

**Pełnomocnik Rządu do Spraw Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn
Minister Spraw Zagranicznych**

**Połączone IV i V Sprawozdanie okresowe Rządu
Rzeczypospolitej Polskiej z wykonania postanowień
Konwencji w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form
Dyskryminacji Kobiet
obejmujące okres od 1 czerwca 1990 r. do 31 maja 1998 r.**

Rząd Rzeczypospolitej Polskiej, jako strona *Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet*, zgodnie z artykułem 18. tejże *Konwencji*, przedkłada połączony IV i V raport ze stosowania *Konwencji w ustawodawstwie i praktyce.*

**Raport IV obejmuje okres od 01 czerwca 1990 r. do 31 maja 1994 r.
Raport V obejmuje okres od 01 czerwca 1994 r. do 31 maja 1998 r.**

W dniu 18 lipca 1980 r. Polska ratyfikowała *Konwencję w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet* z zastrzeżeniem art. 29 § 1. Po transformacji ustrojowej zastrzeżenia dotyczące poddania się przez Polskę jurysdykcji międzynarodowej zostały wycofane ze wszystkich podpisanych umów w dniu 30 kwietnia 1997 r., w tym także z *Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet*.¹

Przedkładając niniejszy raport Rzeczpospolita Polska korzysta z możliwości wskazanej przez Komitet CEDAW składania przez państwa zalegające z raportami okresowymi tzw. raportów połączonych. Jednocześnie pragnie podkreślić swoje stałe przywiązanie do zobowiązań przyjętych w *Konwencji* i gotowość do jej implementacji. Należy zaznaczyć, iż po 1989 r. Polska przeszła proces bardzo głębokich transformacji ustrojowych ukoronowanych przyjęciem w 1997 nowej Konstytucji. Zmiany te dotyczyły także struktury i kompetencji organów państwowych działających w dziedzinie promocji i ochrony praw kobiet. Proces zbierania danych i konsolidowania wszelkich niezbędnych dla rzetelnego przygotowania raportów informacji od agend administracji centralnej, lokalnej czy wymiaru sprawiedliwości jest czasochłonny i niełatwy. Ze względu na częste i liczne zmiany instytucjonalne w niektórych resortach nie zachowały się informacje dotyczące wcześniejszego okresu, często też nie były one segregowane ze względu na płeć. Bogatym źródłem informacji są natomiast raporty rządowe przygotowane w związku z IV Światową Konferencją na Rzecz Kobiet w Pekinie z 1995 r.², a także raporty organizacji pozarządowych.

¹ Akt wycofania przez Rzeczpospolitą Polską zastrzeżeń dotyczących wyłączenia obowiązkowej jurysdykcji Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości oraz obowiązkowego arbitrażu, które Polska złożyła przy ratyfikacji lub przystąpieniu do niektórych umów międzynarodowych. (Dz. U. z 1998 r. Nr 33, poz. 177)

² Raport Rządu Polskiego na Regionalne Przygotowawcze spotkanie EKG przed Czwartą Światową Konferencją w Sprawach Kobiet, Urząd Rady Ministrów, Biuro Pełnomocnika Rządu ds. Kobiet i Rodziny, Warszawa 1994 r.; Raport na IV Światową Konferencję Narodów Zjednoczonych w Sprawach Kobiet – Pekin 1995, Pełnomocnik Rządu ds. Rodziny i Kobiet, Warszawa 1995.

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE	3
Artykuł 1. Definicja dyskryminacji wobec kobiet	15
Artykuł 2. Obowiązek przeciwdziałania dyskryminacji	16
Artykuł 3. Pełny rozwój i awans kobiet	20
Artykuł 4. Wyrównywanie szans kobiet i mężczyzn	22
Artykuł 5. Stereotypowe postrzeganie ról kobiet i mężczyzn	24
Artykuł 6. Wykorzystywanie kobiet	31
Artykuł 7. Życie publiczne i państwowe	34
Artykuł 8. Udział w reprezentacji na forum międzynarodowym	37
Artykuł 9. Obywatelstwo	39
Artykuł 10. Edukacja	41
Artykuł 11. Zatrudnienie	45
Artykuł 12. Równy dostęp do opieki zdrowotnej	54
Artykuł 13. Korzyści społeczne i ekonomiczne	62
Artykuł 14. Kobiety wiejskie	66
Artykuł 15. Równość wobec prawa cywilnego	71
Artykuł 16. Równość w małżeństwie i wobec prawa rodzinnego	73
ANEKS	77

WPROWADZENIE

Sytuacja ekonomiczna

1.

Transformacja ustrojowa, którą Polska podjęła u progu lat dziewięćdziesiątych, oznaczała radykalny przełom polityczny oraz fundamentalne zmiany systemu gospodarczego i społecznego. Przemiany te odegrały istotną rolę w przeobrażeniach międzynarodowych, a znaczącym czynnikiem wewnętrznym przekształceń stawał się proces integracji Polski z Unią Europejską. Wyrazem tego było już podpisanie 19 września 1989 r. *Umowy o handlu oraz współpracy handlowej i gospodarczej między Polską a Europejską Wspólnotą Gospodarczą*. Kierunki działań mających dostosować polską gospodarkę i jej system prawny do wymogów Wspólnot Europejskich zostały nakreślone w podpisanym 16 grudnia 1991 r. *Układzie Europejskim* ustanawiającym stowarzyszenie między Polską a Wspólnotami Europejskimi i ich krajami członkowskimi. Jednocześnie przyjęcie Polski w tymże roku do Rady Europy usankcjonowało jej wiarygodność na arenie międzynarodowej. Z kolei w 1994 r. Polska złożyła formalny wniosek o członkostwo w Unii Europejskiej, a w 1998 r. rozpoczęto negocjacje akcesyjne. W 1995 r. Polska uzyskała status członka – założyciela Światowej Organizacji Handlu (WTO), a z kolei w 1996 r. została członkiem Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD). Rynkowe reformy gospodarcze zostały określone w Programie Stabilizacji Gospodarki. Uznano w nim, że prawidłowe działania mechanizmów rynkowych, konieczne do właściwego funkcjonowania gospodarki, wymagają przede wszystkim zwiększenia stopnia jej prywatyzacji, liberalizacji cen, swobodnego przepływu towarów, usług i kapitału, a także utworzenia i sprawnego funkcjonowania instytucji rynkowych i finansowych. Znalazło to odzwierciedlenie w szeregu ustawach, a także w Konstytucji.

2.

Ważnym obszarem reform stały się gruntowne zmiany rynku pracy, wywołując skutki w skali makro i mikroekonomicznej. W ramach przebudowy systemu zostały utworzone instytucje niezbędne do jego funkcjonowania w zmienionych warunkach, a instytucjom już istniejącym nadano nowy, rynkowy charakter. Podstawą tych działań stały się nowe ustawy: z dnia 28 grudnia 1989 r. *o szczególnych zasadach rozwiązywania z pracownikami stosunków pracy z przyczyn dotyczących zakładu pracy oraz o zmianie niektórych ustaw* (Dz.U. z 1990 r. Nr 4, poz. 19 ze zm.) oraz ustawa z 29 grudnia 1989 r. *o zatrudnieniu* (Dz. U. z 1989 r. Nr 75, poz. 447). Nowe rozwiązania dotyczące trybu zwalniania pracowników z pracy z przyczyn dotyczących zakładu pracy pociągnęły za sobą ograniczenie niektórych dotychczasowych procedur ochronnych w zakresie zwolnień zawartych w Kodeksie Pracy. Skutkowało to dynamicznymi zmianami na rynku pracy. Z czasem zmieniane były także inne regulacje Kodeksu Pracy. W wyniku wprowadzenia mechanizmów rynkowych i rozwiązań instytucjonalnych znikły niedobory siły roboczej i nadwyżki popytu na pracę co cechowało gospodarkę centralnie planowaną, a w miejsce tego pojawiły się nadwyżki podaży pracy i jawne bezrobocie. Liczba bezrobotnych szybko wzrastała, ale w zależności od osiąganego w latach 1990-1998 tempa rozwoju gospodarki ulegała wahaniom.

3.

Proces budowy gospodarki rynkowej wiązał się z odtworzeniem i rozwojem rynku pieniężnego i kapitałowego, co oznaczało zmianę istniejącego systemu bankowego oraz utworzenie infrastruktury instytucjonalnej. Nową rolę makroekonomiczną i systemową nadano Narodowemu Bankowi Polskiemu. Jako bank centralny stał się on podmiotem regulującym obieg pieniądza, zapewniającym stabilność systemu finansowego oraz świadczącym usługi pozwalające na sprawne funkcjonowanie licznie powstających banków

komercyjnych. Powstało także wiele nowych instytucji finansowych, jak Giełda Papierów Wartościowych, Krajowy Depozyt Papierów Wartościowych i domy maklerskie. Istotny postęp miał miejsce w tworzeniu i rozwoju funduszy powierniczych, emerytalnych, ubezpieczeniowych i inwestycyjnych.

4.

Ważnym etapem reform w okresie sprawozdawczym były działania mające na celu tworzenie warunków rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. Przejawem tego było nie tylko powstawanie licznych organizacji społecznych, związkowych i charytatywnych, ale również reaktywowanie w 1990 r. samorządu terytorialnego na szczeblu podstawowym, czyli na szczeblu gminy. Oznaczało to początek procesu podziału zadań i kompetencji administracji publicznej i wyodrębnianie się sektora komunalnego. Gminy przejęły od administracji rządowej część zadań publicznych o charakterze lokalnym, z których najważniejsze to prowadzenie szkół podstawowych czy wykonywanie zadań z zakresu pomocy społecznej. W połowie lat dziewięćdziesiątych zostały z kolei wzmocnione kompetencyjnie i finansowo największe miasta. Do 1998 r. nie przeprowadzono jednak dalszych reform mających na celu upodmiotowienie społeczności terytorialnych na szczeblach wyższych niż gmina.

5.

W okresie sprawozdawczym wyróżnia się trzy okresy kształtowania się koniunktury gospodarczej Polski: 1990-1991; 1992-1993; i 1994-1997. W latach 1990-1991 wystąpiła recesja gospodarcza, która była wynikiem nadmiernej restrykcyjnej polityki stabilizacyjnej, przy niedostatku reform instytucjonalnych i strukturalnych. Znaczące okazały się koszty społeczne i ekonomiczne decyzji reformujących gospodarkę w pierwszych latach transformacji. Prywatyzacja nie przyniosła szybkich efektów propodażowych, a nadmierne zliberalizowanie importu, w tym wysoko subsydiowanych produktów żywnościowych, przyniosło negatywne skutki w popycie na produkty rodzimej produkcji. Daleko posunięty fiskalizm wobec przedsiębiorstw państwowych spowodował, że obciążenia podatkowe przewyższyły znacznie ich wynik finansowy, co praktycznie uniemożliwiło im rozwój. Na dużą skalę wzrosły wzajemne zadłużenia przedsiębiorstw i pojawiło się zjawisko tzw. zatorów płatniczych, hamujących aktywność gospodarczą. W wyniku tych procesów nastąpiło głębokie załamanie koniunktury, produkt krajowy brutto w ciągu tych dwóch lat obniżył się o ponad 14%, produkcja przemysłowa o ok. 30%, a nakłady inwestycyjne spadły o 14%. Pewien wpływ na perspektywy rozwojowe miało podpisanie przez Polskę w 1991 r. porozumienia o redukcji i restrukturyzacji polskiego zadłużenia zagranicznego z Klubem Paryskim, zrzeczającym wierzycieli rządowych.

6.

Recesja została przełamana w następnym okresie (1992-1993), w którym polska gospodarka zaczęła lepiej dostosowywać się do reguł rynkowych i pojawiły się pierwsze korzyści z reform ustrojowych. W efekcie pojawiły się tendencje wzrostowe w gospodarce i PKB zwiększył się w 1993 r. o 6,5% w porównaniu z 1991 r. Produkcja przemysłowa wzrosła odpowiednio o 9,4%, a nakłady inwestycyjne o 2,7%.

7.

W 1994 r. rozpoczęło się duże przyspieszenie gospodarcze trwające przez trzy następne lata. Dały bowiem efekty podjęte reformy rynkowe, a w gospodarce utrwały się korzystne zmiany ilościowe i jakościowe. Konsekwentnie dokonywano zmian w sferze instytucjonalnej a restrukturyzacja firm zwiększała zdolności adaptacyjne całej gospodarki, co dało podstawy do podpisania w 1994 r. porozumienia z tzw. Klubem Londyńskim o redukcji i restrukturyzacji polskiego zadłużenia w zagranicznych bankach komercyjnych. Stąd też tempo rozwoju gospodarczego przybrało w Polsce w latach 1994-1997 dynamikę niespotykaną w żadnym kraju transformującym się. W ciągu 4 lat PKB zwiększył się o ponad 27% (średniorocznie o 6,2%), nastąpiła też istotna zmiana źródeł jego wzrostu: dominacja

popytu inwestycyjnego i eksportu w przeciwieństwie do lat poprzednich, kiedy dominowała konsumpcja indywidualna. W tym okresie nakłady inwestycyjne w gospodarce rosły średniorocznie o 16,5%, a stopa inwestycji zwiększyła się z 17-18% do 23,5%. W tych latach znaczącym czynnikiem łagodzącym barierę akumulacji gospodarki zaczęły stawać się bezpośrednie inwestycje zagraniczne. Jednakże ze względu na strukturę podmiotową alokacji (tylko niewielka część lokowała się w przemysłach uznanych za nośniki postępu), w dość ograniczonej mierze służyły one modernizacji majątku trwałego w sferze produkcyjnej i rozwojowi naukochłonnych dziedzin wytwarzania.

8.

Podstawowym celem transformacji w Polsce w latach dziewięćdziesiątych była przebudowa struktury własnościowej gospodarki, która miała zbliżyć ją do krajów o ukształtowanej gospodarce rynkowej. Ścieżką do tego celu były procesy przekształceń własnościowych podmiotów gospodarczych. Tworzenie sektora prywatnego dokonywało się przez: rozwój istniejących i tworzenie nowych podmiotów gospodarczych (tzw. prywatyzacja założycielska) oraz prywatyzację przedsiębiorstw państwowych. Ogółem w latach 1990-1998 prywatyzacją pośrednią objęto 244 jednoosobowe spółki skarbu państwa. Zaakceptowano 1699 wniosków o prywatyzację bezpośrednią, procesy faktycznie rozpoczęto w 1612 przypadkach, natomiast zakończono 1572 programy. Liczba faktycznie rozpoczętych procesów likwidacyjnych w trybie art. 19 ustawy o przedsiębiorstwach państwowych 768 podmiotów, natomiast w 606 przedsiębiorstwach ogłoszono upadłość. Do końca 1998 r. przejęto mienie 1666 byłych państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej do Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa.

9.

W wyniku tych procesów udział sektora prywatnego w ogólnej liczbie zatrudnionych zwiększył się z 49% w 1990 r. do 71% w 1998 r., a w produkcie krajowym brutto wzrósł odpowiednio z 31% do 70%, zaś w nakładach inwestycyjnych - z 35% do 58%. Produkcja budowlano-montażowa oraz sprzedaż detaliczna w 1998 r. były niemal w całości sprywatyzowane (ok. 95%), a w 1990 r. odpowiednio: 42% i 64%. W tych latach wielokrotnie wzrósł udział sektora prywatnego w obrotach międzynarodowych: w eksporcie odpowiednio z 5% do 79%, a w imporcie z 14% do 87%. Podkreślić należy, że pod koniec lat dziewięćdziesiątych rolnictwo niemal w całości było własnością prywatną. Z drugiej zaś strony: górnictwo, hutnictwo, energetyka, gazownictwo i transport kolejowy pozostały sektorami o dominującej roli sektora publicznego.

10.

Głębokiej restrukturyzacji i prywatyzacji poddane zostały banki. Podstawową jej formą stało się duże zaangażowanie kapitału zagranicznego, głównie w postaci inwestorów strategicznych, a ograniczony był w tych przekształceniach udział inwestorów krajowych.

11.

Jednym z priorytetowych celów polityki gospodarczej przez cały okres objęty raportem było ograniczanie inflacji, zjawiska które było czynnikiem niszczącym gospodarkę przed podjęciem transformacji. W ciągu 1989 r. ceny wzrosły prawie 6,5-krotnie. W wyniku realizacji radykalnego programu stabilizacji z początku lat dziewięćdziesiątych udało się zredukować inflację do 44% w 1992 r. W 1995 r. ceny wzrosły już o 22%, a w 1997 r. o 13%. W 1998 r. miał miejsce dalszy spadek wskaźnika wzrostu cen do 8,6%.

12.

Okres 1990-1998 w procesie transformacji przyniósł w Polsce współwystępujące ze sobą dwa zjawiska na rynku pracy: spadku liczby pracujących i zatrudnienia oraz pojawienie się w dużej skali trwałego bezrobocia. Bezrobocie dotknęło zarówno tzw. wielkoprzemysłową klasę robotniczą, jak i nauczycieli, pracowników służby zdrowia czy kultury. Było to spowodowane głównie dostosowywaniem się rozmiarów, a także struktury zatrudnienia do wymogów i

warunków gospodarki rynkowej oraz - w początkowym okresie transformacji - głęboką recesją gospodarczą. Urynkowienie gospodarki, wzrost konkurencji międzynarodowej oraz procesy integracyjne z Unią Europejską wymusiły różnorodne przekształcenia strukturalne w polskiej gospodarce, które znalazły swoje skutki na rynku pracy.

13.

Analizując procesy na rynku pracy, można wyróżnić dwa charakterystyczne okresy: 1990-1993 i 1994-1997. Pierwszy okres charakteryzował się znacznym spadkiem zatrudnienia oraz narastaniem bezrobocia. Liczba pracujących w gospodarce narodowej (bez jednostek budżetowych prowadzących działalność w zakresie obrony narodowej i bezpieczeństwa publicznego) obniżyła się z 17.389 tys. osób w końcu 1989 r. do 14.761 tys. osób w końcu 1993 r., tj. o 2.628 tys. osób (15,1%). Liczba pracujących kobiet zmniejszyła się w tym czasie o 13,1%. Równocześnie liczba bezrobotnych wzrosła do 2 890 tys. osób w końcu 1993 r., a stopa bezrobocia osiągnęła aż 16,4% (w końcu 1990 r. stopa ta wyniosła 6,5%).

14.

W 1992 r. pojawiły się tendencje wzrostowe i z opóźnieniem korzystne zmiany na rynku pracy. Procesy te nie były jednak względem siebie proporcjonalne. Liczba pracujących w latach 1994-1997 wzrosła bowiem o 1.114 tys. osób, tj. o 7,5%, podczas gdy PKB wzrósł w tym czasie o 27%. W mniejszym stopniu natomiast wzrosła liczba pracujących kobiet - o 5,8%. Temu wzrostowi liczby pracujących towarzyszył wyraźny spadek liczby bezrobotnych - aż o 1.064 tys. osób (w tym kobiet o 404 tys.), zaś stopa bezrobocia zmniejszyła się do 10,3% w 1997 r. Oprócz wysokiego tempa wzrostu gospodarczego pewien wpływ na tę sytuację miało także zaostrzenie przepisów dotyczących uznawania osób za bezrobotne, nasilenie działań urzędów pracy dyscyplinujących bezrobotnych do poszukiwania i podejmowania pracy oraz spowolnienie procesów restrukturyzacyjnych w gospodarce i ograniczenie redukcji zatrudnienia. W drugiej połowie 1998 r. te pozytywne trendy na rynku pracy załamały się pod wpływem uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych. Nie bez znaczenia był także wpływ najwyższego w Europie przyrostu liczby ludności w wieku produkcyjnym (około 200 tys. osób rocznie).

15.

W Polsce w latach transformacji dominowało bezrobocie o charakterze strukturalnym, co wynikało głównie z dysproporcji rozwojowych w przekroju sektorowo-gałęziowym oraz regionalnym, jak też z niedostosowania podaży i popytu na pracę pod względem kwalifikacji. Jego charakterystyczną cechą było silne zróżnicowanie w poszczególnych grupach siły roboczej. Kobiety były znacznie silniej zagrożone bezrobociem niż mężczyźni, one dłużej też pozostawały w bezrobociu (pracodawcy chętniej zatrudniali mężczyzn). Bezrobotne kobiety częściej były młodsze niż mężczyźni, jak również częściej od nich legitymowały się co najmniej średnim poziomem wykształcenia. Innymi ważnymi cechami bezrobocia w Polsce w tym okresie były: znaczne bezrobocie długookresowe (40% z ogółu bezrobotnych przez ponad rok bezskutecznie poszukiwało pracy, ale prawie 50% z ogółu kobiet bezrobotnych); wysokie bezrobocie młodzieży i niskokwalifikowanych grup ludności oraz duża skala bezrobocia wynikającego z niedostosowania popytu na pracę i podaży pracy w przekroju kwalifikacyjno-zawodowym.

16.

W początkowym okresie wprowadzania gospodarki rynkowej działaniom dostosowawczym towarzyszyła trwająca, jak wcześniej stwierdzono, recesja, która w istotny sposób ograniczyła możliwość konsumpcji. Powolny zaś proces odbudowy realnych dochodów i spożycia, przy narastaniu zróżnicowań materialnych, powodował negatywny odbiór reform wśród wielu grup społeczno-zawodowych. Wiązało się to głównie z nierównym podziałem dochodów i zróżnicowanym dostępem do usług społecznych, szczególnie ochrony zdrowia i edukacji.

17.

W latach 90. dochody ludności podlegały różnokierunkowym zmianom, w jeszcze większym stopniu niż spożycie (indywidualne i zbiorowe). Największy spadek przeciętnego wynagrodzenia realnego nastąpił w 1990 r. (o ponad 24% w porównaniu z 1989 r.). Przełamanie tendencji spadkowej odnotowano w 1994 r., choć wzrost przeciętnego wynagrodzenia realnego nie zrekompensował spadku, jaki dokonał się w poprzednich latach (1990-1993). Poziom osiągnięty w 1994 r. stanowił 94,6% (netto) stanu w 1990 r. Rok 1994 zapoczątkował jednak okres przyspieszonego wzrostu realnych wynagrodzeń brutto w gospodarce narodowej (2,8% w 1995 r., 5,5% w 1996 r., 5,9% w 1997 r.). W 1998 r. tempo wzrostu przeciętnego wynagrodzenia realnego – pomimo zmniejszającej się inflacji - zostało obniżone (3,3%), co związane było z coraz trudniejszą sytuacją finansową przedsiębiorstw oraz ogólnym osłabieniem wzrostu gospodarki.

18.

W całym tym okresie pogłębiała się rozpiętość wynagrodzeń. Pod koniec okresu sprawozdawczego liczba pełnozatrudnionych osób, których płace stanowią co najmniej dwukrotność średniej krajowej, wzrosła do około 5,5% wobec 2,9% w 1989 r. Równocześnie wzrósł odsetek pełnozatrudnionych, których wynagrodzenie nie przekraczało połowy przeciętnej płacy w gospodarce narodowej. W 1998 r. najniżej uposażeni stanowili ok. 13% ogółu zatrudnionych wobec 7,9% we wrześniu 1993 r. i 3,8% we wrześniu 1989 r. Zmieniał się również dystans między przeciętnym wynagrodzeniem w sektorze prywatnym i publicznym. W całym okresie płace w sektorze publicznym były wyższe niż w sektorze prywatnym (różnica wzrosła z 18 pkt. w 1993 r. do 19,5 pkt w 1998 r.).

19.

Wysokość płac cechowało także zróżnicowanie według płci. Wynagrodzenia kobiet kształtowały się przeciętnie na niższym poziomie niż mężczyzn. W latach 1996-1998 przeciętne ich wynagrodzenie brutto stanowiło 88-89% przeciętnego wynagrodzenia, a mężczyzn – 110-111% (różnica, tzw. *gender gap*: 22%).

20.

Sytuację dochodową ludności oprócz wynagrodzeń kształtują świadczenia z systemu zabezpieczenia społecznego. Przeciętna liczba emerytów i rencistów w 1998 r. ukształtowała się na poziomie 9,4 mln osób, co stanowiło 24,4 % ogólnej liczby ludności Polski (w 1990 r. - 18,6%). Równocześnie pogorszyła się relacja liczby ludności pracującej do liczby świadczeniobiorców. W 1998 r. na 100 osób pracujących przypadało około 60 emerytów i rencistów, podczas gdy w 1990 r. - 44. Warunkowało to w dużym stopniu możliwości budżetu państwa w finansowaniu usług społecznych. Jednocześnie jednak w latach 1990-1998 nie uległa większym zmianom relacja przeciętnej emerytury i renty pracowniczej (oraz podobnych) do przeciętnego wynagrodzenia w gospodarce narodowej. W latach 1995-1998 zmniejszyła się ona jedynie z 63,5 do 59,4%. Z przyczyn demograficznych większość wśród emerytów stanowią kobiety, a wśród rencistów - mężczyźni.

21.

Konsekwencją rosnącego zróżnicowania statusu materialnego mieszkańców było rozszerzanie się sfery ubóstwa. Największy zasięg ubóstwa notowano w Polsce w 1990 r., kiedy to nastąpił bardzo głęboki spadek dochodów realnych gospodarstw domowych. Wraz z wyraźną poprawą sytuacji dochodowej gospodarstw domowych w latach 1995-1997, nastąpiło zahamowanie tej tendencji, a nawet stopniowe obniżanie się (z 6,4% w 1994 r. do 4,3% w 1996 r.) zasięgu ubóstwa skrajnego (poniżej granicy minimum egzystencji) oraz subiektywnego (poniżej poziomu dochodów deklarowanych przez respondentów jako ledwie wystarczające) z 33% w 1994 do 30,8% w 1997 i 1998 r.

Sytuacja polityczna

22.

Sytuację polityczną lat dziewięćdziesiątych w Polsce cechuje duża zmienność sił politycznych i reprezentujących ich partii. Ich rola i znaczenie na scenie politycznej znajdowało odzwierciedlenie w wynikach wyborów do Parlamentu, który składa się z dwóch izb: Sejm - izba niższa i Senat - izba wyższa.

23.

W początku dekady sytuacja polityczna pozostawała pod wpływem układu wynikającego z Porozumień Okrągłego Stołu - paktu politycznego zawartego w okresie 6.02–5.04 1989 r. pomiędzy przedstawicielami dotychczasowej władzy (PZPR³ i jej sojusznikami), a przywództwem opozycji, dotyczącego demokratyzacji życia politycznego w Polsce. W 1990 r. funkcjonował tzw. Sejm kontraktowy, wyłoniony w wyborach 1989 r., do którego zgodnie z wcześniejszymi Porozumieniami ustalono podział mandatów: 60% dla partii dotychczas sprawujących władzę (PZPR, ZSL, SD⁴), 5% dla demokratycznej opozycji (stowarzyszenia PAX, PZKS i UCh-S⁵), a 35% dla kandydatów bezpartyjnych zgłoszonych przez niezależne grupy obywateli. Takiego podziału nie ustalono z góry w wyborach do Senatu i stąd 99 na 100 mandatów zdobyli przedstawiciele Komitetu Obywatelskiego „Solidarność”, nowej kształtującej się siły politycznej wywodzącej się z protestów sierpniowych robotników w Polsce z 1980 roku. Prezydentem Polski był gen. Wojciech Jaruzelski wybrany przez Zgromadzenie Narodowe (Sejm i Senat) na podstawie zasad ustalonych w Porozumieniach Okrągłego Stołu. Rozpad koalicji PZPR-ZSL-SD, utworzenie niekomunistycznego rządu Tadeusza Mazowieckiego (grudzień 1989 r.) oraz rozwiązanie PZPR (styczeń 1990 r.) zburzyły ostatecznie ustalenia Okrągłego Stołu.

24.

W powszechnych wyborach 1990r. urząd Prezydenta społeczeństwo powierzyło Lechowi Wałęsie przywódcy „Solidarności”. Nie powtórzył on już tego sukcesu w następnych wyborach 1995 r. kiedy to Prezydentem wybrano Aleksandra Kwaśniewskiego, kandydata Sojuszu Lewicy Demokratycznej.

25.

Szybko zmieniająca się rzeczywistość polityczna, przy dużym zaangażowaniu w ten proces Prezydenta, doprowadziła do przyspieszonych wyborów 1991 r. Parlament w nich wyłoniony został określony mianem I kadencji. Cechowało go ogromne rozdrobnienie reprezentowanych partii i ruchów politycznych (np. w Sejmie – 29). Największą liczbę mandatów zdobyły UD, SLD, WAK, PSL-Sojusz Programowy, KPN, POC, KL-D⁶. W 1993 r. Sejm ten został rozwiązany przez Prezydenta przed upływem kadencji. Wyłoniony w przyspieszonych wyborach Sejm II kadencji przetrwał całą 4-letnią kadencję, co było oznaką początków stabilizowania się polskiej sceny politycznej. Wyrazem tego było m.in. mniejsze rozdrobnienie sił politycznych (tylko 7 ugrupowań). Największą reprezentację uzyskali: SLD (kontynuatorzy linii politycznej PZPR), którego trzon stanowiły SdRPi OPZZ⁷ oraz PSL (partia chłopska). Analogiczny rozkład sił (z mniejszą przewagą SLD) przyniosły wyniki wyborów do Senatu 1993 r. Przez całą kadencję 1994-1997 rząd sprawowany był przez ww. siły polityczne.

26.

Kolejne wybory z 1997 r. zmieniły zdecydowanie układ sił na scenie politycznej. W

³ Polska Zjednoczona Partia Robotnicza

⁴ ZSL - Zjednoczone Stronnictwo Ludowe, SD - Stronnictwo Demokratyczne

⁵ PAX - Stowarzyszenie „Pax”, PZKS - Polski Związek Katolicko-Społeczny, Uch-S - Unia Chrześcijańsko-Społeczna

⁶ UD - Unia Demokratyczna; SLD – Sojusz Lewicy Demokratycznej; WAK - Wyborcza Akcja Katolicka; PSL - Polskie Stronnictwo Ludowe; KPN - Konfederacja Polski Niepodległej; POC - Porozumienie Obywatelskie Centrum; KL-D - Kongres Liberalno-Demokratyczny

⁷ SdRP - Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej; OPZZ - Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych

wyborach parlamentarnych triumfowała AWS⁸ będąca blokiem wyborczym wielu partii i ruchów prawicowych, z centralą związkową NSZZ „Solidarność”⁹ na czele. Rząd sprawowała w koalicji z UW¹⁰. Partie sprawujące władzę w poprzedniej kadencji znalazły się w opozycji.

Konstytucja

27.

Okres 1990-1998 Polska rozpoczęła z głęboko zrewidowaną w 1989 r. znowelizowaną Konstytucją z 1952 r., zastępującą wiele obowiązujących przedtem zasad charakterystycznych dla państwa socjalistycznego, zasadami państwa demokratycznego, w tym regulacją dotyczącą wyborów i przywrócenia drugiej izby Parlamentu i urzędu Prezydenta. W 1990 r. dokonano kolejnej nowelizacji Konstytucji w związku z potrzebą wyłonienia w Polsce samorządu terytorialnego.

28.

Kolejną próbą uregulowania spraw ustrojowych państwa było uchwalenie w 1992 r. z inicjatywy Prezydenta Lecha Wałęsy tzw. Małej Konstytucji w postaci ustawy konstytucyjnej o *wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą a wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym*. Mała Konstytucja, kończąca pierwszy etapu budowy podstaw państwa demokratycznego, normowała jednak tylko część zagadnień i regulowała stosunki między parlamentem, prezydentem i rządem oraz samorządem terytorialnym. Uchwalona w sytuacji przedłużających się prac nad nową konstytucją, z założenia była regulacją tymczasową i niepełną. Poza regulacją pozostało bowiem wiele ważnych obszarów, m.in. zasady ustroju państwa, prawa i wolności obywateli oraz ustrój organów władzy sądowniczej. Stwarzało to możliwość konfliktów Prezydenta i rządu w sprawach budżetu, podatków czy też obsady niektórych ministrów.

29.

Problemy te zostały rozwiązane dopiero w nowej Konstytucji, uchwalonej 2 kwietnia 1997 r. zatwierdzonej 25 maja 1997 r. w powszechnym referendum. Konstytucja weszła w życie 17 października 1997 r. Ukształtowała instytucje ustrojowe państwa na pełnych zasadach demokratycznych, charakterystycznych dla parlamentaryzmu gabinetowego, w tym wzmocniła pozycję rządu, osłabiła zakres wpływów Prezydenta, obniżyła próg liczbowy większości koniecznej do odrzucenia weta w Sejmie, wprowadziła powszechność orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego, przyznała obywatelom ustawodawczą inicjatywę obywatelską, itd. Równoległe z pracami nad nową Konstytucją przygotowano tzw. projekt obywatelski Konstytucji, który w 1996 r. poparło ponad 1 mln obywateli. Nie zyskał on jednak poparcia w Parlamencie.

30.

Duży wpływ na scenę polityczną w Polsce ma Kościół katolicki. 90% dorosłych Polaków deklaruje swoje z nim związki. Kościół katolicki miał istotny wpływ na kształtowanie gwarancji wolnościowych, angażując się w sprawy wolności, suwerenności i przetrwania państwa. Ważną okolicznością określającą miejsce Kościoła katolickiego i jego stosunków z państwem było podpisanie Konkordatu ze Stolicą Apostolską w 1993 r. i jego ratyfikacja oraz podpisanie przez Prezydenta w 1998 r. Konkordat stał się podstawą do wprowadzenia m.in. ślubu religijnego rodzącego skutki cywilne.

Integracja europejska

31.

Ścisła współpraca i członkostwo Polski w europejskich organizacjach i w Unii Europejskiej

⁸ Akcja Wyborcza Solidarność

⁹ Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”

¹⁰ Unia Wolności

było strategicznym celem polskiej polityki zagranicznej od początku lat dziewięćdziesiątych. Stąd też 26 listopada 1991 r. Polska została pełnoprawnym członkiem Rady Europy (status obserwatora uzyskała już w 1989 r.). Akt przyjęcia Polski do tej organizacji był wyrazem uznania dla polskich reform przelomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Stałe Przedstawicielstwo RP przy Radzie Europy (RE) rozpoczęło pracę 4 maja 1992 r. Polska jest aktywnym członkiem Rady Europy i ratyfikowała część jej konwencji. Stanowią one podstawę do dostosowywania naszej praktyki sądowniczej, administracyjnej i politycznej do istniejącej w wielu państwach RE.

32.

Kierunki działań dostosowujących polską gospodarkę i system prawny do wymogów Unii Europejskiej wynikały z zawartego 16 grudnia 1991 r. Układu Europejskiego¹¹ ustanawiającego stowarzyszenie między Polską a Wspólnotami Europejskimi i ich państwami członkowskimi¹². W czerwcu 1993 r. Rada Europejska określiła ogólne kryteria przyjęcia Polski do Wspólnot, a już w kwietniu 1994 r. Polska złożyła wniosek o członkostwo w UE. Już wcześniej gdyż w styczniu 1993 r. rząd przyjął *Program działań dostosowujących polską gospodarkę i system prawny do wymagań Układu Europejskiego*. Od 1994 r. wszystkie rządowe projekty aktów prawnych były oceniane pod względem ich zgodności z prawem wspólnotowym. W celu koordynowania działań dostosowawczych w 1996 został powołany na szczeblu rządowym Komitet Integracji Europejskiej, a w styczniu 1997 r. rząd przyjął *Narodową Strategię Integracji* wraz z *Harmonogramem działań implementacyjnych* określającej zadania wynikające z procesu dostosowawczego. Rada Europejska na szczycie w Luksemburgu w 1997 r. przyjęła wzmocnioną strategię przedakcesyjną, której elementem był unijny program *Partnerstwo dla Członkostwa* zawierający listę priorytetów i jednolite ramy wsparcia finansowego. Zadania wynikające z tego programu na lata 1998-2000 stały się obowiązujące dla Polski w formie *Narodowego Programu Przygotowania do Członkostwa* (NPCC), który Rada Ministrów przyjęła w czerwcu 1998 r. Dotyczyły one wszystkich najważniejszych elementów polityki integracyjnej, a także włączenia gospodarki do Jednolitego Rynku tj. wdrożenia reguł dotyczących swobodnego przepływu towarów, usług, kapitału i osób.

Sytuacja demograficzna

33.

Polska należy do państw o dużym potencjale demograficznym. Polska zajmuje pod tym względem 8. miejsce w Europie i 29. miejsce w świecie.

34.

W okresie sprawozdawczym Polska nie przeprowadzała spisów ludności. W wyniku szacunków opartych na statystyce ruchu naturalnego i migracyjnego ludności określono, że w końcu 1990 roku Polskę zamieszkiwało 38,2 mln mieszkańców i do końca 1998 r. liczba ta zwiększyła się tylko o blisko 500 tys. osób. Okres 1991-1998 należy postrzegać jako lata radykalnego spadku dynamiki przyrostu liczby mieszkańców Polski, do połowy lat 80. Polska należała bowiem do grupy krajów o wysokiej dynamice tego przyrostu (do 0,9% rocznie).

35.

Lata 1991-1998 rozpoczęły fazę wzrostu feminizacji społeczeństwa polskiego. Współczynnik feminizacji zwiększył się ze 105 w 1990 r. do 106 w 1998 r.

36.

W latach 1991-1998 zahamowany został proces urbanizacji i nastąpił przyrost liczby

¹¹ Oficjalne nawiązanie stosunków dyplomatycznych między Polską a EWG nastąpiło w 1988 r., a w 1989 r. podpisano pierwsze porozumienie: Umowę w sprawie handlu oraz współpracy gospodarczej pomiędzy Polską a Wspólnotami Europejskimi.

¹² Jego część dotycząca handlu weszła w życie jako Umowa przejściowa w 1992 r., a całość Układu – w 1994 r.

mieszkańców wsi (o 0,2 mln), nie notowany w latach wcześniejszych. Zjawiska te mają swoje przyczyny w reformach społeczno-gospodarczych i procesach zaistniałych w ich następstwie, w związku z transformacją systemu społecznego i gospodarczego w Polsce.

37.

Kształtująca się w takim kierunku i tempie liczba mieszkańców Polski to wynik tendencji, jakie wystąpiły w tych latach w podstawowych składnikach rozwoju demograficznego: płodności, umieralności i migracji zagranicznych. We wszystkich tych składnikach wystąpiły w latach 1990 -1998 bardzo istotne zmiany. Kontynuowana była spadkowa tendencja liczby urodzeń żywych - procesu, który rozpoczął się w 1984 r. W 1998 r. liczba ta po raz pierwszy w całym okresie powojennym spadła do 395,6 tys. (w 1990 r. wyniosła 547,7 tys.). Spadek ten, bardzo istotny gdyż o blisko 28%, został spowodowany głównie obniżeniem się poziomu płodności kobiet. Ogólny współczynnik płodności kobiet w 1998 r. obniżył się do 38,8‰ i ukształtował się na najniższym poziomie w całym okresie powojennym. Jednocześnie w tych latach zaobserwowano po raz pierwszy w Polsce (od 1995 r.) zmianę rozkładu cząstkowych współczynników płodności: najwyższy współczynnik przesunął się z grupy 20-24 lata do grupy wieku 25-29 lat. Głównie jest to związane z tendencją do rodzenia pierwszego (i często jedyne) dziecka w coraz późniejszym wieku przez kobiety. Procesy transformacji społeczno-gospodarczej były więc akceleratorem zmian wzorca płodności kobiet w Polsce.

38.

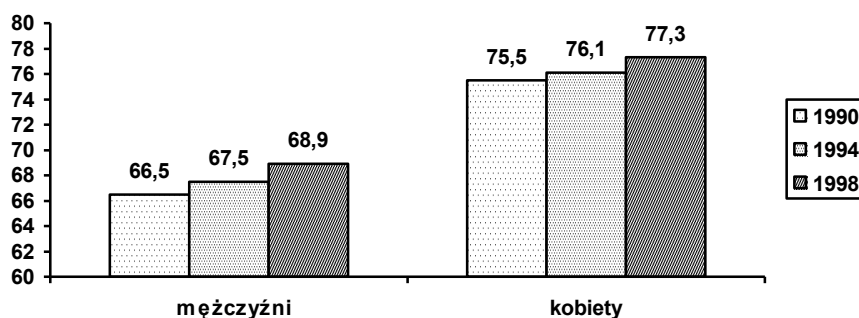
Lata 1990-1998 to okres utrwalania się procesu zawężonej zastępowalności pokoleń ludności Polski, rozpoczętego w 1989 r. (w miastach w 1962 r.). Charakteryzujący to współczynnik wyniósł w 1998 r. 0,682 przy czym poziom zastępowalności mieszkanek wsi jest wyższy (0,825), a mieszkanek miast o wiele niższy (0,596).

39.

W okresie sprawozdawczym nastąpił znaczny wzrost udziału urodzeń pozamałżeńskich w Polsce. W 1998 r. zarejestrowano 46 tys. tych urodzeń, co stanowi 11,6% ogółu urodzeń żywych i odsetek ten w porównaniu z 1990 rokiem prawie podwoił się. Są to oznaki zmian dość rygorystycznych zasad obyczajowości prokreacyjnej w Polsce.

40.

Bezpośrednio po II wojnie światowej poziom umieralności w Polsce był bardzo wysoki, przeciętne trwanie życia wynosiło w 1950 r. - 56 lat dla mężczyzn i blisko 62 lata dla kobiet. W kolejnych dziesięcioleciach nastąpiła znacząca poprawa sytuacji w zakresie długości życia. Również w okresie sprawozdawczym miał miejsce zauważalny postęp w zakresie poprawy sytuacji zdrowotnej mieszkańców Polski. Poziom umieralności obniżył się z 102 do 97 zgonów na 10 tys. ludności. Przeciętne trwanie życia kobiety w 1998 r. wynosiło 77 lat (tj. o 2 lata dłużej niż w 1990 r.) a mężczyzny - 69 lat (również o 2 lata dłużej niż w 1990 r.). Poniższy wykres przedstawia wartość współczynnika długości życia w latach 1990-1998.

41.

Różnice w średniej długości życia w mieście i na wsi w latach 90. są nieznaczne, natomiast wyraźne zróżnicowanie długości życia odnotowano w poszczególnych województwach –

umieralność kobiet jest najwyższa w województwach wysoko uprzemysłowionych, a najniższa w województwach rolniczych, położonych wzdłuż wschodniej granicy Polski. Dysproporcje między przeciętnym trwaniem życia w Polsce i krajach Europy Zachodniej są jeszcze zauważalne, ale ulegają zmniejszeniu w kolejnych latach.

42.

W Polsce odnotowywana jest nadumieralność mężczyzn we wszystkich grupach wieku. Konsekwencją tego procesu jest nadwyżka liczby kobiet nad mężczyznami narastająca w populacji osób powyżej 40 roku życia i wynosząca dla badanego okresu ogółem 105,7 kobiet na 100 mężczyzn (100/100 na wsi). Zdecydowanie obniża się dzietność kobiet zarówno w mieście, jak i na wsi (urodzenia żywe na 1000 kobiet w wieku 15-49 lat); w roku 1990 rodziło się 58 dzieci (na wsi 77), w roku 1995 – odpowiednio 43 i 58, w roku 1998 – 39 i 51.

43.

Korzyścią reform transformacji w latach 1990-1998 a jednocześnie warunkiem zmian demograficznych, był wzrost aspiracji edukacyjnych młodzieży. Jednocześnie zostały zreformowane wszystkie szczeble edukacji oraz stworzono możliwości funkcjonowania prywatnych szkół. W efekcie stopień objęcia edukacją (wskaźnik skolaryzacji) na poziomie średnim i wyższym odpowiednich roczników młodzieży uległ istotnemu wzrostowi. Jeśli w roku szkolnym 1990/91 46% młodzieży w wieku 15-18 lat uczęszczało do szkoły średniej to w 1997/1998 już 62%. W zakresie szkolnictwa wyższego wskaźnik ten wzrósł odpowiednio ponad dwukrotnie: z 13 do 29%. Liczba studentów zwiększyła się w tym czasie ponad 2,5 – krotnie: z 404 tys. do 1092 tys. Liczba szkół wyższych wzrosła z 112 do 246. Jednocześnie kobiety w tym czasie coraz częściej zdobywały wyższe wykształcenie. W roku akademickim 1990/91 stanowiły bowiem połowę studentów by już po ośmiu latach stanowić blisko 57% ogółu studentów. Procesy towarzyszące transformacji społeczno-gospodarczej wyzwoliły więc większą motywację do wzrostu kwalifikacji, częściej jednak wśród kobiet niż wśród mężczyzn.

Problematyka równouprawnienia

44.

Lata 1990-1998 w Polsce to okres burzliwych przemian politycznych, ustrojowych i etycznych. To także czas fundamentalnych debat na temat praw człowieka i gorących sporów o ideologię. Każda opcja polityczna kolejno sprawująca władzę, starała się realizować wartości jej bliskie, szukając zaplecza bądź w porządku natury i prawach boskich, bądź w prawach człowieka. Znajdowało to m.in. wyraz w regulacjach z zakresu dopuszczalności przerywania ciąży, klimatu wokół problematyki równouprawnienia, czy w ewolucji instytucjonalnego mechanizmu działań na rzecz kobiet.

45.

Od 1990 r. rozpoczął się proces zaostrzania warunków dostępu do zabiegów przerywania ciąży. W 1990 r. związane to było z zarządzeniem Ministerstwa Zdrowia, obligującym kobiety chcące przerwać ciążę w szpitalu publicznym do przedłożenia zaświadczenia od dwóch ginekologów, lekarza internisty i psychologa.

46.

W 1992 r., z inicjatywy nadzwyczajnej komisji sejmowej, podjęto próbę dalszego ograniczenia dostępu do zabiegów przerywania ciąży, proponując ich dokonywanie jedynie w przypadku zagrożenia życia kobiety, a w innych przypadkach za dokonanie zabiegu karanie zarówno lekarza jak i kobiety pozbawieniem wolności do lat dwóch. Jednocześnie zaczął działać społeczny Ruchu na rzecz Referendum, który zebrał ponad milion podpisów pod apelem o potrzebie przeprowadzenia referendum. Prawdopodobnie spowodowało to, że Sejm uchwalił w 1993 r. ustawę mniej restrykcyjną niż zaproponowana z inicjatywy komisji. Zabiegi przerywania ciąży zostały dopuszczone w szpitalach publicznych w sytuacji

zagrożenia życia lub zdrowia matki, w przypadku ciężkiego uszkodzenia płodu oraz gdy ciąża była wynikiem przestępstwa.

47.

W 1994 r. po zmianie koalicji rządowej podjęto pracę nad liberalizacją ustawy. Opracowany projekt dopuszczał zabieg ze względów społecznych oraz wprowadzał obowiązkowe konsultacje kobiety u innego lekarza niż dokonujący zabiegu lub u innej uprawnionej osoby, a ponadto wprowadził obowiązkowy okres trzech dni dzielący konsultacje od dnia zabiegu. Projekt ten Sejm uchwalił w 1996 r. Jednakże Senat ustawę w tej wersji odrzucił, po czym jeszcze w tymże roku Sejm odrzucił weto Senatowi. W listopadzie 1996 r. Prezydent podpisał ją i weszła w życie w styczniu 1997 r. Jednak grupa senatorów RP w grudniu 1996 r. złożyła wniosek do Trybunału Konstytucyjnego o zbadanie zgodności przepisów ustawy z Konstytucją. Trybunał orzekł taką niezgodność z kilkoma artykułami Konstytucji i Sejm w grudniu 1997 r. zatwierdził orzeczenie Trybunału. Stąd w końcu okresu sprawozdawczego obowiązują regulacje zawarte w ustawie *o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży* z 1993 r. z późniejszymi zmianami. Zagadnienia te szczegółowo omówione zostały w art. 12 sprawozdania.

48.

Lata 1990-1998 to okres, w którym mechanizm na rzecz kobiet ulegał istotnym przeobrażeniom. Zmiany usytuowania i zadań urzędu odpowiedzialnego za realizowanie polityki rządu w zakresie równego statusu kobiet i mężczyzn, a nawet nieprzypadkowe zmiany nazw kolejnych urzędów Pełnomocnika Rządu odzwierciedlały toczącą się w Polsce walkę ideologiczną. Istotny impuls mechanizmom na rzecz kobiet nadała IV Światowa Konferencja Narodów Zjednoczonych w Sprawach Kobiet (Pekin, 1995). Wyrazem tworzenia mechanizmu na rzecz kobiet był również proces i próby uchwalenia ustawy *o równym statusie kobiet i mężczyzn*. W okresie sprawozdawczym projekt nie został jednak rozpatrzony. Szerzej problematyka ta omówiona została w sprawozdaniu z realizacji art. 3 Konwencji.

Ramy wdrażania i postęp w korzystaniu z konwencji

49.

Polska jest stroną Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet z 1979 r., która została ratyfikowana (z wyjątkiem art. 29 § 1) 18 lipca 1980 r., a więc jeszcze w okresie PRL. Tekst Konwencji został opublikowany w Dzienniku Ustaw z dnia 2 kwietnia 1982 r. i jest powszechnie dostępny. Po dokonaniu się transformacji ustrojowej, w dniu 30 kwietnia 1997 r. Polska wycofała zastrzeżenia do art. 29 § 1 Konwencji. Polska, będąc jednocześnie stroną *Międzynarodowej Karty Praw Człowieka* oraz dokonując harmonizacji prawa wspólnotowego Unii Europejskiej w zakresie dyrektyw równościowych, wdrażała w latach 1990-1998 regulacje prawne ściśle wynikające z zapisów Konwencji.

50.

Gwarancje równych praw kobiet i mężczyzn znalazły miejsce w Konstytucji RP w kilku Rozdziałach. Art. 32 mówi, że „Wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne. Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakichkolwiek przyczyn”. Art. 33 stwierdza, że „Kobieta i mężczyzna w Rzeczypospolitej Polskiej mają równe prawa w życiu rodzinnym, politycznym, społecznym i gospodarczym. Kobieta i mężczyzna mają w szczególności równe prawo do kształcenia, zatrudnienia i awansów, do jednakowego wynagrodzenia za pracę jednakowej wartości, do zabezpieczenia społecznego oraz do zajmowania stanowisk, pełnienia funkcji oraz uzyskiwania godności publicznych i odznaczeń”. Kwestie dotyczące równości kobiet i mężczyzn oraz zakazu dyskryminacji znajdują się także w kilku artykułach dotyczących małżeństwa, rodziny oraz prawnej ochrony życia (art. 18, 23, 38, 47, 53, 64, 68, 70, 72).

51.

Bardziej szczegółowe rozwiązania prawne związane z równością kobiet i mężczyzn oraz zakazem dyskryminacji były wprowadzane do regulacji ustawowych, a szczególnie związanych z Kodeksem pracy i ustawą *o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu*, Kodeksem rodzinnym i opiekuńczym oraz ustawą *o powszechnym ubezpieczeniu zdrowotnym* i innymi. W 1996 r. w Kodeksie pracy znalazły się następujące regulacje dotyczące przeciwdziałania dyskryminacji na rynku pracy:

- równe prawa pracowników z tytułu jednakowego wypełniania takich samych obowiązków; dotyczy to w szczególności równego traktowania mężczyzn i kobiet (art. 11.2);
- zakaz jakiegokolwiek dyskryminacji w stosunkach pracy, w szczególności ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, narodowość, przekonania – zwłaszcza polityczne lub religijne – oraz przynależność związkową (art. 11.3);
- zobowiązanie pracodawcy do poszanowania godności i innych dóbr osobistych pracownika (art. 11.1).

Kodeks zawiera także inne przepisy związane z prawami kobiet, a m.in.: przepisy ochronne pracy kobiet (zakaz zatrudniania przy pracach szczególnie uciążliwych dla ich zdrowia), ochronę zatrudnienia kobiet w ciąży, regulacje urlopu macierzyńskiego i urlopu wychowawczego (który od 1996 r. przysługuje obojgu rodzicom na równych prawach) itp.

52.

W ustawie *o powszechnym ubezpieczeniu zdrowotnym* z 1997 r. (wówczas rozpoczęto w Polsce reformę ochrony zdrowia wprowadzając system ubezpieczeń) przyjęto zapis, że ubezpieczenia zdrowotne są powszechne, obowiązkowe i oparte na zasadzie solidarności społecznej; gwarantują równy dostęp do świadczeń, prawo wyboru lekarza i kasy chorych. Z kolei w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym uznano, że oboje małżonkowie mają równe udziały w majątku wspólnym.

53.

Należy stwierdzić, że do wprowadzenia wielu rozwiązań prawnych wynikających z Konwencji, gwarantujących równe prawa dla kobiet i mężczyzn (w tym w zapisach Konstytucji, a także w przygotowaniu *Krajowego Programu Działań na rzecz Kobiet* oraz we wdrażaniu rozwiązań instytucjonalnych) przyczyniły się działania Parlamentarnej Grupy Kobiet oraz organizacji pozarządowych. W okresie sprawozdawczym wzrosła także świadomość kobiet w zakresie ich praw i wolności. Kobiety w Polsce coraz lepiej dostrzegają przejawy i coraz lepiej rozumieją naturę dyskryminacji. Niebagatelnym postępem są możliwości obrony wolności i praw kobiet przed międzynarodowymi ciałami prawnymi w związku z ratyfikacją umów międzynarodowych. Stąd należy także uznać, że w następstwie regulacji prawnych pochodnych Konwencji uległa poprawie pozycja prawna kobiet w Polsce.

Artykuł 1. Definicja dyskryminacji wobec kobiet

54.

W okresie sprawozdawczym prawo polskie nie zawierało definicji dyskryminacji ze względu na płeć. Jednak zgodnie z art. 91 Konstytucji z 1997 r., ratyfikowana umowa międzynarodowa - po jej ogłoszeniu w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej - stanowi część krajowego porządku prawnego i może być stosowana bezpośrednio. Umowa międzynarodowa ratyfikowana za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie ma pierwszeństwo przed ustawą, jeżeli ustawy nie da się pogodzić z umową. Prawne zobowiązania do respektowania zasady równego traktowania kobiet i mężczyzn wynikają więc także z norm prawa międzynarodowego ratyfikowanego przez Polskę, w tym z *Konwencji o likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet*, a definicja dyskryminacji, zawarta w art. 1 Konwencji może być w Polsce bezpośrednio stosowana.

55.

Polskie prawo nie rozróżnia płci w korzystaniu z praw człowieka oraz podstawowych wolności w życiu politycznym, gospodarczym, społecznym, kulturalnym i obywatelskim. Zakaz dyskryminacji ze względu na płeć był *expressis verbis* przewidziany zarówno w Konstytucji, jak i w regulacjach szczebla ustawowego, co szczegółowo opisane zostało w sprawozdaniu z wykonania postanowień art. 2 Konwencji.

Artykuł 2. Obowiązek przeciwdziałania dyskryminacji

Konstytucja

56.

Podstawowym aktem prawnym w RP, który zawierał w okresie sprawozdawczym zakaz dyskryminacji, była Konstytucja.

57.

Konstytucja z 22 lipca 1952 r. w artykule 67 ustęp 2 stanowiła, iż obywatele Polski mają równe prawa bez względu na płeć, urodzenie, wykształcenie, zawód, narodowość, rasę, wyznanie oraz pochodzenie i położenie społeczne. Natomiast artykuł 78 przyznawał kobiecie równe z mężczyzną prawa we wszystkich dziedzinach życia państwowego, politycznego, gospodarczego, społecznego i kulturalnego. Gwarancje równouprawnienia kobiet stanowić miały równe z mężczyzną prawo do pracy i wynagrodzenia (zgodnie z zasadą równej płacy za równą pracę), do wypoczynku, do ubezpieczenia społecznego, do nauki, do godności i odznaczeń, do zajmowania stanowisk publicznych. Inne gwarancje równouprawnienia przewidziane przez Konstytucję odnosiły się do opieki nad matką i dzieckiem, ochrony kobiety ciężarnej, płatnego urlopu przed i po porodzie, rozbudowy zakładów położniczych, żłobków i przedszkoli, zakładów usługowych i żywienia zbiorowego. Artykuł 78 ustęp 3 zawierał deklarację o umacnianiu przez Polskę pozycji kobiet w społeczeństwie, zwłaszcza matek i kobiet pracujących zawodowo.

58.

Uchwalona przez Sejm RP 17 października 1992 r. Ustawa Konstytucyjna, zwana Małą Konstytucją, utrzymywała w mocy przepisy art. 67 i 78 (art. 77 Małej Konstytucji).

59.

W Konstytucji przyjętej 2 kwietnia 1997 r. zasada równouprawnienia kobiet i mężczyzn umieszczona została w rozdziale II „Wolność, prawa i obowiązki człowieka i obywatela”. Zgodnie z artykułem 32 *wszyscy są równi wobec prawa i wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne. Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiegokolwiek przyczyny*. Natomiast zgodnie z artykułem 33 *kobieta i mężczyzna w Rzeczypospolitej Polskiej mają równe prawa w życiu rodzinnym, politycznym, społecznym i gospodarczym. Kobieta i mężczyzna mają w szczególności równe prawo do kształcenia, zatrudnienia i awansów, do jednakowego wynagradzania za pracę jednakowej wartości, do zabezpieczenia społecznego oraz do zajmowania stanowisk, pełnienia funkcji oraz uzyskiwania godności publicznych i odznaczeń*.

60.

W przepisie konstytucyjnym z 1997 r. nie pojawiło się już sformułowanie, które zawierała Konstytucja z 1952 r., wskazujące na traktowanie uprawnień mężczyzny jako „normy”, do której „dorównują” kobiety („kobieta ma równe z mężczyzną prawa” – art. 78).

61.

Na mocy Konstytucji (art. 8 Konstytucji z 1997 r.) wszystkie inne akty normatywne powinny respektować zasadę równości kobiet i mężczyzn oraz służyć jej realizacji, a wszystkie organy władzy publicznej miały obowiązek przy wykonywaniu swoich czynności stosować bezpośrednio tę zasadę. W prawodawstwie polskim brak było jednak w omawianym okresie aktów wykonawczych, służących realizacji tej normy konstytucyjnej, obejmujących ewentualne procedury dochodzenia praw oraz określających sankcje za ich naruszenie.

62.

W przypadku łamania zasady równości, jednostka może dochodzić swych praw na drodze sądowej. Wynika to z artykułu 45 Konstytucji, który formułuje jednakowe dla wszystkich prawo do sądu oraz z artykułu 77, który zakazuje zamykania drogi sądowej dla dochodzenia

naruszonych wolności i praw. Konstytucja ustanowiła również dwie szczególne procedury, służące ochronie konstytucyjnych praw i wolności. Jest to skarga konstytucyjna, którą każdy mógł wnieść bezpośrednio do Trybunału Konstytucyjnego w razie naruszenia jego konstytucyjnych wolności lub praw. Skarga służy zbadaniu zgodności z Konstytucją ustawy lub innego aktu normatywnego, na podstawie którego sąd lub organ administracji publicznej orzekł ostatecznie o wolnościach lub prawach wyrażonych w Konstytucji. Drugą szczególną możliwością jest wystąpienie do Rzecznika Praw Obywatelskich z wnioskiem o pomoc w ochronie swoich wolności lub praw naruszonych przez organy władzy publicznej. W polskim systemie prawnym nie było i nie ma odrębnych sądów, trybunałów czy komisji, do których kobiety mogłyby składać skargi na dyskryminację.

63.

Akty prawne niższego rzędu, które wprowadzałyby zróżnicowanie obywateli pod jakimkolwiek względem, a więc sprzeczne z postanowieniami Konstytucji, podlegały zaskarżeniu do Trybunału Konstytucyjnego. Trybunał zgodnie z art. 188 Konstytucji z 1997 powołany został do orzekania w sprawach zgodności z nią wszelkich aktów prawnych.

64.

Zakaz dyskryminacji ze względu na płeć kilkakrotnie stanowił podstawę do kwestionowania konstytucyjności przepisów niższego rzędu i kierowania sprawy do Trybunału Konstytucyjnego. Sprawy dotyczyły m.in. dyskryminacji kobiet-pracowników naukowych, wieku emerytalnego kobiet, zasiłków, dodatków wyrównawczych. I tak:

- w orzeczeniu z 24 września 1991 r. Trybunał wyraził pogląd, iż wcześniejszy wiek emerytalny dla kobiet należy traktować wyłącznie jako uprawnienie, a nie obowiązek odejścia z pracy. Przepis ten zastosowany w formie przymusu wobec kobiet, które nie wyrażają zgody na emeryturę w wieku 60 lat, zmienia się z uprawnienia w przepis ograniczający prawa kobiet. Trybunał orzekł, iż konstytucyjne gwarancje równouprawnienia kobiet i mężczyzn to także równość zawodowa, w tym równość szans.
- w orzeczeniu z 23 lutego 1993 r. Trybunał stwierdził niezgodność przepisu art. 10 ust.1 pkt 2 ustawy z 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników w zakresie, w jakim nie uwzględnia małżonka wśród osób najbliższych ubezpieczonemu rolnikowi. Problem dotyczył jednorazowego świadczenia dla nie ubezpieczonej osoby, najbliższej ubezpieczonemu rolnikowi. Wśród uprawnionych do odszkodowania nie uwzględniano współmałżonka, podczas gdy to żony rolników były najczęściej ofiarami wypadków w rolnictwie.
- Trybunał Konstytucyjny orzekał również o prawie do zasiłku dla bezrobotnych. Trybunał stwierdził, iż pozbawienie prawa do zasiłku osób bezrobotnych, pozostających we wspólnym gospodarstwie domowym z małżonkiem osiągającym dochody przekraczające dwukrotnie przeciętne wynagrodzenie, ma charakter dyskryminujący. Przepisy te były dyskryminujące w związku z wyższym bezrobociem wśród kobiet i przeciętnie wyższymi zarobkami mężczyzn, przez co miały nieproporcjonalnie duży, negatywny wpływ na sytuację kobiet.

65.

Wielokrotnie w sprawie równouprawnienia i dyskryminacji płci wypowiadał się Rzecznik Praw Obywatelskich, stojący na straży wolności i praw człowieka i obywatela określonych w Konstytucji oraz w innych aktach normatywnych. Rzecznik podejmował interwencje m.in. w sprawie zniesienia przepisów zobowiązujących pracodawców i biura pracy do podziału ofert pracy na przeznaczone dla kobiet i przeznaczone dla mężczyzn.

Zakaz dyskryminacji w prawie pracy

66.

Zasada równości i zakaz dyskryminacji wprowadzane były w okresie sprawozdawczym również do prawa pracy. W znowelizowanym w 1996 r. Kodeksie pracy, w części ogólnej zadeklarowano równość praw pracowników wykonujących takie same obowiązki i dotyczyło to w szczególności równego traktowania mężczyzn i kobiet w dziedzinie pracy (art.11²). Wprowadzono także zakaz jakiegokolwiek dyskryminacji w stosunkach pracy, w tym ze względu na płeć (art.11³). Przepis ten podnosił powyższą regułę do rangi podstawowej zasady prawa pracy, co oznaczało m.in., że pozostałe przepisy prawa pracy i ich wykładnia powinny być z tą zasadą zgodne. Miał on jednak w dużej mierze charakter deklaracyjny, gdyż nie wprowadzono sankcji za naruszenie zakazu, ani nie przewidziano procedur dochodzenia praw na podstawie tej zasady. Szczegółowo zagadnienie te zostały opisane w sprawozdaniu z art. 11 Konwencji.

67.

Do zakazu dyskryminacji przewidzianego w Kodeksie pracy odniósł się Sąd Najwyższy w orzeczeniu z 10 września 1997 r. stwierdzając, iż „Dyskryminacją w rozumieniu art. 11³ Kodeksu pracy jest pozaprawne pozbawianie lub ograniczanie praw wynikających ze stosunku pracy albo nierównomierne traktowanie pracowników ze względu na płeć(...), a także przyznanie z tych względów niektórym pracownikom mniejszych praw niż te, z których korzystają inni pracownicy, znajdujący się w tej samej sytuacji faktycznej i prawnej”.¹³ W wyroku z 13 lutego 1997 r. Sąd Najwyższy uznał, iż „Jakakolwiek szykana i dyskryminacja w stosunkach pracy między innymi ze względu na płeć (...) pracownika jest niedopuszczalna. Dyskryminacja oznacza przede wszystkim mniej korzystne kształtowanie sytuacji jednego pracownika w porównaniu z innymi”.¹⁴

Projekt ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn

68.

Wyrazem tworzenia mechanizmu na rzecz kobiet był proces i próby uchwalenia ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn. Projekt takiej ustawy po raz pierwszy wniesiono do Sejmu w 1996 r. z inicjatywy Parlamentarnej Grupy Kobiet, powstałej w 1991 r. i w latach 1993-1997 zrzeszającej 71% polskich parlamentarzystek (więcej w art. 7). Omawiany projekt wzorowany był na doświadczeniach norweskich i dotyczył zakazu dyskryminacji bezpośredniej jak i pośredniej kobiet i mężczyzn. Zakaz dyskryminacji objął wszystkie dziedziny życia oraz zawierał przykładowy katalog praw objętych ochroną. Najwięcej uwagi poświęcał zasadom gwarantującym równość kobiet w sferze życia zawodowego oraz równości w dostępie do zabezpieczenia społecznego, opieki zdrowotnej i ochrony prawnej. Przestrzeganie przepisów ustawy powierzono Urzędowi Rzecznika do Spraw Równego Statusu, jego pełnomocnikom terenowym oraz Komisji do Spraw Równego Statusu. Propozycją wzbudzającą najwięcej kontrowersji w projekcie ustawy był zapis przewidujący udział przedstawicieli jednej płci w gremiach powoływanych, wybieranych lub mianowanych przez władze publiczne w rozmiarze nie mniejszym niż 40% ich składu.

69.

Projekt nie został jednak rozpatrzony. Zalecono wprowadzenie poprawek, po których projekt został wniesiony pod obrady Sejmu w 1997 r., a następnie skierowany do komisji sejmowych. W 1997 r. dobiegła końca II kadencja Sejmu i rozpisano nowe wybory, co oznaczało rozpoczęcie całej procedury od nowa.

70.

W 1998 r. grupa posłów, również z inicjatywy Parlamentarnej Grupy Kobiet, ponownie wniosła do Sejmu projekt ustawy równościowej. Projekt odesłano do poprawek, które

¹³ OSNP 1998/12/360

¹⁴ OSNP 1997/20/398

dotyczyły między innymi: rozwiązań kwotowych oraz dyskryminacji pozytywnej, którą wielu posłów odbierało jako dyskryminację mężczyzn.

71.

Ówczesny rząd AWS-UW uznał za bezzasadne wprowadzenie ustawy, a zastosowanie tymczasowych środków zmierzających do wyrównania szans, za sprzeczne z prawem Unii Europejskiej. W stanowisku rządu znalazło się też stwierdzenie, że zasady parytetu płci nie wprowadziło żadne państwo Unii Europejskiej. Rząd skrytykował ponadto ustawową propozycję weryfikacji podręczników szkolnych pod kątem eliminacji z nich stereotypów ról kobiecych i męskich stwierdzając, że może to doprowadzić do zatarcia różnic między społecznymi rolami kobiet i mężczyzn.

Artykuł 3. Pełny rozwój i awans kobiet

72.

Ze względu na kolejne zmiany rządów w Polsce polityka w zakresie równouprawnienia kobiet i mężczyzn oraz awansu kobiet była w okresie sprawozdawczym obszarem ciągłych przemian i debaty nad jej kształtem, a także celowością jej prowadzenia.

73.

W 1990 r. działaniami na rzecz poprawy statusu społecznego i zawodowego kobiet, wynikającymi ze *Strategii działania na rzecz równości, awansu i zwiększenia udziału kobiet w życiu społecznym, politycznym i gospodarczym* przyjętej na konferencji w Nairobi w 1986 r. zajmował się Pełnomocnik Rządu do Spraw Kobiet w randze podsekretarza stanu w Ministerstwie Pracy. W maju 1991 r. uchwałą Rady Ministrów zmieniono tę instytucję na Pełnomocnika Rządu do Spraw Kobiet i Rodziny, działającego w strukturze Urzędu Rady Ministrów; sam Pełnomocnik uzyskał rangę podsekretarza stanu. Pełnomocnik Rządu do Spraw Kobiet i Rodziny przygotował rządowy program na rzecz poprawy sytuacji kobiet, dzieci i rodziny. Protestował przeciwko wprowadzeniu prawnych ograniczeń w dostępie do aborcji i środków planowania rodziny. Kontynuował również współpracę z organizacjami pozarządowymi. Po niespełna roku pełnienia urzędu (luty 1992), Pełnomocnik został ze swojego stanowiska odwołany i aż do grudnia 1994 r. (a więc również po wyborach parlamentarnych w 1993 r.) urząd ten pozostawał nie obsadzony. W 1994 roku, pod wpływem nacisków ze strony środowisk kobiecych oraz w związku ze zbliżającą się konferencją ONZ na temat kobiet w Pekinie, powołano na to stanowisko najpierw urzędującą Minister Gospodarki Przestrzennej i Budownictwa, a następnie, w 1995 r. rozporządzeniem Rady Ministrów ustanowiono urząd Pełnomocnika Rządu do Spraw Rodziny i Kobiet, sytuując go w randze podsekretarza stanu w Urzędzie Rady Ministrów.

74.

W tym okresie nastąpiła wyraźna intensyfikacja działań związanych z zapewnieniem warunków awansu kobiet i równości płci. Przygotowanie raportu na konferencję w Pekinie poprzedziły analizy zarówno regulacji prawnych dotyczących kobiet, jak i opinii publicznej na temat równości płci oraz barier społecznych dla awansu kobiet. W maju 1996 r. Pełnomocnik zaprosił do współpracy w przygotowaniu raportu organizacje pozarządowe, powołując w ten sposób stałe Forum Współpracy Organizacji Pozarządowych i Pełnomocnika Rządu ds. Rodziny i Kobiet. Pełnomocnik wspierał grantami finansowymi inicjatywy i projekty organizacji pozarządowych. Przeprowadzono wówczas pierwsze szkolenie dla urzędników państwowych wysokiego szczebla w zakresie równości płci.

75.

Podczas *IV Światowej Konferencji Narodów Zjednoczonych - W Sprawach Kobiet* (Pekin, 1995) Rząd polski podpisał dokumenty końcowe konferencji - *Deklarację Pekijską* oraz *Platformę Działania* (bez zastrzeżeń i wyłączeń) i zadeklarował podjęcie kroków w celu wdrażania zadań z nich wynikających. Współpracując z ekspertami i z organizacjami pozarządowymi, Pełnomocnik Rządu ds. Rodziny i Kobiet przygotował *Krajowy Program Działań na Rzecz Kobiet – I etap wdrożeniowy do roku 2000*, przyjęty przez rząd w 1997 r. Program ten rozpisywał rekomendacje zawarte w *Pekijskiej Platformie Działania* na konkretne zadania dla poszczególnych ministerstw, władz samorządowych oraz organizacji pozarządowych, ukierunkowane na poprawę sytuacji kobiet, poprzez wyrównywanie ich szans we wszystkich dziedzinach życia społecznego, a także zawierał harmonogram podejmowania zadań (szersze omówienie Programu znajduje się w sprawozdaniu z realizacji art. 4 Konwencji).

76.

W okresie tym przygotowano także, we współpracy z UNDP, program przeciwdziałania przemocy w rodzinie pod nazwą *Przeciw przemocy - wyrównać szanse*. Główny cel programu polegał na stworzeniu spójnego i kompleksowego systemu pomocy ofiarom przemocy domowej. Program zakładał stworzenie regionalnych centrów udzielających pomocy socjalnej, prawnej, medycznej i psychologicznej, które zorganizować i prowadzić miały wybrane w konkursie organizacje pozarządowe, we współpracy z samorządem. Program ten nie został jednak w pełni uruchomiony przed wyborami parlamentarnymi w 1997 r. Udało się jedynie powołać trzy centra.

77.

Po wyborach parlamentarnych w 1997 r. w miejsce Pełnomocnika ds. Rodziny i Kobiet powołany został w randze sekretarza stanu Pełnomocnik ds. Rodziny. Głównym zadaniem Pełnomocnika było inicjowanie i koordynacja działań polityki państwa na rzecz rodziny. Zahamowaniu uległa realizacja *Krajowego Programu Działań na Rzecz Kobiet – I etap wdrożeniowy do roku 2000*, a program *Przeciw przemocy – wyrównać szanse* przeorientowany został w kierunku pomocy rodzinom, głównie w drodze mediacji i działań pojednawczych oraz walki z alkoholizmem, który uznano za element sprawczy przemocy domowej. Zmiana ekipy rządzącej wstrzymała też podejmowane przez poprzednią koalicję próby tworzenia na szczeblu województw lokalnych struktur na rzecz awansu kobiet, w tym m.in. pełnomocników ds. kobiet. Faktyczna dyskryminacja kobiet w Polsce i brak polityki równościowej znalazł swoje odbicie nie tylko w raportach przygotowywanych przez organizacje pozarządowe działające na rzecz kobiet i równości płci, ale też w uwagach kierowanych pod adresem rządu ze strony organizacji międzynarodowych (np. Komitet Praw Ekonomicznych, Społecznych i Kulturalnych, 1998).

78.

W okresie sprawozdawczym 1990-1998 rząd RP wycinkowo dokonywał oceny krajowej legislacji w kontekście zobowiązań nałożonych przez CEDAW. Działania takie podejmowane były z reguły przy okazji wypełniania innych zobowiązań, np. przygotowania raportu na IV Światową Konferencję Narodów Zjednoczonych w Sprawach Kobiet, Pekin 1995. Pewne analizy przygotowywane były np. przy okazji krajowych konferencji. Nie dokonywano także analizy budżetu w celu upewnienia się, czy kobiety mają równy udział w zasobach państwa.

79.

Dane statystyczne były z reguły segregowane ze względu na płeć, choć wymagałoby to pewnych uzupełnień, dotyczących np. płci sprawców i ofiar przemocy domowej. Ze względu na fakt, że nie wskazywano płci ofiar i sprawców, niewidoczny społecznie w statystykach był fakt ogromnej przewagi mężczyzn - wśród sprawców i kobiet - wśród ofiar tego przestępstwa.

80.

Kolejne rządy RP różniły się w okresie sprawozdawczym w swoim stosunku do problematyki awansu kobiet. Krajowy mechanizm działał jedynie na poziomie centralnym. Próbę wypełnienia tej luki podejmowała Parlamentarna Grupa Kobiet, podnosząc problemy ważne dla kobiet oraz wspomagając swoimi inicjatywami budowę lobby kobiecego.

Artykuł 4. Wyrównywanie szans kobiet i mężczyzn

81.

W okresie sprawozdawczym nie wprowadzono żadnych środków tymczasowych, zmierzających do przyspieszenia faktycznej równości między mężczyznami i kobietami. Tego typu środki, licznie wprowadzane przed transformacją ustrojową, zostały zaniechane przez władze wybrane w wolnych wyborach.

82.

Próby wprowadzenia systemów kwotowych do struktur wewnętrznych niektórych partii politycznych (np. UP¹⁵) pojawiały się od roku 1994 (patrz: art. 7).

83.

Opracowany w 1997 r. przez Pełnomocnika Rządu ds. Rodziny i Kobiet we współpracy z ekspertami i organizacjami pozarządowymi dokument rządowy pn. *Krajowy Program Działań na Rzecz Kobiet – I etap wdrożeniowy do roku 2000* zawierał zadania mające na celu poprawę sytuacji kobiet w 10 wyodrębnionych działach problemowych:

- prawa kobiet;
- udział kobiet w procesie podejmowania decyzji oraz sprawowaniu władzy;
- edukacja;
- kobiety i gospodarka;
- zdrowie kobiet;
- kobiety i środowisko;
- przemoc wobec kobiet;
- kobiety a środki masowego przekazu;
- mechanizmy współpracy administracji państwowej z organizacjami pozarządowymi;
- strategie badawcze i systemy zbierania danych.

Podstawowym, długofalowym celem strategicznym Programu było promowanie i ochrona praw kobiet w kontekście praw człowieka oraz respektowania zasady równości płci i niedyskryminacji w prawie i praktyce we wszystkich sferach życia społecznego. Proponowane działania wprowadzały również tymczasowe środki stwarzające pewne preferencje dla kobiet i mające na celu przyspieszenie osiągnięcia faktycznej równości płci, np. sporządzanie planów równości zawodowej i raportów w tej sprawie (postulat ten nie doczekał się realizacji). Po raz pierwszy w tego typu dokumencie rządowym wyodrębniono zagadnienie, dotyczące stworzenia mechanizmu współpracy administracji państwowej z organizacjami pozarządowymi, a także strategie badawcze, które służyć miały obiektywizacji ocen sytuacji kobiet w Polsce i wykorzystywaniu określonych wskaźników w doskonaleniu polityki społecznej w Polsce. Do momentu zmiany ekipy rządzącej Program był stopniowo, choć w niezadowalającym stopniu wdrażany przez poszczególne resorty.

84.

W poselskim projekcie *ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn*, znajdował się zapis o stosowaniu systemu kwotowego w obsadzaniu stanowisk pochodzących z powołania lub mianowania. Projekt nie został jednak przyjęty przez parlament (patrz: art. 2).

85.

Niższy wiek emerytalny kobiet (60 lat wobec 65 lat dla mężczyzn) postrzegany był – zwłaszcza na początku okresu sprawozdawczego – jako przywilej. Obowiązujący do 1998 roku system emerytalny miał charakter redystrybucyjny, toteż krótsze okresy składowe kobiet, miały mniejszy wpływ na wysokość świadczeń emerytalnych, gdyż były one częściowo rekompensowane przez system. Większość kobiet korzystała też z możliwości

¹⁵ Unia Pracy

wcześniejszego przejścia na emeryturę, co wobec wysokiej stopy bezrobocia, stymulowane było zarówno przez rząd, jak i związki zawodowe. Postrzeganie niższego wieku emerytalnego kobiet jako przywileju zaczęło ulegać zmianie pod koniec lat 90., w związku z planowaną reformą systemu emerytalnego, wprowadzającą indywidualne konta (patrz: art. 11).

86.

Regulacje z zakresu ochrony macierzyństwa zostały szczegółowe omówione w art. 11, 12 i 13.

Artykuł 5. Stereotypowe postrzeganie ról kobiet i mężczyzn

Stereotypy

87.

W okresie sprawozdawczym, zgodnie z tradycyjnym modelem rodziny, za głowę rodziny uważano mężczyznę, który powinien zapewnić jej środki na egzystencję, kobieta zaś powinna pozostawać w domu. W modelu tym funkcjonował tradycyjny podział na zajęcia typowo kobiece, jak opieka nad dziećmi i osobami starszymi, gotowanie, prasowanie, sprzątanie itp., oraz męskie - zarabianie pieniędzy, naprawy, remonty. Mimo że kobiety pracowały zawodowo, ich wkład finansowy do budżetów rodzinnych traktowany był często jako dodatek do zarobków mężczyzn. Z badań Ośrodka Badania Opinii Publicznej przeprowadzonych w 1994 r. wynika, że kobiety znacznie częściej niż mężczyźni mówiły o poczuciu krzywdy i nierównomiernym obciążeniu obowiązkami związanymi z prowadzeniem domu. Ponadto, w trudnych chwilach znacznie rzadziej szukały wsparcia u mężów (53%), niż mężowie w żonach (87%).

88.

Istnienie stereotypów funkcjonujących głęboko w świadomości społecznej przejawiało się w wielu obszarach życia np. w sądownictwie, szczególnie zaś w postawach niezawisłych sędziów. Zdecydowana większość orzeczeń o przyznaniu opieki nad dzieckiem w przypadku rozwodów przyznawała prawo to matce, nie ojcu, wychodząc z niepisanego prawem założenia, że to właśnie matka jest najlepszą opiekunką.

89.

Stereotypy te znajdowały odzwierciedlenie także w sposobie prezentowania kobiet w mediach. Kobiety w reklamach przedstawiane były w 2/3 przypadków w trakcie prac domowych, a w 1/3 jako obiekt seksualny. Badania wskazują, że kobiety były bardziej odpowiednie do reklamowania proszków do prania, szamponów i zup, podczas gdy mężczyźni lepiej nadawali się do reklam piwa, komputerów i samochodów (raport „Kobiety w Polsce w latach 90.”). Wszystko to sprawiało, że z mediów wyłaniała się następująca rola społeczna kobiety: matka, rzadko opuszczająca kuchnię, nie wpływająca na objaśnianie świata i rozwój intelektualny swoich dzieci, za to przygotowująca posiłki i dbająca o czystość ubrań rodziny.

90.

Podobnie przedstawiał się obraz kobiet i mężczyzn prezentowany w podręcznikach szkolnych. Ukazywani byli oni w tradycyjnych rolach społecznych. Matki gotowały i prasowały, ojcowie majsterkowali. Ponadto ilustracje przedstawiały kobiety jako nieatrakcyjne gospodynie domowe, ubrane w fartuchy lub szlafroki. Kontakt z dziećmi ograniczał się głównie do podawania posiłków, pomocy dzieciom w odrabianiu zadań domowych. Mężczyźni natomiast, ubrani byli w eleganckie garnitury i nigdy nie wykonywali tradycyjnych prac domowych. Ich kontakt z dziećmi był zdecydowanie bardziej urozmaicony i atrakcyjniejszy – wyruszali na wycieczki, wyjaśniali trudne problemy, wymyślali ciekawe gry i zabawy.

91.

Przejawy stereotypowego myślenia zdarzały się również w dziedzinie ochrony zdrowia. Odnotowywane były przypadki „umoralniania” kobiet w trakcie wizyt u lekarzy ginekologów w publicznych placówkach służby zdrowia, a także nieuprawnionego i nietaktownego wtrącania się do ich życia intymnego.

92.

W sferze zatrudnienia istniał podział na tradycyjne zawody kobiece (głównie szeroko rozumiane funkcje opiekuńcze i edukacyjne) i męskie (głównie techniczne i wymagające siły

fizycznej). Tradycyjne podejście do zawodów i prac wykonywanych przez kobiety widoczne było także w formułowaniu ofert pracy. Wprawdzie od początku lat 90. państwowe Urzędy Pracy miały obowiązek neutralnego formułowania ofert, ale najbardziej popularnym źródłem ofert pracy były ogłoszenia prasowe. Te natomiast pełne były zapisów typu: „kobietę przyjmę do...”, albo „poszukuję mężczyzny do...”. Specyfika języka polskiego, który ma oddzielne formy gramatyczne dla rodzaju żeńskiego i męskiego, wpłynęła również na nazwy określonych zawodów. I tak np. maszynistka (forma żeńska), to osoba pisząca na maszynie; maszynista (forma męska) to prowadzący pociąg. Ale nawet w sytuacjach, gdy gramatycznie występują obie równoznaczne formy, np. księgowy – księgowa, czy kierownik – kierowniczka, najczęściej znajdowano ogłoszenia typu „księgową przyjmę”, albo „poszukuję kierownika” i w tym przypadku płeć poszukiwanej osoby została jednoznacznie określona.

93.

Badania decyzji sądowych odnośnie kar stosowanych wobec kobiet i mężczyzn nie potwierdziły powszechnego przekonania, że kobiety są przez wymiar sprawiedliwości traktowane łagodniej niż mężczyźni, jako „słaba płeć”. Analiza globalnego zestawienia orzekanych kar wskazywała na istotnie rzadsze orzekanie wobec kobiet kar bezwzględnego pozbawienia wolności. Obraz ten był jednak zdeterminowany przede wszystkim odmienną strukturą przestępstw popełnianych przez kobiety i mężczyzn oraz różnym udziałem kobiet i mężczyzn skazywanych w warunkach recydywy. Kobiety były karane surowiej niż mężczyźni, za przestępstwa znęcania się nad członkiem rodziny lub osobą zależną. Kary sytuowały się w przedziale od roku do dwóch lat pozbawienia wolności, podczas gdy mężczyźni skazywani byli na karę od 6 miesięcy pozbawienia wolności do roku. Dane z 1997 r. wskazują, że skazania kobiet za znęcanie się nad dzieckiem stanowiły 62% ogółu skazań na karę pozbawienia wolności dłuższą niż rok i tylko 23% skazań na karę w takim wymiarze w przypadku mężczyzn.

94.

Z sondaży opinii publicznej z początków lat 90. wynikało, że wśród kobiet dominowało przekonanie, że nikt nie broni ich praw i interesów. Pojawiające się poczucie zagrożenia utratą posiadanego statusu oraz niespełnienie oczekiwań, że demokratyzacja życia społecznego po 1989 r. doprowadzi do pełnego zrównania szans kobiet i mężczyzn, spowodowały wzrost świadomości społecznej w zakresie potrzeby ochrony praw kobiet. Świadomość ta jednak stała się tylko udziałem wąskich grup społecznych. Nadal występowała potrzeba promocji praw kobiet, w ramach szerszej edukacji społecznej w zakresie praw człowieka prowadzonej przy współudziale środków masowego przekazu. Działania na rzecz wyeliminowania stereotypowego podziału ról w rodzinie i postrzegania roli kobiet w życiu publicznym podejmowały kolejne Pełnomocniczki Rządu ds. Kobiet i Rodziny.

95.

Tradycyjnie obchodzony w Polsce Dzień Kobiet (8 marca), od początku lat 90. stał się dla kobiecych organizacji pozarządowych dniem, w którym organizowane były manifestacje, służące propagowaniu haseł równości płci, w tym artykułowaniu żądań liberalizacji ustawy aborcyjnej. Wystąpienia te były wspierane przez część parlamentarzystów.

Przemoc wobec kobiet

96.

W okresie sprawozdawczym poważnym problemem społecznym była przemoc wobec kobiet, w tym przemoc w rodzinie. W społeczeństwie ujawniła się akceptacja dla przemocy jako metody rozwiązywania konfliktów, dochodzenia własnej racji i wychowania. Postawy takie kształtowane były w pewnym stopniu przez hierarchiczny model rodziny, z dominującą rolą mężczyzny w stosunku do kobiety, męża w stosunku do żony, rodziców do dzieci. Tradycyjna

obyczajowość preferuje interes rodziny jako całości niż prawa indywidualnych członków tejże rodziny. Szczególnie niebezpieczne wydaje się społeczne przyzwolenie dla wymuszania posłuszeństwa (porządku) w rodzinie za pomocą agresywnego zachowania, zarówno rodziców wobec dzieci jak i męża/partnera wobec kobiety. Błędny jest także pogląd, iż przemoc domowa dotyczy tylko rodzin z granicy marginesu społecznego. Wprawdzie przemoc fizyczna występowała częściej wśród małżeństw o niższym stopniu wykształcenia, to jednak wśród małżeństw o wyższym stopniu wykształcenia dominowało okrucieństwo psychiczne.

97.

Jedną z głównych przyczyn konfliktów rodzinnych i rozwodów w Polsce ujawnianych w badaniach opinii publicznej było nadużywanie alkoholu przez mężczyznę. Alkohol był również istotną przyczyną agresji w rodzinie (13%), jednak w latach 90. ważniejsze stały się przyczyny natury ekonomicznej. Badanie Centrum Badania Opinii Społecznej z roku 1997 przeprowadzone na reprezentatywnej próbie kobiet zamężnych i byłych mężatek wykazało, że najczęstszym powodem kłótni pomiędzy małżonkami/partnerami były problemy finansowe (ponad 52%) i bezrobocie (14%).

98.

W 1993 r. na ogólną liczbę 10.469 wyroków w sprawach o przemoc domową, przypadało 10.265 wyroków wobec mężczyzn. W przypadku przestępstwa zgwałcenia, wydano 930 wyroków, w tym 927 wyroków wobec mężczyzn. Kobiety były surowiej karane za przestępstwa zabójstwa - zarówno gdy działały wspólnie z mężczyznami, jak i w sytuacjach, gdy zabójstwo było w związku z tzw. nieporozumieniem rodzinnym. Z badań wynika, iż zabójczyniami w tym drugim przypadku były kobiety - ofiary przemocy w rodzinie. W takich przypadkach miała miejsce odmienna kwalifikacja czynu w odniesieniu do kobiet i mężczyzn. Kobiety mogły liczyć co najwyżej na kwalifikację przestępstwa zabójstwa jako tzw. zabójstwo z afektu, podczas gdy mężczyźni z reguły byli oskarżani o umyślne uszkodzenie ciała z nieumyślnym skutkiem śmiertelnym. Wynika z tego, że nie wszyscy sędziowie stosowali międzynarodowe zalecenia uczulające na potrzebę rozważenia kwestii przyjęcia obrony koniecznej z perspektywy całej historii przemocy, a nie tylko ostatecznego jej aktu.

99.

W okresie sprawozdawczym polskie prawodawstwo zawierało przepisy dotyczące przemocy w rodzinie. Art. 184 Kodeksu karnego (k.k.) brzmiał:

§1. Kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad członkiem swej rodziny lub inną osobą pozostającą w stałym lub przejściowym związku ze sprawcą, lub osobą młodocianą lub bezbronną podlega karze pozbawienia wolności od sześciu miesięcy do lat pięciu.

§ 2. Jeżeli konsekwencje tego czynu obejmują próbę ofiary odebrania sobie życia, to sprawca podlega karze pozbawienia wolności od jednego roku do lat dziesięciu.

Przestępstwo opisane w art. 184 k.k. z formalnego punktu widzenia następuje w wyniku samego prześladowania, niezależnie od konsekwencji. Jest to przestępstwo ścigane z urzędu. Niepowiadomienie organów ścigania przez ofiarę lub nawet zaprzeczanie faktowi przemocy przez ofiarę nie powinno stanowić przeszkody dla zbadania sprawy oraz ścigania sprawcy.

100.

Przemocy seksualnej poświęcony był przede wszystkim art. 168 k.k., dotyczący przestępstwa zgwałcenia, w tym także w małżeństwie. Mówiło się w nim o przestępstwie gwałtu, określając go jako przestępstwo przeciwko wolności jednostki. Zagrożone było ono karą pozbawienia wolności od 1 roku do 10 lat (art. 168 § 1 i 2 k.k.) i było ścigane „na wniosek” (art. 168 § 3 k.k.), co oznacza, że zastosowanie procedur i wszczęcie postępowania przeciwko sprawcy wymagało zgody osoby poszkodowanej. Ta zasada prawna została przyjęta w celu ochrony przed wielokrotną wiktymizacją kobiet-ofiar, która mogłaby mieć miejsce w trakcie postępowania z uwagi na charakter urazu, jakiemu w tym przypadku uległa ofiara.

101.

Poza tym polski system karny ścigał i karał następujące czyny popełniane przeciwko członkom rodziny, szczególnie dzieciom:

- pozostawienie w sytuacji zagrożenia utraty zdrowia lub życia (art. 163 k.k.),
- popełnienie aktu lubieżnego (art. 176 k.k.),
- namawianie do spożycia alkoholu (art. 185 k.k.),
- uporczywe unikanie obowiązku łożenia na rodzinę (art. 186 k.k.),
- porzucenie (art. 187 k.k.),
- porwanie (art. 188 k.k.).

Zgodnie z art. 167 Kodeksu karnego, karalne było już samo stosowanie gróźb w celu wymuszenia jakiegoś zachowania.

102.

Karalne było również okradanie członków rodziny (art. 204 k.k.). W polskim prawie nie ma zapisów odnoszących się do tzw. przestępstw „z powodu honoru”. Przestępstwa takie występują sporadycznie, co wynika z tradycji kulturowej.

103.

W Kodeksie postępowania karnego (k.p.k.) wskazano, że obowiązek powiadomienia organów ścigania o dokonaniu przestępstwa spoczywa na każdym, kto posiada wiedzę o popełnionym przestępstwie (art. 256 k.p.k.). Jest to obowiązek społeczny, co skutkuje brakiem odpowiedzialności karnej w wypadku jego nie dopełnienia, za wyjątkiem sytuacji określonych w art. 240 §1 k.k. (zabójstwo, ludobójstwo, terroryzm, najcięższe przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej i obronności). Kodeks karny natomiast zawiera artykuł pozwalający na ściganie funkcjonariusza państwowego, który nie dopełnił obowiązków służbowych, na skutek czego doszło do przestępstwa. Artykuł ten mógłby być wykorzystywany wobec policjantów uchylających się od interwencji w sytuacji przemocy w rodzinie, jednak w praktyce tak się nie dzieje.

104.

Zgodnie z ustawą *o Radiofonii i Telewizji* z 1992 roku, zakazane jest prezentowanie drastycznych form przemocy, zwłaszcza seksualnej przed godz. 23.00. Zgodnie z ustawą, emitowane audycje nie mogą:

- propagować działań sprzecznych z prawem, z polską racją stanu oraz postaw i poglądów sprzecznych z moralnością i dobrem społecznym, w szczególności nie mogą zawierać treści dyskryminujących ze względu na rasę, płeć lub narodowość - art. 18 ust. 1;
- zagrażać fizycznemu, psychicznemu i moralnemu rozwojowi niepełnoletnich (zakaz rozpowszechniania w godz. 6.00-23.00), w szczególności nie mogą zawierać treści pornograficznych lub w sposób nieuzasadniony i nadmierny eksponować przemoc (zakaz rozpowszechniania w ogóle) - art. 18 ust. 4 i 5.

Pełnomocnik Rządu ds. Rodziny i Kobiet wystąpił w roku 1997 z oficjalną interwencją w sprawie wyemitowania przez jednego z nadawców komercyjnych programu zawierającego takie treści.

105.

Niektóre formy pomocy dla kobiet-ofiar przemocy zapewniały instytucje publiczne: ośrodki pomocy społecznej, poradnie rodzinne, poradnie zdrowia psychicznego, poradnie dla narkomanów, poradnie dla alkoholików. Ze środków publicznych finansowane były także: poradnie psychologiczno-pedagogiczne oraz poradnie konsultacyjne dla rodzin. Funkcjonowały także ośrodki zapewniające bezpieczne schronienie osobom bezdomnym w tym także, ofiarom przemocy w rodzinie, które musiały opuścić własny dom na skutek doznanej przemocy.

106.

Pierwszy finansowany przez rząd projekt specjalnie poświęcony pomocy maltretowanym kobietom powstał w roku 1995. Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych (PARPA) uruchomiła specjalistyczną pomoc telefoniczną „Niebieska Linia” dla ofiar przemocy w rodzinie. Celem było informowanie maltretowanych kobiet o różnych aspektach prawa ich dotyczących np. dostarczanie informacji na temat możliwości uzyskania pomocy ze strony policji. Z usług „Niebieskiej Linii” mogli korzystać także świadkowie przemocy, czyli osoby które chciały by podjąć interwencję i pomagać ofiarom przemocy. Program ten jednak adresowany był szczególnie do ofiar przemocy w rodzinie alkoholowej.

107.

We wspomnianym już *Krajowym Programie Działań na rzecz Kobiet z 1997 r.* rząd sformułował także zadania dotyczące przeciwdziałania przemocy wobec kobiet i w rodzinie. Zgodnie z tymi zapisami rząd zobowiązał się do:

- uczestniczenia w zmienianiu szkodliwych stereotypów przemocy wobec kobiet i przemocy w rodzinie;
- konstruowania systemu pomocy dla ofiar i postępowania wobec sprawców,
- wprowadzania zmian w systemie prawnym,
- wypracowywania lepszych metod badania przemocy w rodzinie;
- edukowania właścicieli i pracowników mediów na temat potrzeby eliminacji pornografii i przemocy wobec kobiet;
- wprowadzenia problematyki przemocy w rodzinie i wobec kobiet do programów szkolnych,
- wprowadzenia do Narodowego Programu Ochrony Zdrowia, jako istotnego elementu, zadania ograniczenia negatywnych skutków zdrowotnych przemocy wobec kobiet.

W ramach Programu Pełnomocnik Rządu ds. Rodziny i Kobiet przygotował program pomocy dla kobiet – ofiar przemocy pod nazwą: *“Przeciw przemocy - wyrównać szanse”*. Celem programu było nie tylko zapewnienie kobietom – ofiarom bezpiecznego schronienia przed przemocą i udzielenie im wszechstronnej pomocy specjalistycznej (psychologicznej, medycznej, prawnej), ale także pomoc w usamodzielnieniu ekonomicznym kobiet. Program realizowany miał być w 10 centrach pomocy. Autorzy programu dostrzegli bowiem, że podłożem przemocy wobec kobiet w wielu rodzinach jest uzależnienie ekonomiczne kobiet od krzywdzących ich mężów (partnerów). Program był oparty na zasadzie poszanowania podmiotowości kobiet i miał przyczynić się do powstania systemu pomocy dla ofiar przemocy obejmującego obszar całej Polski.

108.

Najbardziej jednak znacząca była pomoc świadczona przez organizacje pozarządowe, które wyspecjalizowały się w pomaganiu ofiarom przemocy. Wokół kwestii przeciwdziałania przemocy wobec kobiet organizowały się koalicje grupujące polityków, organizacje pozarządowe, a także powstające grupy samopomocowe kobiet, ofiar przemocy. W latach 90. zorganizowano kilka znaczących konferencji na ten temat, w tym w Parlamencie. W roku 1996 po *Konferencji w sprawie przemocy wobec kobiet* przyjęty został dokument pn. *Deklaracja przeciw przemocy w rodzinie*, podpisany przez Pełnomocnika Rządu ds. Rodziny i Kobiet, PARPA, Parlamentarną Grupę Kobiet oraz organizacje pozarządowe.

109.

W roku 1996 w Polsce istniało 120 ośrodków (domy dla samotnych matek, schroniska dla bezdomnych, schroniska dla kobiet i dzieci, schroniska dla dzieci), jednak jedynie 8 z nich świadczyło usługi specjalistyczne dla ofiar przemocy, tj. pomoc psychologiczną, medyczną i prawną dla ofiar przemocy w rodzinie. Ośrodki te w przeważającej większości były prowadzone przez organizacje pozarządowe, jednak otrzymywały wsparcie z budżetu państwa i budżetów jednostek samorządu terytorialnego. Dysponowały ok. 200 miejscami dla kobiet. W okresie sprawozdawczym ośrodki zapewniające bezpieczne schronienie kobietom i

dzieciom uciekającym przed przemocą w rodzinie znajdowały się w 33 spośród 49 województw.

110.

Problem przemocy w rodzinie nie został wystarczająco zbadany, a jego skala niewystarczająco rozpoznana. Zgodnie z cytowanym wcześniej badaniem CBOS, ok. 20% kobiet doświadczyło przemocy ze strony swego męża, podczas gdy ponad 40% stwierdziło, że zna kobietę (kobiety) bite przez męża (mężów). Ok. 60% rozwiedzionych kobiet stwierdziło, że zostały uderzone przez męża co najmniej raz, a 25% stwierdziło, że miało to miejsce wiele razy.

111.

Dane pochodzące ze statystyk gromadzonych przez organy ścigania pozwalały wyłącznie na przybliżony szacunek skali zjawiska przemocy ze względu na dużą tzw. „ciemną liczbę”. Ponadto w statystykach policyjnych znajdują się dane pozwalające określić liczbę przestępstw, liczbę sprawców i ich płeć, brakuje jednak danych dotyczących ofiar przemocy.

112.

Statystyki wyroków sądowych dostarczają informacji na temat liczby wyroków w zawieszeniu w stosunku do wyroków z orzeczoną karą bezwarunkową, a więc pośrednio – na temat traktowania przez sąd sprawców przestępstw przeciwko rodzinie. W roku 1994 spośród 10.696 osób skazanych za znęcanie się nad członkiem rodziny (art 184 k.k.) 87,6% otrzymało wyroki w zawieszeniu.

113.

Sądowe i policyjne dane statystyczne wskazują, że największa liczba przestępstw i skazań z art. 184 k.k. dotyczyła ludzi żyjących w wielkich miastach (64,7 % w okresie 1981-1991). Dane te świadczą także o słabym dostępie mieszkańców obszarów wiejskich do procedur prawnych i niewiele mówią nam o skali przemocy w polskich rodzinach wiejskich.

114.

Ważnym narzędziem przygotowanym w celu lepszego rozpoznania zjawiska przemocy w rodzinie stała się procedura interwencji policyjnej w sytuacji przemocy w rodzinie pod nazwą „Niebieskie Karty”. Została ona wypracowana we współpracy policji z działaczami organizacji pozarządowych pracujących na rzecz ofiar przemocy i wdrożona w 1998 roku na podstawie Zarządzenia Nr 25/98 Komendanta Głównego Policji. Polega ona na prowadzeniu interwencji w ściśle określony sposób, a ponadto dzięki przygotowanej dokumentacji, przeprowadzenie interwencji zostaje utrwalone i może stać się początkiem innych działań wspierających i chroniących ofiary przemocy podejmowanych przez pomoc społeczną lub organizacje pozarządowe udzielające pomocy prawnej dla ofiar. W zamyśle miała stać się również dodatkowym i ważnym źródłem danych ilościowych na temat zjawiska przemocy. Cele „Niebieskich Kart” są następujące:

- ułatwienie policjantom uporządkowanej rejestracji śladów i wydarzeń w miejscu zdarzenia jak i podjętych przez nich czynności,
- dostarczenie ofierze (ofiaram) przemocy w rodzinie informacji prawnej oraz informacji o możliwościach dalszego szukania pomocy,
- motywowanie ofiary (ofiary) przemocy w rodzinie do żądania ochrony swoich praw i szukania pomocy,
- ułatwianie ofierze /ofiaram/ sporządzenia notatki z przebiegu zdarzenia, przydatnej w dalszym postępowaniu wobec sprawcy przemocy,
- umożliwienie sporządzenia przez ofiarę pisemnej prośby o pomoc, której następstwem może być wezwanie ofiary do złożenia wymaganych do wszczęcia dochodzenia zeznań w jednostce policji oraz zainteresowanie odpowiednich służb społecznych zaistniałą sytuacją przemocy w rodzinie,

- ułatwienie dzielnicowemu prowadzenia dalszych działań prewencyjnych wobec rodziny, w której zachodzi przemoc oraz usprawnienie współpracy z innymi służbami społecznymi przeciwdziałającymi przemocy w rodzinie,
- wykorzystanie dokumentacji przez wydział dochodzeniowy i prokuraturę w czasie prowadzenia śledztwa i przy kierowaniu sprawy na drogę sądową,
- wykorzystanie dokumentacji przez wydział/sekcję ds. nieletnich w sytuacji, gdy w rodzinie są krzywdzone dzieci,
- ułatwienie rozpoznania zjawiska przemocy domowej, skali zagrożenia, a co za tym idzie podejmowania odpowiednich działań zapobiegawczych.

115.

Ważnymi elementami tej procedury są ponadto:

- tworzenie lokalnych systemów pomocy ofiarom przy współpracy różnych osób, instytucji i organizacji,
- analiza i informacja o zagrożeniu przemocą (ocena skali zjawiska),
- podejmowanie systemowych działań w celu zwiększenia poczucia bezpieczeństwa osób dotkniętych przemocą,
- wzrost świadomości społecznej na temat przemocy w rodzinie,
- angażowanie się osób i instytucji w pomoc ofiarom przemocy, co może przyczynić się do zmniejszenia skali tego zjawiska,
- rejestracja skali zjawiska w specjalistycznym systemie komputerowym (przeprowadzone interwencje domowe wobec przemocy w rodzinie).

Artykuł 6. Wykorzystywanie kobiet

116.

W Polsce przepisy prawne dotyczące prostytucji, eksploatacji prostytucji oraz handlu ludźmi nawiązują do ratyfikowanych umów międzynarodowych. W okresie sprawozdawczym najbardziej znaczącą w tym względzie była abolicyjna *Konwencja w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji*, przyjęta przez ONZ w roku 1950, a ratyfikowana przez Polskę w roku 1952.

117.

Stosując się do jej przepisów, Polska zaniechała wszelkich form reglamentacji (rejestracji policyjnej i zdrowotnej kobiet trudniących się prostytucją) oraz ich dyskryminacji (represyjne akcje policyjne). Prostytucja w Polsce nie jest karana. Jest ona traktowana jako zjawisko patologii społecznej – polskie przepisy prawne penalizują eksploatację prostytucji i handel ludźmi.

118.

Na gruncie Kodeksu karnego z 1969 r., który obowiązywał w okresie sprawozdawczym, odpowiedzialności karnej podlegał ten, kto nakłaniał inną osobę do uprawiania nierządu, a także ten, kto czerpał korzyści majątkowe z cudzego nierządu bądź w celu osiągnięcia korzyści majątkowej ułatwiał cudzy nierząd. Przystępstwa te zostały opisane w artykule 174 § 1 i 2 kk z 1969 r..

119.

Przystępstwo handlu ludźmi zostało początkowo stypizowane w art. IX § 1 i 2 przepisów wprowadzających Kodeks karny (p.w.k.k.) z 1969 r. W § 1 ustawodawca opisał zachowanie polegające na dostarczeniu, zwabieniu lub uprowadzeniu w celu uprawiania nierządu innej osoby, nawet za jej zgodą. Z redakcji tego przepisu wynikało, że dla bytu przystępstwa z art. IX § 1 p.w.k.k. obojętnym było, czy dostarczenie, zwabienie lub uprowadzenie osoby w celu uprawiania nierządu następowało wbrew zgodzie, bez zgody, czy też za zgodą osoby pokrzywdzonej. Fakt zgody lub jej brak mógł mieć znaczenie jedynie przy wymiarze kary. W § 2 opisano zachowanie polegające na handlu kobietami nawet za ich zgodą oraz zachowanie polegające na handlu dziećmi. W tym przypadku dla bytu przystępstwa nie był istotny cel handlu ludźmi. Ustawodawca polski poszedł zatem dalej niż zobowiązywała konwencja z 1950 r. Przystępstwo określone w art. IX § 2 p.w.k.k. nie było przystępstwem kierunkowym i jako takie nie wymagało dla swojego bytu działania sprawcy w celu uprawiania nierządu. Handel kobietami i handel dziećmi w jakimkolwiek celu był już przystępstwem. Przystępstwo to, jako zbrodnia, było zagrożone karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3. Przepisy te zostały rozwinięte w nowym Kodeksie karnym, który zaczął obowiązywać od września 1998 r. (*informacja na ten temat znajduje się w Raporcie nr VI*)

120.

Przemiany polityczno-gospodarcze, które miały miejsce w Polsce i innych krajach Europy Środkowej i Wschodniej na przełomie lat 80./90., oprócz bezsprzecznie pozytywnych efektów, miały również wpływ na pojawienie się lub intensyfikację negatywnych zjawisk społecznych. Liberalizacja gospodarcza przyczyniła się do powstawania nowych, zorganizowanych grup, zajmujących się seksem i pornografią. Przemysł ten, powiązany z przestępczością zorganizowaną, rozwinął się do tego stopnia, że handel kobietami i eksploatacja prostytucji stały się poważnymi przedsięwzięciami komercyjnymi. Jednym z ważnych czynników, które wpłynęły na taki rozwój sytuacji, było niewątpliwie rosnące bezrobocie i zubożenie znacznej części społeczeństwa, będące efektem ubocznym przekształceń gospodarczych. Jednocześnie jednak Polska stała się krajem atrakcyjnym dla

obywateli innych krajów regionu. Nastąpił napływ obywateli państw obcych, szczególnie z państw powstałych po rozpadzie b. ZSRR oraz z krajów bałkańskich.

121.

Przed rokiem 1990 w Polsce ośrodki prostytucji istniały głównie w hotelach i restauracjach, natomiast po roku 1990 bardzo wyraźnie wzrosła liczba tzw. salonów masażu i klubów odnowy biologicznej, będących *de facto* formą nieoficjalnych domów publicznych. Kontrolę na tych przedsięwzięciach sprawują zorganizowane grupy przestępcze. Ponadto w Polsce występowała również tzw. prostytucja przydrożna. Zazwyczaj kobiety uprawiające ten typ prostytucji były cudzoziemkami, które przybyły do Polski dzięki wizie turystycznej i służyły klientom prowadzącym dalekobieżne ciężarówki i prywatne samochody osobowe.

122.

Terenem, na którym koncentrowała się działalność zorganizowanych grup przestępczych zajmujących się handlem kobietami i przymuszaniem ich do uprawiania prostytucji, była centralna część Polski oraz tereny przy granicy z Niemcami, do którego to kraju trafiała znaczna część zwerbowanych kobiet.

123.

Według danych szacunkowych od początku lat 90., liczba kobiet trudniących się prostytucją w Polsce oscylowała w granicach 10.000. W 1997 roku wzrosła do 13.500 kobiet, z czego 2.500 stanowiły kobiety posiadające obce obywatelstwo, w większości Bułgarki, Rosjanki, Białorusinki, Ukrainki, Rumunki i Mołdawianki. Brak danych, ile spośród tych kobiet stanowiło przedmiot handlu, ile wykonywało to zajęcie dobrowolnie, a ile pod przymusem.

124.

Statystycznie, problem handlu kobietami i eksploatacji prostytucji nie miał w okresie sprawozdawczym istotnego udziału w ogólnej liczbie przestępstw kryminalnych popełnianych każdego roku w Polsce. Jako stosunkowo nowe zjawisko, szybko przybierające w Polsce na sile, wymagał czasu, by organa państwa opracowały strategię, która nie tylko ścigałaby ten proceder, ale i mu zapobiegała. Do 1995 r. wykryto zaledwie kilka tego rodzaju przypadków. W 1997 r. policja ujawniła w kraju 56 przestępstw związanych z uprowadzeniem i zmuszaniem do nierządu, 27 wypadków handlu kobietami i 7 wypadków handlu dziećmi. Policja zatrzymała w 1997 r. 57 podejrzanych o dokonanie tego typu przestępstw, w tym 16 kobiet. W sumie w latach 1991-1998 (do wejścia w życie nowego Kodeksu karnego we wrześniu 1998 r.) skazano prawomocnie 69 osób z art. IX § 1 p.w.k.k. oraz 6 z art. IX § 2 p.w.k.k. Z art. 174 § 1 i 2 skazano 276 osób.

125.

Dzięki współpracy z organami ścigania z innych krajów, szczególnie z policją niemiecką, zlikwidowano kilka międzynarodowych grup przestępczych, które za pośrednictwem ofert prasowych werbowały kobiety do prac polowych lub jako pomoce domowe bądź opiekunki do dzieci. Bezpośredni kontakt z kobietami odpowiadającymi na te oferty utrzymywały również kobiety, co miało uwiarygodnić podane w ofercie informacje dotyczące legalności pracy. Często początkowo wszystko wydawało się być w porządku. Dopiero po pewnym czasie kobietom tym siłą odbierano paszporty i zmuszano do uprawiania prostytucji. Kobiety były też niejednokrotnie odsprzedawane kolejnym handlarzom, zmieniając w ten sposób miejsce pobytu, co znacznie utrudniało poszukiwania w przypadku zgłoszeń o ich zaginięciu.

126.

W okresie sprawozdawczym najtrudniejszym problemem w skutecznym zwalczaniu przestępstw związanych z eksploatacją prostytucji i handlem ludźmi było zebranie dowodów winy sprawców. Wpływ na to ma w znacznym stopniu polityka deportacyjna, zwłaszcza wobec kobiet z krajów byłego ZSRR, przede wszystkim Ukrainy, oraz Bułgarii i Rumunii. Z praktyki prokuratorskiej wynika, że zdecydowana większość z tych kobiet pozostawała pod „kontrolą” zorganizowanych grup przestępczych. Jednak ich niezwłoczna deportacja do

ojczyźtych krajów, po zatrzymaniu przez policję i stwierdzeniu nielegalności pobytu z powodu braku paszportu lub wizey, uniemożliwiała zgromadzenie takiego materiału dowodowego, który byłby podstawą postawienia w stan oskarżenia organizatorów tego procederu.

Artykuł 7. Życie publiczne i państwowe

Uczestnictwo w wyborach

127.

W porównaniu z poprzednim okresem sprawozdawczym stan prawny regulujący czynne i bierne prawo wyborcze kobiet nie uległ zmianie; kobiety miały w tym zakresie pełne i równe z mężczyznami prawa. Zarówno Konstytucja RP z 1952 roku (art. 95 i 96), jak i Konstytucja z 1997 r. (art. 62 i 99) stanowiły o prawach wyborczych „każdego obywatela” lub „obywatela polskiego”.

128.

Zarówno w wyborach parlamentarnych, jak i w samorządowych liczba głosujących kobiet była porównywalna z liczbą głosujących mężczyzn. W wyborach parlamentarnych w latach 1991 i 1997 kobiety i mężczyźni głosowali równie często, w 1993 r. – odsetek niegłosujących był wyższy wśród kobiet o 6%. Jeśli chodzi o wybory samorządowe, w 1994 r. mężczyźni głosowali nieco częściej niż kobiety (różnica 7%).

129.

W wyborach do rad gmin, które miały miejsce 27 maja 1990 r., kobiety stanowiły 15% kandydatów. W efekcie tych wyborów, 11% kobiet zostało wybranych na radne. W wyborach do rad gmin z czerwca 1994 r. ogółem na radnych wybrano 13% kobiet. Odsetek kandydujących kobiet wynosił wówczas 19%.

130.

W wyborach parlamentarnych w październiku 1991 r. do Sejmu wybrano 42 kobiety (9%) a do Senatu – 8 (8%). W stosunku do poprzednich wyborów o 20 zmniejszyła się liczba posełek do Sejmu, zaś o 2 wzrosła w Senacie. Potwierdziło to tezę, że w sytuacji, gdy parlament uzyskuje faktyczną władzę, udział w nim kobiet gwałtownie się zmniejsza (podobna sytuacja miała miejsce w 1956 r.). Wybrane posłanki reprezentowały 12 spośród 29 partii i koalicji kandydujących w wyborach. Jednakże przedstawicielki tylko dwóch z nich, Unii Demokratycznej (UD) oraz Sojuszu Lewicy Demokratycznej (SLD), stanowiły połowę wszystkich kobiet zasiadających w Sejmie.

131.

Sporadycznie pojawiły się inicjatywy tworzenia własnych list wyborczych przez kobiety: zarejestrowano Komitet Wyborczy Grup Kobietych „Kobieta i Rodzina” (nie zdobył ani jednego mandatu) oraz Komitet Wyborczy „Koalicja Kobiet Przeciw Trudnościom Życia” (1 mandat).

132.

W kolejnych wyborach parlamentarnych, które odbyły się we wrześniu 1993 r., do parlamentu nie weszły partie prawicowe. W Sejmie znalazło się 60 kobiet (13%), a w Senacie – 13 (13%). Spośród ośmiu partii i komitetów wyborczych, które wprowadziły swoich kandydatów do parlamentu, kobiety reprezentowały pięć. Ponownie, jak w wyborach sprzed dwóch lat, najwięcej kobiet wybranych zostało z list SLD i UD.

133.

Ani w 1993 r., ani w 1997 r. żadna z partii nie miała regulacji dotyczących udziału kobiet na listach kandydatów do Parlamentu, mimo że już od roku 1994 niektóre partie próbowały wprowadzać do swoich wewnętrznych struktur systemy kwotowe (np. Unia Pracy). Obok okręgowych list kandydatów elementem systemu wyborczego były w okresie sprawozdawczym listy krajowe, na których decyzją kierownictw partii umieszczano określonych kandydatów (osoby szczególnie „cenne” i zasłużone dla partii). Lista krajowa stanowiła dla tych osób gwarancję dostania się do parlamentu (wg kolejności miejsc na liście) na wypadek nie uzyskania wystarczającej liczny głosów w swoim okręgu wyborczym. W

1997 r. na 10 partii i komitetów, które zgłosiły listy krajowe, połowa nie umieściła żadnej kobiety w pierwszej dziesiątce miejsc listy krajowej, trzy – w pierwszych dwóch dziesiątkach, a zwycięska partia (AWS) - w pierwszych trzech dziesiątkach.

134.

W wyborach parlamentarnych w 1997 r. sześć ze startujących ugrupowań zgłosiło na swoich listach wyborczych kobiety – średnio 16% na listach do Sejmu i 10,4% do Senatu. Procentowo najwięcej ich było na listach UP (25%), UW (19%) oraz SLD (15%). Należy podkreślić, iż średnie miejsce kobiet na ponad połowie list partii i koalicji zgłoszonych okręgach wyborczych plasowało się w górnej połowie list, na których się w ogóle znalazły. Jednakże odsetek kobiet, które znalazły się na miejscach 1-3 wynosił 7%-28%. W sumie wybrano 56 posłanek do Sejmu i 13 kobiet-senatorów, co daje średnią 13% dla obu izb parlamentu. Najwięcej kobiet znalazło się w klubach parlamentarnych SLD (18,9%: 31 z 164 mandatów), UW (15%: 9 z 60 mandatów) oraz AWS (10%: 20 z 201 mandatów). W Senacie procentowo największy udział był wśród senatorów UW (25%). W przypadku AWS i SLD kobiety stanowiły nieco ponad 10% senatorów każdego z tych ugrupowań. Jedna kobieta-senator była niezależna.

135.

W 1991 r. powstała Parlamentarna Grupa Kobiet (PGK), która miała charakter ponadpartyjny i tworzyła zaczątki zinstytucjonalizowanego lobby kobiecego. Poza inicjatywami ustawodawczymi, spełniała ona niezwykle ważną funkcję integrującą szeroko rozumiane środowiska kobiece w Polsce. W kadencji 1993-1997 do PGK należało 45 posłanek (na 60) i 7 kobiet-senatorów (na 13) z 4 ugrupowań politycznych (na 5, w których były kobiety). Inicjatywy ustawodawcze PGK koncentrowały się wokół nowelizacji Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (ułatwienie procesu adopcyjnego, negatywne stanowisko wobec propozycji ustanowienia separacji małżonków, przywrócenie ułatwień w przeprowadzaniu rozwodów). PGK proponowała też zmiany ustawy dotyczącej sposobu ściągania alimentów oraz zdecydowanie opowiadała się za nowelizacją ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego oraz warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, która uwzględniałaby możliwość przerywania ciąży z tzw. względów społecznych. PGK opracowała zapisy dotyczące równości kobiet i mężczyzn, które ostatecznie znalazły się w nowej konstytucji uchwalonej w 1997 r. W tym samym roku zgłoszono po raz pierwszy projekt ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn, pod którym z inicjatywy PGK zebrano 196 podpisów. Po pierwszym czytaniu projekt przekazano do prac w komisji specjalnej, ale nie dokończyła ona pracy przed upływem kadencji Sejmu.

136.

W 1997 r. Parlamentarna Grupa Kobiet ukonstytuowała się w nowym składzie; tworzyło ją 35 posłanek i 4 kobiety-senatorowie, głównie z partii opozycyjnych (lewicowych). W 1998 r. drugi raz przedłożono Sejmowi projekt ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn, ale na wniosek koalicji rządzącej odrzucono go w pierwszym czytaniu. Podobnie odrzucono, zgłoszony rok później, wniosek o powołanie parlamentarnej Komisji Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn. W kwietniu 1998 r. powołano Forum Współpracy Organizacji Pozarządowych z PGK. Forum stanowiło regularną platformę kontaktu kobiecych organizacji pozarządowych i struktur państwa.

Kobiety w gremiach decyzyjnych

137.

W okresie sprawozdawczym funkcję członka Rządu pełniło łącznie 7 kobiet; jedna z nich, Hanna Suchocka, funkcję Prezesa Rady Ministrów (10.07.1992 - 25.10.1993). Kobiety były ministrami w kolejnych rządach:

- Rząd premiera Tadeusza Mazowieckiego - Minister Kultury i Sztuki (1989-1991);

- Rząd premiera Jana Krzysztofa Bieleckiego - Minister Przemysłu i Handlu (1991);
- Rządy premiera Waldemara Pawlaka, Józefa Oleksego i Włodzimierza Cimoszewicza - Minister Gospodarki Przestrzennej i Budownictwa (1993-1996), później Prezes Centralnego Urzędu Mieszkalnictwa i Rozwoju Miast (1997), Prezes Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (1995-1997)
- Rząd premiera Jerzego Buzka - Minister Sprawiedliwości (1997-2000), Minister - członek Rady Ministrów (1997-1999) oraz Minister Kultury i Sztuki (1997-1998).

138.

Kobiety sprawowały również inne kluczowe funkcje w państwie:

- Generalny Inspektor Ochrony Danych Osobowych (od 1998, powołana przez Sejm za zgodą Senatu)
- Rzecznik Praw Obywatelskich (1987-1992, powołana przez Parlament)
- Prezes Narodowego Banku Polskiego (1992-2000, powołana przez Parlament)

Na podkreślenie zasługuje również fakt, iż w okresie sprawozdawczym (1995) Prezes Narodowego Banku Polskiego ubiegała się o urząd Prezydenta RP. Jak dotąd była ona jedyną w Polsce kobietą, która uzyskała polityczne poparcie i pretendowała do tego stanowiska.

139.

W *Krajowym Programie Działań na rzecz Kobiet* z roku 1997 rząd uznał za cel strategiczny zapewnienie równego dostępu i pełniejszego udziału kobiet w strukturach władzy i procesie podejmowania decyzji. Wśród zadań Programu znalazło się:

- sporządzenie szczegółowego raportu dotyczącego obsady stanowisk kierowniczych, z uwzględnieniem podziału na kobiety i mężczyzn m.in. w parlamencie i organach samorządu terytorialnego;
- wyznaczenie w urzędach organów administracji rządowej, osób odpowiedzialnych za monitorowanie realizacji zasady równości płci, także w dostępie do stanowisk kierowniczych;
- zwiększenie udziału kobiet we władzach lokalnych i regionalnych administracji rządowej i władzach samorządu terytorialnego;
- przygotowywanie kobiet do zajmowania wyższych stanowisk w gospodarczych strukturach decyzyjnych poprzez kształcenie.

Ruch kobiecy

140.

W latach 90. rozpoczął się proces kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego przejawiający się m.in. powstaniem licznych kobiecych organizacji pozarządowych. Ruch kobiecy nie był wystarczająco silny, by móc w sposób istotny wpływać na decyzje państwowe czy akty prawne. Odgrywał natomiast ważną rolę w budowaniu świadomości społecznej dotyczącej praw kobiet, w bezpośredniej pomocy kobietom w uświadamianiu i dochodzeniu swoich praw, w walce z bezrobociem, w pomocy ofiarom przemocy.

141.

Część z organizacji kobiecych świadczyła bezpośrednie usługi typu doradztwo zawodowe czy prawne, szkolenia, pomoc ofiarom przemocy lub handlu kobietami, grupy wsparcia; inne koncentrowały swoje działania na podnoszeniu świadomości kobiet poprzez publikacje, spotkania, oddziaływanie na media, a także na działaniach integracyjnych i informacyjnych. Zasięg tematyczny był również zróżnicowany – od popularyzacji praw człowieka kobiet, w tym praw reprodukcyjnych, poprzez tematykę ekonomiczną, głównie związaną z walką z bezrobociem kobiet oraz promowaniem przedsiębiorczości, kwestie przemocy w rodzinie, zdrowie, kulturę, do promowania udziału kobiet w życiu publicznym i politycznym. Rozwój ilościowy kobiecych organizacji pozarządowych ilustruje tabela A.7.1 (aneks). Bardzo wiele kobiet zaangażowanych było w działania innych niż kobiece organizacji pozarządowych, jednak niewiele z nich znalazło się w ich władzach.

Artykuł 8. Udział w reprezentacji na forum międzynarodowym

142.

W okresie sprawozdawczym udział kobiet wśród osób zatrudnionych w centrali w Ministerstwie Spraw Zagranicznych był następujący:

rok	procent kobiet zatrudnionych w centrali MSZ	w tym na stanowiskach kierowniczych
1991	36,2%	2,9%
1992	36,0%	3,7%
1993	38,2%	4,1%
1994	39,6%	4,0%
1995	39,4%	6,8%
1996	39,2%	5,4%
1997	41,8%	6,7%
1998	42,1%	6,2%

143.

Wśród osób zatrudnionych w polskich placówkach dyplomatyczno-konsularnych udział kobiet był następujący:

rok	procent kobiet zatrudnionych w placówkach	procent kobiet – kierowników placówek
1990	42,3%	3,3%
1991	44,4%	2,3%
1992	44,5%	5,1%
1993	44,2%	5,1%
1994	47,5%	6,4%
1995	42,8%	5,6%
1996	45,0%	6,3%
1997	46,2%	6,7%
1998	45,7%	8,5%

Proces zwiększania udziału kobiet w dyplomacji następuje więc wolno, ale w sposób ciągły i konsekwentny. Również w przypadku kobiet – kierowników placówek dyplomatyczno-konsularnych utrzymuje się wyraźna tendencja wzrostowa.

144.

Polska nie dysponowała w okresie sprawozdawczym pełnymi danymi na temat liczby kobiet-ekspertów w składach delegacji zagranicznych reprezentujących Polskę na forum międzynarodowym. Spośród ministerstw i urzędów centralnych jedynie Główny Urząd Statystyczny dysponuje pełnymi danymi za okres 1991-1997, które wskazują, że kobiety stanowiły 56,71% członków wszystkich delegacji zagranicznych urzędu w okresie sprawozdawczym. Wyliczona na podstawie fragmentarycznych danych średnia z kilku największych urzędów centralnych za rok 1997 wynosi 56,1 %.

145.

Dane dotyczące obywateli polskich pracujących w strukturach ONZ dla okresu 1991-96 były następujące:

1991 r. – 25 osób, w tym 8 kobiet (32%)

1993 r. – 34 osoby, w tym 13 kobiet (38%)

1994 r. – 38 osób, w tym 11 kobiet (29%)

1995 r. – 38 osób, w tym 11 kobiet (29%)

1996 r. – 40 osób, w tym 11 kobiet (28%)

146.

Rząd RP nie opracował w omawianym okresie własnych zasad dotyczących trybu rekrutacji do organów i organizacji systemu Narodów Zjednoczonych, ani nie stworzył rezerwy (*roster*) kandydatek i kandydatów na stanowiska w systemie Narodów Zjednoczonych. Polska nie gromadziła danych o zatrudnieniu we wszystkich organizacjach międzynarodowych z podziałem na płeć.

Artykuł 9. Obywatelstwo

147.

W okresie sprawozdawczym obowiązywała Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. *o obywatelstwie polskim* (Dz. U. Nr 10, poz. 49 z póź. zm.). Ustawa ta w żadnym ze swoich przepisów nie dyskryminowała kobiet pod względem nabywania, zmiany lub zachowania swojego obywatelstwa. Małżeństwo z cudzoziemcem lub zmiana obywatelstwa przez męża nie oznaczała automatycznej zmiany obywatelstwa jego żony oraz nie nadawała jej statusu bezpieczeństwa, a także nie zmuszała jej do zmiany obywatelstwa na obywatelstwo męża. Przepisy powyższe były realizacją międzynarodowych zobowiązań Polski, wynikających z *Konwencji o obywatelstwie kobiet zamężnych* z dnia 20 lutego 1957 r., którą Polska ratyfikowała w dniu 12 maja 1957 r. (Dz. U. z 1959 r. Nr 56, poz. 334 i 335). Zawarte w Konwencji niektóre postanowienia dotyczące równych praw małżonków w zakresie obywatelstwa zastosowane już we wcześniejszej ustawie *o obywatelstwie polskim* z 1951 r. (Dz.U. Nr 4, poz. 25).

148.

Omówione poniżej regulacje, dotyczące uproszczonego trybu nabycia obywatelstwa męża przez żonę, zostały wprowadzone ustawą *o obywatelstwie polskim* z 1962 r. Na mocy art. 10 ustawy, kobieta-cudzoziemka, która zawarła związek małżeński z obywatelem polskim, nabywała obywatelstwo polskie jeżeli w ciągu trzech miesięcy od dnia zawarcia związku małżeńskiego złożyła odpowiednie oświadczenie przed właściwym organem i organ ten wydał decyzję o przyjęciu tego oświadczenia. Przyjęcie oświadczenia mogło być uzależnione od złożenia dowodu utraty lub złożenia zwolnienia z obywatelstwa obcego. Art. 11 natomiast regulował uproszczony powrót do obywatelstwa polskiego dla kobiet i stanowił, że kobieta, która utraciła obywatelstwo polskie przez nabycie obywatelstwa obcego wskutek zawarcia małżeństwa z cudzoziemcem lub w związku z zawarciem takiego małżeństwa mogła odzyskać obywatelstwo polskie składając po ustaniu tego małżeństwa lub jego unieważnieniu odpowiednie oświadczenie przed właściwym organem. Na podstawie przepisu art.14 ustawy z 1962 r. kobiety posiadały również prawo do utraty obywatelstwa polskiego w trybie uproszczonym na podstawie decyzji odpowiedniego organu o przyjęciu złożonego przez zainteresowaną oświadczenia (w przypadku nabycia obywatelstwa obcego wskutek zawarcia małżeństwa z cudzoziemcem, lub odwrotnie - wskutek ustania małżeństwa z obywatelem polskim). Uproszczony tryb nabycia obywatelstwa polskiego, powrotu do obywatelstwa polskiego oraz jego utraty skierowany był wyłącznie do kobiet. Mężczyźni mogli korzystać tylko z przepisów ogólnych odnoszących się do wszystkich obywateli bez względu na płeć.

149.

Ustawa *o obywatelstwie polskim* regulowała również zagadnienie obywatelstwa dzieci przyznając te same uprawnienia obojgu rodzicom. W Polsce obowiązywało prawo krwi (*ius sanguinis*) mówiące, że dziecko nabywa obywatelstwo polskie przez urodzenie z rodziców, z których co najmniej jedno posiada obywatelstwo polskie. Rodzice, o różnym obywatelstwie tj. polskim i obcym, mogą wybrać dla swojego dziecka obywatelstwo państwa obcego, którego obywatelem jest jedno z rodziców jeżeli złożą zgodnie oświadczenie przed właściwym organem w ciągu trzech miesięcy od dnia urodzenia się dziecka. W przypadku braku porozumienia między rodzicami każde z nich miało prawo zwrócić się o rozstrzygnięcie do sądu. W sytuacji gdy rodzice dziecka urodzonego lub znalezione go na terytorium Polski byli nieznanymi bądź nieokreślone było ich obywatelstwo lub nie posiadali żadnego obywatelstwa, dziecko nabywało obywatelstwo polskie zgodnie z prawem ziemi (*ius soli*).

150.

W okresie sprawozdawczym nie występowały w Polsce żadne ograniczenia prawne dotyczące otrzymywania paszportów oraz swobody podróżowania przez kobiety. Sprawy dotyczące wydawania paszportów obywatelom polskim uregulowane były przepisami ustawy z dnia 29 listopada 1990 *o paszportach* (Dz. U. z 1991 r. Nr 2, poz. 5), której nadrzędną zasadą było prawo każdego obywatela polskiego do otrzymania paszportu (bez względu na płeć). Paszport wydawany był na jedną osobę. Mogły być do niego wpisane dzieci do lat szesnastu odbywające podróż pod opieką posiadacza paszportu. Wydanie paszportu dziecku mogło nastąpić tylko za pisemną zgodą rodziców lub opiekunów prawnych. W przypadku niezgodności stanowisk rodziców lub niemożności uzyskania zgody zastępowało je orzeczenie sądu opiekuńczego.

Artykuł 10. Edukacja

Dostęp do edukacji

151.

Prawo do nauki zostało zagwarantowane, a powszechny obowiązek szkolny ustanowiony już na poziomie konstytucyjnym. Zgodnie z art. 61 Konstytucji z 1952 r. wszyscy obywatele mieli prawo do nauki. Prawo nie przewidywało w tym zakresie rozróżnienia ze względu na płeć. Realizowane ono było przez bezpłatne i obowiązkowe szkoły podstawowe oraz stałą rozbudowę szkolnictwa średniego ogólnokształcącego i zawodowego oraz szkolnictwa wyższego, a także pomoc państwa w podnoszeniu kwalifikacji obywateli zatrudnionych w zakładach przemysłowych i innych ośrodkach pracy w mieście i na wsi. Pomoc ta wyrażała się w systemie stypendiów państwowych, rozbudowie burs, internatów i domów akademickich oraz innych formach pomocy materialnej dla „dzieci robotników, chłopów i inteligencji pracującej”.

152.

Obowiązująca od 1997 roku nowa Konstytucja ustanowiła obowiązek szkolny do 18 roku życia dla każdego, bez względu na płeć. Konstytucja gwarantuje wszystkim bezpłatną naukę w szkołach podstawowych. Nakłada ponadto na władze publiczne obowiązek zapewnienia wszystkim obywatelom powszechnego i równego dostępu do wykształcenia, poprzez tworzenie i wspieranie systemów indywidualnej pomocy finansowej i organizacyjnej dla uczniów i studentów. Konstytucja gwarantuje także obywatelom i instytucjom prawo do zakładania szkół podstawowych, ponadpodstawowych i wyższych oraz zakładów wychowawczych. Bez rozróżnienia ze względu na płeć realizowane jest więc prawo do uczestnictwa w realizacji polityki oświatowej. Wprowadzona w roku 1997 Ustawa Zasadnicza zawiera dwa artykuły bezpośrednio odnoszące się do równości płci w dziedzinie oświaty:

Artykuł 33.2 Kobieta i Mężczyzna mają w szczególności równe prawo do kształcenia, zatrudnienia i awansów, do jednakowego wynagradzania za pracę jednakowej wartości, do zabezpieczenia społecznego oraz do zajmowania stanowisk, pełnienia funkcji oraz uzyskiwania godności publicznych i odznaczeń.

Artykuł 70.4 Władze publiczne zapewniają obywatelom powszechny i równy dostęp do wykształcenia. W tym celu tworzą i wspierają systemy indywidualnej pomocy finansowej i organizacyjnej dla uczniów i studentów. (...)

153.

W zakresie legislacji wiodącą rolę odgrywa ustawa *o systemie oświaty* z dnia 7 września 1991 r. (Dz. U. 96.67.329). Zgodnie z jej art. 1, system oświaty zapewnia w szczególności realizację prawa każdego obywatela Rzeczypospolitej Polskiej do kształcenia się oraz prawa dzieci i młodzieży do wychowania i opieki, odpowiednich do wieku i osiągniętego rozwoju, jak i przygotowania do dalszego kształcenia w szkołach wyższych. W okresie sprawozdawczym dostępność szkół podstawowych była jednakowa dla dziewcząt i chłopców, co wynika z obowiązku szkolnego. Dostępność średnich szkół zawodowych była jednakowa dla obu płci. Dane dotyczące liczby dziewcząt wśród uczniów i absolwentów szkół średnich zawodowych wskazują, że średnio w latach 1991-1997 w szkołach średnich zawodowych, dziewczęta stanowiły 47,3% uczniów (50,2% absolwentów), w tym w szkołach o profilu technicznym 22,7% uczniów (23,6% absolwentów). Nie były natomiast prowadzone programy promujące nietradycyjne lub niekonwencjonalne kariery dla dziewcząt.

154.

Udział kobiet w kształceniu na poziomie wyższym w latach 1991 – 1998 przedstawia tabela A.10.1 (aneks). W omawianym okresie następował stały wzrost udziału kobiet w ogólnej

liczbie studentów i osiągnął on poziom 57%. Najwięcej studentek studiowało na uczelniach pedagogicznych (76,8%), a jeszcze wyższy odsetek był wśród ich absolwentek (80%). Wyraźna przewaga kobiet wśród studentów występowała także w akademiach medycznych (choć tu wyjątkowo mniej jest absolwentek), na uniwersytetach, wyższych szkołach artystycznych i ekonomicznych. Mniej kobiet niż mężczyzn studiowało na uczelniach technicznych, morskich i wychowania fizycznego (tabela A.10.2 - aneks). Jednak wg badań socjologicznych z lat 1995-1997, 70% Polaków zgadzało się z twierdzeniem, iż wyższe wykształcenie jest bardziej potrzebne mężczyznom niż kobietom.

155.

Generalnie należy stwierdzić, że do zdecydowanej większości studiów kobiety i mężczyźni mieli dostęp na jednakowych zasadach. Preferencje, które dla mężczyzn stosowały w przeszłości szkoły medyczne, zostały skutecznie zaskarżone do Trybunału Konstytucyjnego jako dyskryminujące, i w 1995 r. już nie obowiązywały. Niektóre jednak szkoły (policyjne, wojskowe) nie przyjmowały na studia na równych zasadach kobiet i mężczyzn, i tak np. w Wyższej Szkole Policyjnej obowiązywały limity przyjęć dziewcząt. Wyższe szkoły wojskowe (tzn. Akademia Techniczna oraz Medyczna) nie prowadziły rekrutacji dla kobiet. Jako oficjalną przyczynę podawano brak przepisów wykonawczych do ustawy o wyższym szkolnictwie wojskowym z 1992 roku. Osoby studiujące na tych kierunkach stanowiły nikły odsetek wszystkich studiujących.

156.

Dzieci wiejskie, podobnie jak miejskie, miały zapewniony pełny i równy dostęp do oświaty na szczeblu podstawowym i średnim, bez względu na płeć. W porównaniu z miastami, obszary wiejskie charakteryzowały się większym odsetkiem dzieci i młodzieży – grupa wiekowa do 24 lat stanowiła w 1997 r. 39,7%, podczas gdy w mieście wskaźnik ten wynosił 36,2%. Problematyka edukacji na terenach wiejskich została szczegółowo omówiona w sprawozdaniu z realizacji art. 14 Konwencji.

Programy szkolne i warunki nauczania

157.

Realizowane w szkołach programy nauczania nie stosowały podziału według płci, były jednakowe dla wszystkich uczniów danego oddziału, podobnie jak ramowe plany nauczania¹⁶ oraz wymagania egzaminacyjne¹⁷. Także kadra pedagogiczna oraz pomieszczenia szkolne i wyposażenie były jednakowe dla dziewcząt i chłopców. Państwowe szkoły na wszystkich poziomach przewidywały naukę w systemie koedukacyjnym. Jedyny wyjątek stanowiły lekcje wychowania fizycznego, gdzie wszystkie zajęcia organizowane są oddzielnie dla chłopców i dziewcząt. W systemie oświaty funkcjonują także szkoły niepubliczne (m.in. szkoły prywatne i społeczne, wśród nich świeckie i wyznaniowe, z których nieliczne nie są szkołami koedukacyjnymi). Wszystkie typy szkół zobowiązane są do realizowania jednakowych podstaw programowych.

158.

Podstawy programowe kształcenia w poszczególnych zawodach i programy nauczania nie zawierały szkodliwych stereotypów w postrzeganiu ról kobiet i mężczyzn, jednakże w podręcznikach szkolnych takie stereotypy zdarzały się często. Różnice występowały między przedstawianymi w podręcznikach obrazami chłopców i dziewcząt, a także dorosłych kobiet i mężczyzn. Dziewczęta pokazywane są głównie przy pracach domowych, chłopcy - podczas atrakcyjnych zajęć i jako osoby o szerokich perspektywach i planach życiowych. Promowany

¹⁶ Zarządzenie nr 10 MEN w sprawie ramowych planów nauczania w publicznych szkołach zasadniczych i średnich zawodowych dla młodzieży i dorosłych z 25 sierpnia 1995 r. Dz.Urz. MEN 95.6.27

¹⁷ Zarządzenie nr 1 MEN w sprawie zasad przeprowadzania egzaminów z nauki zawodu i z przygotowania zawodowego z 20 stycznia 1993 r. Dz.Urz. MEN 93.1.4

model rodziny przedstawiał głównie wzorzec tradycyjny, w ograniczonym zakresie odnosząc się do problemów społecznych i przejawów dyskryminacji z którymi dzieci i młodzież mają do czynienia na co dzień.

159.

Do roku 1992, do nauczania poszczególnych przedmiotów przewidywany był jeden, uniwersalny podręcznik, na podstawie którego realizowany był program danego przedmiotu. Zarządzeniem Ministra Edukacji Narodowej Nr 18 z dnia 8 czerwca 1992 r. zostały wprowadzone nowe zasady funkcjonowania podręczników, zgodnie z którymi pojawiły się dla jednego przedmiotu nauczania i poziomu kształcenia podręczniki alternatywne, do wyboru przez nauczyciela. Nie wpłynęło to jednak na postęp w zakresie zaprzestania utrwalania stereotypowych ról kobiet i mężczyzn, dziewcząt i chłopców. Aktualnym postulatem pozostawała rewizja treści podręczników szkolnych pod kątem wymagań określonych przez Konwencję jak również wypracowanie programu odpowiednich szkoleń dla nauczycieli.

160.

Świadczenia dla uczących się dzieci są jedną z form pomocy dla rodzin znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej. Służą one również zwiększeniu dostępności kształcenia dla dzieci i młodzieży z uboższych środowisk oraz umożliwiają realizację planu upowszechniania pełnego wykształcenia średniego. Zgodnie z art. 91 pkt 1 ustawy *o systemie oświaty* uczniowi przysługuje prawo do pomocy materialnej ze środków przeznaczonych na ten cel w budżecie państwa lub budżecie gminy.¹⁸ Dotyczy to uczniów szkół dla dzieci i młodzieży, słuchaczy publicznych zakładów kształcenia (§ 1.1.) a także szkół niepublicznych (§ 14). Kryteria przyznawania pomocy materialnej są jednakowe dla dziewcząt i chłopców. W okresie sprawozdawczym pomoc materialna przyznawana była uczniom w formie: stypendiów socjalnych, stypendiów za wyniki w nauce (w tym stypendia Prezesa Rady Ministrów, Ministra Edukacji Narodowej, Ministra Kultury i Sztuki), zakwaterowania w bursie lub internacie, posiłków (lub refundowania opłat za posiłki) oraz zasiłków losowych.

161.

Wobec trudnej sytuacji materialnej oświaty, problemem było wykorzystanie możliwości istniejącego systemu pomocy materialnej, a zasięg i efektywność systemu stypendialnego była ograniczona przez wysokość środków, jakie szkoły i placówki mogły wygospodarować na ten cel. Na wniosek Ministerstwa Edukacji Narodowej w roku 1997 utworzono rezerwę celową budżetu państwa przeznaczoną na ograniczenie ubóstwa wśród dzieci i młodzieży, w wysokości ok. 2,73 mln USD (następnych latach kwota ta została podwojona).

162.

Również stypendia dla studentów studiów wyższych dziennych (bezpłatnych) są w Polsce przyznawane na tych samych zasadach bez względu na płeć. W przypadku stypendiów socjalnych, głównym kryterium ich przyznania jest określony dochód na jednego członka rodziny. W przypadku stypendiów naukowych - uzależnione są od wyników w nauce. W okresie sprawozdawczym dane o liczbie i wysokości przyznanych stypendiów (zarówno w systemie oświaty, jak i szkolnictwa wyższego) nie były segregowane ze względu na płeć beneficjentów.

163.

Istnieje możliwość bezpłatnego uzupełnienia wykształcenia dla dorosłych w tzw. Centrach Kształcenia Ustawicznego, zarówno na poziomie podstawowym, jak i średnim ogólnokształcącym, średnim technicznym i zawodowym. Dostęp do tych placówek jest

¹⁸ Szczegółowe zasady, zgodnie z którymi uczniowie mogą korzystać z pomocy materialnej, określa Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 sierpnia 1993 r. w sprawie warunków, form i trybu przyznawania, wypłacania oraz wysokości pomocy materialnej dla uczniów (Dz. U. nr 67, poz. 350 z późn. zm.).

jednakowy dla kobiet i mężczyzn. Wszystkie powyższe gwarancje sprawiają, że analfabetyzm utrzymuje się w Polsce na poziomie 1% i dotyczy głównie ludzi starych.

164.

Przypadki porzucenia szkoły przez dziewczęta przed ukończeniem edukacji na poziomie obowiązkowym były sporadyczne. Najczęściej zdarzały się w środowisku Romów polskich, którzy w swoim systemie kulturowym nie przywiązują wartości do edukacji dziewcząt. Brak było danych odnośnie porzuceń szkoły przez dziewczęta w związku z zajściem w ciążę oraz pomocą dla uczennic w ciąży. Od 1993 roku, zgodnie z ustawą z 7 stycznia 1993 r. *o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży* (Dz.U. Nr 17, poz. 78 z późn. zm.), dyrektorzy szkół mają obowiązek udzielania pomocy uczennicom w ciąży, tak by mogły bez przeszkód kontynuować naukę.

165.

W Polsce nie istnieją ograniczenia w dostępie do wychowania fizycznego czy zajęć sportowych dla dziewcząt. W okresie sprawozdawczym w wielu placówkach funkcjonowały szkolne kluby sportowe promujące sport wśród dziewcząt i chłopców.

Edukacja seksualna

166.

Ustawa *o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży* zobowiązała szkoły do wprowadzenia do programów szkolnych wiedzy o życiu seksualnym człowieka, o zasadach świadomego i odpowiedzialnego rodzicielstwa, o wartości rodziny, życia w fazie prenatalnej oraz metodach i środkach służących świadomej prokreacji. Źródłem informacji i poradnictwa w zakresie planowania rodziny do 31.12.1998 tj. do wprowadzenia ustawy o powszechnym ubezpieczeniu zdrowotnym, byli w szczególności lekarze ginekolodzy i położne środowiskowe działające w ramach tzw. „Poradni K”. Art. 4 ww. ustawy zobowiązuje Ministra Edukacji Narodowej do wprowadzenia do nauczania szkolnego przedmiotu *Wiedza o życiu seksualnym człowieka*.

167.

Z przedstawionego Sejmowi przez Ministra Edukacji sprawozdania z pierwszego roku stosowania tej ustawy wynikało, że program edukacji seksualnej był realizowany w niedostatecznym zakresie. Brak było podręczników, pomocy naukowych oraz kompetentnych nauczycieli. Niewłaściwa realizacja omawianego przepisu w wyższym stopniu odbijała się negatywnie na sytuacji dziewcząt, które głównie ponoszą konsekwencje nie chcianych ciąż. Nadal istniała potrzeba wprowadzenia do szkół, na wszystkich poziomach nauczania, programu i podręczników odpowiadających współczesnemu poziomowi wiedzy o życiu seksualnym człowieka oraz o wszystkich nowoczesnych, medycznie aprobowanych metodach i środkach planowania rodziny i antykoncepcji.

Artykuł 11. Zatrudnienie

Zakaz dyskryminacji

168.

W art. 65 Konstytucja z 1997 r. zapewnia każdemu wolność wyboru i wykonywania zawodu oraz wyboru miejsca pracy, a wyjątki w tym zakresie określać może tylko ustawa. W art. 66 natomiast Konstytucja zapewnia wszystkim prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy. Przepisy te uściśla Kodeks pracy (k.p.), który stanowi m.in., że każdy ma prawo do swobodnie wybranej pracy (art. 10), że pracownicy mają równe prawa z tytułu jednakowego wypełniania takich samych obowiązków. Do roku 1996 Kodeks pracy nie zawierał przepisów dotyczących równouprawnienia kobiet i mężczyzn. W ramach dużej nowelizacji Kodeksu pracy, dokonanej ustawą z dnia 2 lutego 1996 r. *o zmianie ustawy Kodeks pracy oraz o zmianie niektórych ustaw* (Dz.U. Nr 24 poz. 110), dodany został art. 11², nakazujący pracodawcy równe traktowanie mężczyzn i kobiet w dziedzinie pracy oraz art. 11³ stanowiący, że jakakolwiek dyskryminacja w stosunkach pracy, w szczególności ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, narodowość, przekonania, zwłaszcza polityczne lub religijne, oraz przynależność związkową – jest niedopuszczalna. Po raz pierwszy dodano również przepis zobowiązujący pracodawcę do poszanowania godności i dóbr osobistych pracownika (art. 11¹).

169.

W wyroku z dnia 10 września 1997 r. (sygn. I PKN 246/97) Sąd Najwyższy stwierdził, że dyskryminacją w rozumieniu tego przepisu jest „bezprawne pozbawienie lub ograniczenie praw wynikających ze stosunku pracy albo nierównomierne traktowanie pracowników ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, narodowość, rasę, przekonania, zwłaszcza polityczne lub religijne oraz przynależność związkową, a także przyznanie z tych względów niektórym pracownikom mniejszych praw niż te z których korzystają pracownicy znajdujący się w tej samej sytuacji faktycznej i prawnej.

170.

Reguły postępowania w ramach stosunku pracy zawierają następujące unormowania ogólne:

- Obowiązek ułatwiania pracownikom podnoszenia kwalifikacji zawodowych zawarty jest w art. 94 pkt 6 k.p., stanowiącym powtórzenie podstawowej zasady prawa pracy wyrażonej w art. 17 k.p.;
- Przepisy prawa pracy nie regulują problematyki awansowania pracowników pozostawiając tę kwestię ewentualnym regulacjom wewnątrzzakładowym;
- Prawo do swobodnie wybranej pracy jest jedną z podstawowych zasad prawa pracy;
- Wynagrodzenie za pracę powinno być tak ustalone, aby odpowiadało w szczególności rodzajowi wykonywanej pracy i kwalifikacjom wymaganym przy jej wykonywaniu, a także uwzględniało ilość i jakość świadczonej pracy oraz aby było wynagrodzeniem godziwym (art. 13 i art. 78 k.p.). Zgodnie z treścią art. 29 k.p. określenie wysokości wynagrodzenia za pracę jest obowiązkiem stron zawierających umowę o pracę. Ustalone w taki sposób wynagrodzenie nie może być niższe od minimalnego wynagrodzenia za pracę, określanego na podstawie ustawy.

171.

Ochrona pracownika przed dyskryminacją realizowana jest w odmiennych trybach proceduralnych w zależności od tego, czy zakaz niedyskryminacji został złamany przez organ stanowiący prawo, czy przez pracodawcę.

172.

Ochronę przed stanowieniem przepisów naruszających zasadę niedyskryminacji zapewnia prawo konstytucyjne. Zgodnie z ustawą z dnia 1 sierpnia 1997 r. o Trybunale

Konstytucyjnym (Dz.U. Nr 102, poz. 643 ze zm.), Trybunał jest władny postanowić o utracie mocy obowiązującej ustawy niezgodnej konstytucją, a więc w szczególności niezgodnej z art. 32 konstytucji. Pracownik pokrzywdzony wskutek zastosowania w jego sprawie dyskryminującego przepisu może wnieść do Trybunału Konstytucyjnego (po wyczerpaniu trybu postępowania przed właściwymi sądami) skargę konstytucyjną (art. 46 ustawy o Trybunale Konstytucyjnym).

173.

Odmowa zatrudnienia z powodów uważanych za dyskryminujące nie uzasadniała według obowiązującego kodeksu pracy ani roszczenia o zatrudnienie, ani odpowiedzialności odszkodowawczej pracodawcy. Natomiast wypowiedzenie umowy o pracę pracownikowi z takich powodów zagrożone było sankcjami z tytułu nieuzasadnionego wypowiedzenia umowy o pracę (art. 44 i 45 k.p.). Ciężkie naruszenie zakazu dyskryminacji w zatrudnieniu mogło być też podstawą rozwiązania przez pracownika umowy o pracę bez wypowiedzenia (art. 55 § 1¹ k.p.). Naruszenie zakazu dyskryminacji w zatrudnieniu nie stanowiło przestępstwa przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową w rozumieniu przepisów kodeksu karnego ani wykroczenia przeciwko prawom pracownika. Brak było zatem podstaw prawnych do podejmowania przez instytucję ustawowo powołaną do nadzoru i kontroli przestrzegania prawa pracy w zakładach pracy - Państwową Inspekcję Pracy - interwencji w sprawach naruszeń zakazu dyskryminacji. Karą grzywny albo ograniczenia wolności zagrożona była jedynie dyskryminacja pracownika z powodu przynależności do związku zawodowego, pozostawania poza związkiem zawodowym lub wykonywania funkcji związkowej (ustawa z dnia 23 maja 1991 r. o związkach zawodowych).

Programy rządowe

174.

Krajowy Program Działań na Rzecz Kobiet - pierwszy etap wdrożeniowy do 2000 r. w dziale zatytułowanym *Kobiety i gospodarka* zakładał podjęcie działań w kierunku tworzenia warunków dla realizacji ekonomicznych praw kobiet oraz ich gospodarczej niezależności, ze szczególnym uwzględnieniem kwestii dostępu do zatrudnienia, warunków pracy wolnych od dyskryminacji, w tym wprowadzenie zakazu molestowania seksualnego jako szczególnej formy dyskryminacji ze względu na płeć. Kolejne zakładane w programie działania miały dotyczyć przeciwdziałania segmentacji rynku pracy i segregacji zawodowej, dążenia do zniwelowania różnic płacowych między kobietami i mężczyznami oraz wspierania przedsiębiorczości kobiet zarówno na terenach silnie zurbanizowanych jak i tych pochodzących z terenów wiejskich. Uzupełnieniem działań nakierowanych bezpośrednio na rynek miała być realizacja zadań mających na celu wspomaganie godzenia ról zawodowych i rodzinnych, promowanie elastycznych form zatrudnienia oraz przeciwdziałanie feminizacji ubóstwa. Realizacja większości zadań zapisanych w Krajowym Programie Działań na Rzecz Kobiet została wstrzymana w 1998 roku, po wyborach parlamentarnych w związku ze zmianą priorytetów nowego rządu.

Proces rekrutacji

175.

Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 28 maja 1996 r. *w sprawie zakresu prowadzenia przez pracodawców dokumentacji w sprawach związanych ze stosunkiem pracy oraz sposobu prowadzenia akt osobowych pracownika* (Dz.U. Nr 62, poz. 286 ze zm.) wskazuje jakich dokumentów pracodawca może żądać od osoby ubiegającej się o pracę. Pracodawca nie może żądać od kobiety ubiegającej się o zatrudnienie zaświadczenia stwierdzającego, że kandydatka do pracy nie jest w ciąży, nawet jeśli poszukuje kandydata do pracy wzbronionej kobietom w ciąży, zgodnie z *wykazem prac wzbronionych kobietom*,

stanowiącym załącznik do rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 10 września 1996 r. (Dz.U. z 1996 r., Nr 114, poz. 545 ze zm.). Określenie, czy kandydatka może być zatrudniona na danym stanowisku jest zadaniem lekarza wydającego orzeczenie stwierdzające brak przeciwwskazań do pracy na określonym stanowisku.

Prace wzbronione kobietom w ciąży

176.

Przepisy związane z bezpieczeństwem i higieną pracy w zasadniczej swojej części nie rozróżniały płci pracownika. Wyjątek stanowił artykuł 176 k.p. zawarty w rozdziale dotyczącym ochrony pracy kobiet, zakazujący zatrudniania kobiet przy pracach szczególnie uciążliwych dla ich zdrowia. Prace te były enumeratywnie wymienione we wspomnianym wykazie *prac wzbronionych kobietom*, istniejącym w polskim systemie prawnym od roku 1979. Wprawdzie Rozporządzenie z roku 1996 znacznie zliberalizowało ograniczenia kobiet w dostępie do wielu zawodów, nie zrezygnowano jednak z "ochronnego" podejścia do pracy kobiet. W obowiązującej od roku 1996 wersji wykazu wymienione były stanowiska pracy stanowiące zagrożenie dla zdrowia prokreacyjnego kobiet oraz dla zdrowia ich przyszłych dzieci. Były to stanowiska związane z wysiłkiem fizycznym, podwyższonym poziomem hałasu i drgań, promieniowaniem elektromagnetycznym i UV, temperaturą, ciśnieniem, czynnikami biologicznie czynnymi, substancjami chemicznymi oraz pobytem pod ziemią lub na wysokości. Dla większości z nich niższe dopuszczalne normy obowiązywały jedynie w odniesieniu do kobiet w ciąży i karmiących, jednakże pewne kategorie (wysiłek fizyczny) dotyczyły kobiet w ogóle. Rozporządzenie podtrzymało również całkowity zakaz pracy kobiet w kopalniach pod ziemią.

Płace

177.

Kodeks pracy nie różnicuje zasad wynagradzania kobiet i mężczyzn. W podstawowej zasadzie prawa pracy, mówiącej o prawie pracownika do godziwego wynagrodzenia (art. 13 k.p.), jak i w dziale III „Wynagrodzenia za pracę i inne świadczenia”, dotyczącym kształtowania wynagrodzeń (art. 73-78 k.p.) jest mowa o pracownikach bez wskazania na ich płeć. Zgodnie z definicją zawartą w Kodeksie pracownikiem jest „osoba zatrudniona” co wyklucza się segregację płacową (art. 2 k.p.). Jednak mimo ustawowych gwarancji równości, w okresie sprawozdawczym kobiety zazwyczaj zatrudniane były na niższych stanowiskach w hierarchii służbowej, co łączyło się także z niższym wynagrodzeniem - średnio otrzymywały 81% pensji wypłacanej na porównywalnych stanowiskach mężczyznom (patrz: tabela A.11.1 – aneks). W latach 1990-1998 nie istniały przepisy dopuszczające drogę postępowania sądowego przed sądem pracy w sprawach dotyczących dyskryminacji pracowników, nie przewidywano też odszkodowania dla poszkodowanej wskutek naruszenia przez pracodawcę zasady równego traktowania kobiet i mężczyzn w zakresie wynagradzania. Stosowne regulacje w tym względzie zostały wprowadzone ustawą z dnia 24 sierpnia 2001 r. (Dz.U. nr 128, poz. 1405), zmieniającą Kodeks pracy z dniem 1 stycznia 2002 r.

Ochrona kobiet w ciąży

178.

Prawo pracy zapewnia szczególną ochronę kobietom w ciąży. Pracodawca nie może wypowiedzieć ani rozwiązać umowy o pracę w okresie ciąży, a także w okresie urlopu macierzyńskiego pracownicy, chyba że zachodzą przyczyny uzasadniające rozwiązanie umowy bez wypowiedzenia z jej winy i organizacja związkowa wyraziła zgodę na rozwiązanie umowy (art.177 §1-4 k.p.). Ochrona ta nie obejmuje jedynie pracownicy zatrudnionej na okres próbny, nie przekraczający jednego miesiąca. Umowa o pracę zawarta

na czas określony lub na czas wykonania określonej pracy albo na okres próbny przekraczający jeden miesiąc, która uległaby rozwiązaniu po upływie trzeciego miesiąca ciąży, ulega przedłużeniu do dnia porodu z mocy samego prawa.

179.

Wyjątek stanowi rozwiązanie umowy o pracę w okresie ciąży lub urlopu macierzyńskiego z powodu ogłoszenia upadłości lub likwidacji zakładu (Ustawa z dnia 28 grudnia 1989 r. *o szczególnych zasadach rozwiązywania z pracownikami stosunków pracy z przyczyn dotyczących zakładu pracy*). Pracownicy, z którą – po uzgodnieniu ze związkami zawodowymi - rozwiązano umowę o pracę w czasie ciąży z ww. powodu i której nie zapewniono innego zatrudnienia, przysługuje do dnia porodu zasiłek w wysokości zasiłku macierzyńskiego (art. 33 ust.3 ustawy z dnia 17 grudnia 1974 r. *o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa*, po nowelizacji z dnia 25 czerwca 1999 r. - art. 30 ust. 3). Jeżeli z powodu redukcji zatrudnienia lub restrukturyzacji zakładu nie jest możliwe dalsze zatrudnianie na dotychczasowych stanowiskach pracy pracownic w ciąży (art. 6 ustawy *o szczególnych zasadach rozwiązywania z pracownikami stosunków pracy z przyczyn dotyczących zakładu pracy*, czyli tzw. ustawy o „zwolnieniach grupowych”, obecnie art. 5 nowej ustawy z dnia 13 marca 2003 *o szczególnych zasadach rozwiązywania z pracownikami stosunków pracy z przyczyn niedotyczących pracowników*), zakład pracy może jedynie wypowiedzieć im dotychczasowe warunki pracy i płacy. Jeżeli powoduje to obniżenie wynagrodzenia, pracownicy przysługuje dodatek wyrównawczy do końca okresu, w którym pracownica jest objęta szczególną ochroną stosunku pracy.

Kobieta w ciąży nie może być zatrudniana w godzinach nadliczbowych, w porze nocnej ani też bez jej zgody delegowana poza stałe miejsce pracy (art. 178 ust. 1 k.p.). Kobiety opiekującej się dzieckiem do lat 4 nie wolno bez jej zgody zatrudniać w godzinach nadliczbowych ani w porze nocnej oraz delegować poza stałe miejsce pracy (art. 178 ust. 2 k.p.). W razie przeciwwskazań medycznych lub ustawowych (patrz: *wykaz prac wzbronionych kobietom*) do wykonywania przez kobietę w ciąży dotychczasowej pracy, pracodawca jest obowiązany przenieść pracownicę do innej pracy (art. 179 k.p.). Nie powoduje to obniżenia wynagrodzenia, pracownica ma też zagwarantowany powrót na poprzednie stanowisko (art. 179 § 3 k.p.).

Urlopy związane z wychowaniem dziecka

180.

Zgodnie z przepisami prawa pracy i ubezpieczeń społecznych pracownicy przysługuje płatny urlop macierzyński, w okresie sprawozdawczym w wymiarze 16 tygodni na pierwsze dziecko, 18 tygodni na następne (art. 180 § 1 k.p. i art. 32-32 ustawy *o świadczeniach pieniężnych z tytułu choroby i macierzyństwa*) i 26 tygodni przy ciąży mnogiej. Urlop był nie tylko prawem, ale i obowiązkiem kobiety. Nie mogła ona z niego zrezygnować. O urlop na warunkach urlopu macierzyńskiego może też wystąpić pracownica, która przyjęła dziecko na wychowanie (art. 183 § 1 i 2 oraz art. 189¹ § 2 k.p.). W czasie urlopu pracownica otrzymuje zasiłek macierzyński w wysokości 100% wynagrodzenia oraz jednorazowy zasiłek porodowy, (art. 30 ust. 1 ustawy z 1974 r. *o świadczeniach pieniężnych z tytułu choroby i macierzyństwa*). Uprawnienia do zasiłku macierzyńskiego przysługują bez względu na stan cywilny kobiety.

181.

Urlop wychowawczy przysługuje w wymiarze do 3 lat, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez dziecko 4 roku życia. Pracodawca na wniosek pracownicy jest obowiązany udzielić jej urlopu wychowawczego (art. 186 § 1 k.p.). Od roku 1996 z urlopu wychowawczego może skorzystać także pracownik (art. 189¹ § 1 k.p. oraz §21 Rozporządzenia Rady Ministrów z

28.05.1996 r. w sprawie urlopów i zasiłków wychowawczych), ale jeżeli oboje rodzice lub opiekunowie dziecka są zatrudnieni, z prawa do urlopu wychowawczego korzysta tylko jedno z nich. Urlop wychowawczy jest bezpłatny. Korzystającemu zeń pracownikowi przysługuje jedynie zasiłek wychowawczy z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, mający charakter świadczenia socjalnego (przy dochodzie na osobę w rodzinie nie wyższym niż 25% przeciętnego wynagrodzenia), zatem w praktyce korzysta z niego to z rodziców, które mniej wnosi do gospodarstwa domowego – z reguły jest to kobieta. Z urlopu wychowawczego może skorzystać również pracownica lub pracownik zatrudniony na czas określony, okres próbny lub na czas wykonania określonej pracy, a nawet pracownik będący w okresie wypowiedzenia. Pracodawca udziela wtedy urlopu wychowawczego do dnia rozwiązania.

182.

Przepisy rozporządzenia w sprawie urlopów i zasiłków wychowawczych przewidują szczególną ochronę pracownika korzystającego z urlopu wychowawczego przed rozwiązaniem stosunku pracy. Pozostałe uregulowania mające na celu ochronę rodzicielstwa to zakaz zatrudnienia w godzinach nadliczbowych opiekuna dziecka do lat 4 bez jego zgody, zakaz delegowania poza miejsce stałego zamieszkania oraz uprawnienie do 2 dni opieki w ciągu roku (art. 189 § 1 k.p.).

183.

Kodeks pracy (art. 188 i 189) uprawnia pracowników (zarówno mężczyzn i kobiety) wychowujących przynajmniej jedno dziecko w wieku do 14 lat do dodatkowego zwolnienia od pracy w wymiarze 2 dni w ciągu roku z zachowaniem prawa do wynagrodzenia. Z uprawnienia tego korzystać może jedno z rodziców lub opiekunów. Zgodnie z art. 39 znowelizowanej w marcu 1995 roku ustawy z 17 grudnia 1974 roku o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa, oboje rodzice mają prawo do jednakowego zasiłku opiekuńczego na chore dziecko w wieku do lat 14 lub innego chorego członka rodziny (wcześniej mężczyźni mogli korzystać z tego uprawnienia gdy samotnie wychowywali dzieci). Zasiłek opiekuńczy na dziecko w wieku do lat 8 przysługuje także w wypadku nieprzewidzianego zamknięcia żłobka, przedszkola, szkoły, do których dziecko uczęszcza, porodu lub choroby małżonka stale opiekującego się dzieckiem (art. 35). Zasiłek ten przysługuje na okres do 60 dni w roku kalendarzowym, jeżeli opieka sprawowana jest nad dziećmi i do 14 dni, gdy jest to inny członek rodziny (art. 37). Zasiłek nie przysługuje jednak, jeżeli w rodzinie są inni domownicy, którzy mogą zapewnić dziecku lub choremu członkowi rodziny opiekę (ograniczenie nie dotyczy pracującej matki sprawującej opiekę nad dzieckiem do lat 2 - art. 38). Wysokość zasiłku opiekuńczego, podobnie jak zasiłków chorobowych, została w roku 1995 obniżona ze 100% wynagrodzenia do 80%.

184.

W ramach uprawnień związanych z ochroną macierzyństwa, kobieta która karmi swoje dziecko piersią ma prawo do dwóch przerw w czasie trwania pracy. Długość przerw jest uzależniona od liczby dzieci (art. 187 § 1 k.p. - pół godziny lub 45 minut). Istnieje również możliwość kumulowania przysługujących przerw.

Kontrola realizacji uprawnień pracowniczych

185.

Realizacja przepisów prawa pracy jest kontrolowana przez Państwową Inspekcję Pracy (PIP). Jest to instytucja podlegająca Sejmowi (w zakresie ustalonym ustawą nadzorowana przez Radę Ochrony Pracy), powołana do nadzorowania i oceny stopnia realizacji w praktyce przepisów regulujących funkcjonowanie rynku pracy. Badany jest również stopień przestrzegania przez pracodawców przepisów dotyczących uprawnień kobiet pozostających w

zatrudnieniu, z uwzględnieniem zagadnienia zwolnień od pracy na karmienie dziecka piersią (nieprawidłowości w tym zakresie są znikome - wyjątkowo zdarzają się pojedyncze przypadki). Wyniki kontroli jednoznacznie wskazują, że odsetek pracodawców, u których stwierdzone były naruszenia przepisów o ochronie pracy kobiet od lat utrzymywał się na niskim poziomie. Corocznie okazywało się, że najczęściej nieprawidłowości związanych było z nienależycie sporządzonym zakładowym wykazem prac wzbronionych kobietom. Uchybienie to pozostawało jednak bez wpływu na skalę zatrudniania kobiet przy pracach wzbronionych, która pozostawała niewielka.

Molestowanie seksualne w miejscu pracy

186.

W okresie sprawozdawczym brak było zapisów ustawowych odnoszących się wprost do problemu molestowania seksualnego w miejscu pracy. Zastosowanie mogły mieć następujące przepisy:

- art. 11¹, 11² i 11³ k.p., nakładające na pracodawcę obowiązek poszanowania godności i innych dóbr osobistych pracownika, respektowania równych praw i zakazujące dyskryminacji - są to jednak ogólne zasady kodeksu, trudne do zastosowania w praktyce;
- art. 94 ust.4 k.p. oraz art. 15 k.p. nakładające na pracodawcę obowiązek zapewnienia bezpiecznych i higienicznych warunków pracy;
- art. 23 i 24 Kodeksu cywilnego, dające możliwość dochodzenia roszczeń w sprawach dotyczących ochrony godności i dóbr osobistych - na ich podstawie można żądać od pracodawcy i osoby molestującej zaprzestania zachowań szykanujących pracownika i wypłacenia odszkodowania za doznane krzywdy.
- art. 199 Kodeksu karnego, mówiący o doprowadzeniu innej osoby do obcowania płciowego lub poddania się innej czynności seksualnej, albo do wykonania takiej czynności poprzez nadużycie stosunku zależności lub wykorzystanie krytycznego położenia - przestępstwo to jest zagrożone karą pozbawienia wolności do lat trzech.

187.

Brak danych liczbowych na temat molestowania seksualnego w okresie sprawozdawczym. Brak specyficznych uregulowań prawnych sprawił, że dane nie były rejestrowane ani przez PIP, ani przez sądy pracy.

System emerytalno-rentowy

188.

W okresie sprawozdawczym wiek emerytalny dla kobiet wynosił 60 lat, a dla mężczyzn 65 lat. Większość kobiet korzystała też z możliwości wcześniejszego przejścia na emeryturę, co - jak pokazało doświadczenie lat 90. oraz badania opinii publicznej - postrzegane były jako przywilej. Trybunał Konstytucyjny w orzeczeniu z dnia 24 września 1991 (K5/91) w odpowiedzi na skargę pracownicy naukowej orzekł, że wcześniejszy wiek emerytalny kobiet należy traktować wyłącznie jako uprawnienie, a nie obowiązek odejścia z pracy. Zdaniem Trybunału, przepis ten - jeśli stosować go w formie przymusu wobec kobiet nie wyrażających woli na emeryturę w wieku 60 lat - zmienia się z uprawnienia w przepis ograniczający prawa kobiet.

189.

Przy istniejącej w latach 1990-1992 presji bezrobocia, dążenie do wcześniejszych emerytur było stymulowane przez państwo. Wprowadzono możliwość przechodzenia na emeryturę bez względu na wiek po przepracowaniu 35 lat przez kobiety i 40 lat przez mężczyzn. Związki zawodowe upatrywały we wcześniejszych emeryturach szansy dla upadających przedsiębiorstw. Przypadki przechodzenia kobiet na emeryturę już w wieku 51 lat nie

należały do rzadkości. Wcześniejsze emerytury obniżały wysokość świadczeń. Można było łączyć pobieranie emerytury z dalszą pracą zawodową, choć łatwiej było pracę utrzymać nie odchodząc na emeryturę, niż powrócić do pracy po przejściu na emeryturę.

190.

Dopiero w drugiej połowie lat 90. związki zawodowe uznały wcześniejsze emerytury w połączeniu z kontynuacją pracy za rozwiązanie niekorzystne, zarówno z punktu widzenia polityki przeciwdziałania bezrobociu, jak i poziomu indywidualnych emerytur. Przychyłono się do zgłaszanych od lat propozycji rządowych - przekształcenia wcześniejszych emerytur z tytułu zwolnień grupowych w zasiłki przedemerytalne. Zasiłek ten jest nieco niższy od emerytury a łączenie zasiłku z pracą - ograniczone.

191.

Obowiązujący do 1998 roku system emerytalny miał charakter redystrybucyjny: relacja emerytury do zarobków była coraz niższa wraz ze wzrostem zarobków. Jednak ze względu na niższe płace i krótszy staż ubezpieczeniowy, świadczenia emerytalne kobiet były niższe. Przy wyliczeniu świadczenia emerytalnego brany był pod uwagę cały staż ubezpieczeniowy, czyli lata składkowe i nieskładkowe (np. bezpłatny urlop wychowawczy). Kobiety częściej sprawują opiekę nad dziećmi, mają więc większą liczbę lat nieskładkowych, co w rezultacie jeszcze pogłębia różnicowanie wysokości świadczeń.

192.

W przypadku innych świadczeń: zasiłków dla bezrobotnych, zasiłków chorobowych, rent inwalidzkich a także urlopów wypoczynkowych płeć beneficjenta nie ma znaczenia, przyznawane są one na ogólnych zasadach. Na przyznanie wspomnianych świadczeń nie ma wpływu również stan cywilny beneficjenta – z wyłączeniem świadczeń wdowich. Ponieważ kobiety otrzymują niższe płace lub świadczenia emerytalno-rentowe, płeć beneficjenta może mieć pośrednio wpływ na strukturę odbiorców świadczeń z pomocy społecznej, przyznawanych na podstawie kryterium dochodowego.

Instytucjonalna opieka nad dzieckiem

193.

W okresie sprawozdawczym nastąpił wyraźny spadek urodzin w stosunku do wyżu demograficznego lat 80. Jednostki samorządu terytorialnego, zobowiązane do finansowania przedszkoli, zmniejszyły ich ilość o 31%, zwiększając jednocześnie wielkość placówek. W wyniku tego procesu ilość miejsc w przedszkolach na 1000 dzieci w wieku 3-6 lat wzrosła o 6%. Proces ten nie zachodził jednak równomiernie na terenie całego kraju – na wsi ilość przedszkoli zmniejszyła się aż o 42%, co w powiązaniu z barierami komunikacyjnymi znacznie ograniczyło dostępność do usług socjalnych na rzecz rodzin wiejskich. W tym samym czasie resort zdrowia zlikwidował 58% żłobków, redukując ilość miejsc o 69% (część żłobków zastąpiono mniejszymi oddziałami żłobkowymi). Silny był w okresie sprawozdawczym trend likwidowania wszelkich placówek socjalnych w zakładach pracy (w tym przykładowych przedszkoli), nie związanych bezpośrednio z działalnością gospodarczą.

194.

Rodzice lub opiekunowie dziecka pokrywają koszty pobytu dziecka w żłobku lub przedszkolu tylko częściowo. Mimo że wysokość opłaty uzależniona jest od dochodów rodziny, dla wielu osób koszt ten stanowi barierę. Zarówno w przedszkolach, jak i żłobkach część miejsc pozostaje niewykorzystanych (4% w przedszkolach i ponad 20% w żłobkach). Zjawisku temu towarzyszy zmniejszanie się liczby kobiet korzystających z urlopów wychowawczych. W 1994 r. było ich 2,6 razy mniej niż w 1989 r., a w okresie 1995-97 ubyło ich jeszcze o ponad 18%.

195.

Szkoły podstawowe prowadzą świetlice szkolne, gdzie dzieci mogą przebywać przed i po zajęciach lekcyjnych. Z założenia opieka w świetlicy nie jest odpłatna, funkcjonują jednak niewielkie, nieformalne, wpłaty rodziców na fundusz świetlicy z przeznaczeniem na zakup przyborów do zajęć plastycznych, gier i zabawek.

Aktywność zawodowa i bezrobocie

196.

Ograniczenie możliwości korzystania z instytucjonalnej opieki nad dzieckiem nie wpłynęło na zdecydowanie na poziom zatrudnienia kobiet. Od momentu rozpoczęcia rejestracji osób bezrobotnych kobiety stanowiły w tej grupie większość i tendencja ta utrzymywała się w całym okresie sprawozdawczym. Równocześnie aktywność zawodowa kobiet wykazywała w okresie sprawozdawczym niewielką tendencję malejącą - 46% w 1995 i 45,7% w 1998 r. (patrz: tabela A.11.2 – aneks), co przekładało się również na sferę zatrudnienia. W ciągu sześciu lat (1992-1998) wskaźnik zatrudnienia ogółem obniżył się z 53% do 46%, a dla kobiet odpowiednio z 51% do 44%. Równocześnie odnotowano wzrost bierności zawodowej ogółem z 38% w 1992 r do 43% w 1998 r., a dla kobiet odpowiednio z 46% do 50%. Największy napływ do bezrobocia odnotowano w 1993 roku (stopa bezrobocia kobiet 16,5%, mężczyzn 13,6%), który w związku z poprawą sytuacji ekonomicznej w następnych latach nabrał tendencji malejących (odpowiednio 12,2% i 9,3%). Do końca okresu sprawozdawczego odpływ z grupy bezrobotnych dla kobiet i mężczyzn był równomierny. Jednakże kurczenie się obszaru bezrobocia wynikało z rozszerzania się sfery bierności m.in. poprzez ucieczkę z niestabilnego rynku pracy w sferę świadczeń z ubezpieczeń społecznych - na wcześniejsze emerytury i renty inwalidzkie.

197.

Zgodnie z art. 65 Konstytucji „władze publiczne prowadzą politykę zmierzającą do pełnego, produktywnego zatrudnienia poprzez realizowanie programów zwalczania bezrobocia, w tym organizowanie i wspieranie poradnictwa i szkolenia zawodowego oraz robót publicznych i prac interwencyjnych”. Na mocy art. 3 ustawy z 14 grudnia 1994r. *o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu*, zadania państwa z zakresu polityki rynku pracy i walki z bezrobociem realizuje minister właściwy do spraw pracy przy pomocy jednostek samorządu terytorialnego.

198.

Podstawową formą w zwalczaniu bezrobocia było w okresie sprawozdawczym pośrednictwo pracy prowadzone przez Powiatowe Urzędy Pracy. Polega ono na udzielaniu pomocy bezrobotnym i innym osobom poszukującym pracy w uzyskaniu odpowiedniego zatrudnienia oraz pracodawcom w znalezieniu odpowiednich pracowników. Pośrednictwo to jest nieodpłatne i opiera się na dostępności usług dla wszystkich poszukujących pracy oraz dla pracodawców, dobrowolności i jawności. Obowiązująca w okresie sprawozdawczym ustawa *o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu* gwarantowała powszechność dostępu do ofert i usług bez względu na narodowość, przynależność do organizacji politycznych, społecznych, na płeć, wyznanie i inne okoliczności. Zawierała ona również przepisy dotyczące równości obywateli (bez względu na rasę, narodowość, płeć i wyznanie) przy korzystaniu z usług pośrednictwa i poradnictwa zawodowego, świadczonych przez powiatowe urzędy pracy (art. 12 ust. 2 pkt. 3 oraz art. 17 ust. 2 pkt.3 ustawy).

199.

Z powodu wysokiego bezrobocia, w Rozporządzeniu Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 21 marca 1995 r. *w sprawie szczegółowych zasad organizowania prac interwencyjnych i robót publicznych oraz przyznawania zaliczek i finansowania rzeczowych kosztów organizacji robót publicznych* znalazły się w § 5 regulacje nakazujące w pierwszej kolejności kierować do

prac interwencyjnych lub robót publicznych osoby długotrwale bezrobotne lub samotnie wychowujące dzieci.

Warunki pracy

200.

Wśród pracowników zatrudnionych w niepełnym wymiarze czasu pracy w okresie sprawozdawczym dominowały kobiety. Przykładowo w 1995 roku wśród pracowników zatrudnionych w pełnym wymiarze stanowiły one 45,4%, a wśród pracowników zatrudnionych na część etatu – 57,3%, w roku 1998 ta przewaga zatrudnionych w niepełnym wymiarze czasu pracy utrzymała się i wynosiła odpowiednio – 44,7% i 55,7%. Brak było danych na temat udziału kobiet w rynku prac chałupniczych. Nie badano również innych, poza pracą w niepełnym wymiarze pracy, form uelastycznienia zatrudnienia.

201.

W Polsce pewne gałęzie przemysłu i sektory rynku tradycyjnie uważa się za kobiece. Są to m.in.: szkolnictwo, ochrona zdrowia (zwłaszcza średni i niższy personel medyczny oraz niektóre specjalizacje np. pediatria), przemysł spożywczy i lekki. Stąd też stereotypowe postrzeganie niektórych zawodów jako typowo kobiece (pielęgniarka, sekretarka, szwaczka) lub męskie (górnik, kierowca, marynarz). Kobiety dominują liczebnie w sektorze usług, natomiast mężczyźni w przemyśle i budownictwie.

202.

Badanie rynku pracy nierejestrowanej przeprowadzono jednorazowo w 1995 roku, w jego wyniku można stwierdzić, że kobiety rzadziej niż mężczyźni podejmowały pracę tego typu – 36% zatrudnionych w „szarej strefie”. Natomiast jeżeli już się na tym rynku znazały, były to głównie kobiety młode do 24 roku życia i starsze po 60 roku życia (patrz: tabela A.11.3 – aneks).

203.

Praca kobiet w domu uznawana jest w Polsce za okres bierności zawodowej, chyba że związana jest z wykorzystaniem urlopu wychowawczego. Poza tymi dwoma okresami czasu pracy w domu – bez formalnej umowy o pracę - nie jest liczony do uprawnień systemu ubezpieczeń społecznych. Kobieta korzysta wówczas z ubezpieczenia rodzinnego osoby, na której utrzymaniu się znajduje. Praca domowa kobiet nie jest również uwzględniana przy obliczaniu PKB.

Związki zawodowe

204.

Wolność zrzeszania się w związkach zawodowych zapewniona została w Konstytucji. Zgodnie z art. 12 „Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność tworzenia i działania związków zawodowych, organizacji społeczno-zawodowych rolników, stowarzyszeń, ruchów obywatelskich, innych dobrowolnych zrzeszeń oraz fundacji”. Zakres wolności zrzeszania się w związkach zawodowych oraz innych wolności związkowych może podlegać tylko takim ograniczeniom ustawowym, jakie są dopuszczalne przez wiążące Polskę umowy międzynarodowe.

205.

Próbując oszacować uczestnictwo kobiet w związkach zawodowych, posiłkować się można jedynie szacunkami, ponieważ organizacje związkowe nie prowadzą rejestru swoich członków z uwzględnieniem zmiennej płci. Obie największe centrale związkowe (OPZZ, NSZZ „Solidarność”) utrzymują, że istnieje pod tym względem równowaga wśród członków związków, a zasadnicze różnicowania są widoczne jedynie w organizacjach branżowych (np. sekcje górnicze, służby zdrowia).

Artykuł 12. Równy dostęp do opieki zdrowotnej

Prawne gwarancje ochrony zdrowia

206.

Prawo do ochrony zdrowia jest zagwarantowane przez Konstytucję RP, zarówno tę 1952 r., jak i nową z 1997 r. Art. 68 Konstytucji z 1997 r. zapewnia obywatelom prawo do ochrony zdrowia, a na władze publiczne nakłada obowiązek zapewnienia równego dostępu do świadczeń opieki zdrowotnej finansowanej ze środków publicznych dla wszystkich obywateli, niezależnie od ich sytuacji materialnej. Ponadto ust. 3 stanowi, że państwo ma obowiązek zapewnić szczególną opiekę zdrowotną dzieciom, kobietom ciężarnym, osobom niepełnosprawnym i osobom w podeszłym wieku.

207.

Problematyka systemu ochrony zdrowia jest regulowana w trybie ustawowym, zaś regulacje szczegółowe – w trybie rozporządzeń wykonawczych Rady Ministrów, Ministra Zdrowia oraz innych wskazanych ustawowo ministrów. Najważniejszymi regulacjami prawnymi w okresie sprawozdawczym, mających zasadnicze znaczenie dla realizacji przez Polskę niniejszej Konwencji były: ustawa *o zakładach opieki zdrowotnej* oraz ustawa *o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży*.

208.

Ustawa z 30 sierpnia 1991 r. *o zakładach opieki zdrowotnej* (Dz.U.1991.91.408 z późn. zmianami) reguluje działalność zakładów opieki zdrowotnej, definiuje pojęcie „świadczenie zdrowotne” oraz określa prawa pacjenta (bez rozróżnienia płci) do: świadczeń zdrowotnych odpowiadających wymaganiom wiedzy medycznej, informacji o stanie zdrowia oraz wglądu w dokumentację medyczną, wyrażania zgody (lub odmowy) na wykonanie określonych świadczeń, intymności i poszanowania godności w czasie udzielania świadczeń zdrowotnych, umierania w spokoju i godności. Zgoda pacjenta jest wymagana – bez względu na płeć – na wykonanie zabiegu chirurgicznego lub inwazyjnych badań diagnostycznych; w wypadku dziecka lub osoby nieprzytomnej i ubezwłasnowolnionej konieczna jest pisemna zgoda najbliższej rodziny lub prawnego opiekuna.

209.

Ustawa z 7 stycznia 1993 r. *o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży* (Dz.U. 1993.17.78 z późn. zm.) stanowi wykonanie uchwały Sejmu RP z dnia 17 maja 1991r., zobowiązującej rząd do przygotowania planu działań zwiększających skuteczność opieki nad matką, dzieckiem i rodziną oraz opracowania programów oświaty seksualnej i przygotowania do życia w rodzinie i ma niejako charakter *lex specialis*. Ustawa zawiera szereg regulacji odnoszących się do specyficznych potrzeb kobiet związanych z macierzyństwem i funkcjami prokreacyjnymi, określa obowiązki władz państwowych i samorządowych w zakresie opieki zdrowotnej i socjalnej, zawiera także regulacje dotyczące wykonywania aborcji (w tym przepisy karne). Ponadto ustawa zobowiązuje do wprowadzenia do programów szkolnych wiedzy o życiu seksualnym człowieka, rodzicielstwie, metodach i środkach świadomej prokreacji. Z uwagi na ważność ustawy dla tematyki raportu jej przepisy zostały omówione szczegółowo w dalszej części artykułu.

210.

Sytuację prawną w zakresie ochrony zdrowia społeczeństwa określają również krajowe dokumenty programowe oraz ratyfikowane przez Polskę zobowiązania międzynarodowe, jak:

- „Narodowy Program Zdrowia na lata 1996-2005”, przyjęty przez Radę Ministrów w 1996r.,
- Program „Bezpieczeństwo i ochrona człowieka w środowisku pracy” (I etap 1995-1998),

- Krajowy Program Zapobiegania Zakażeniom HIV, Opieki nad Żyjącymi z HIV i Chorymi na AIDS (I etap 1996-1998),
- Konwencja ONZ w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet” z 18 grudnia 1979r, uznana przez Radę Państwa PRL w 1980r.,
- Dokument końcowy IV Światowej Konferencji w sprawach kobiet – Pekin 1995 „Platforma działania”, przyjęta przez Radę Ministrów w 1995r.,
- Krajowy Program Działań na Rzecz Kobiet do roku 2000, przyjęty w 1997r.
- „Europejska Karta Społeczna”, przyjęta w 1997r.
- wytyczne Światowej Organizacji Zdrowia (WHO).

211.

Generalnie stwierdzić można, iż konstytucyjna zasada, że obywatele Rzeczypospolitej Polskiej mają równe prawa bez względu na płeć, urodzenie, wykształcenie, zawód, narodowość, rasę, wyznanie oraz pochodzenie i położenie społeczne – w zakresie prawnych gwarancji dostępu kobiet do świadczeń zdrowotnych jest realizowana. Zróżnicowanie świadczeń medycznych (np. świadczenia ginekologiczne, opieka nad kobietą w ciąży) wynikają z odrębności anatomiczno-fizjologicznych i jest zgodne z międzynarodowymi standardami. Istniejące zróżnicowanie dostępności – szczególnie na wsi oraz do świadczeń specjalistycznych – dotyczy całej populacji i jest związane z nierównomiernym rozmieszczeniem sieci placówek medycznych oraz możliwościami finansowymi systemu ochrony zdrowia. Jednocześnie jednak można stwierdzić, że ochrona zdrowia kobiet – poza okresem prokreacyjnym – jest niewystarczająca i nie zaspokaja specyficznych potrzeb kobiet, związanych z ogólnym stanem zdrowia, czy długością życia.

Dostępność do opieki zdrowotnej

212.

Skutki przeobrażeń gospodarczych w okresie sprawozdawczym wywarły znaczący, negatywny wpływ na sytuację budżetu państwa, co z kolei powodowało zmniejszanie nakładów na cele społeczne, w tym także na ochronę zdrowia, finansowaną przez budżet państwa. Udział wydatków publicznych na ochronę zdrowia spadł z 4,97 % w Produkcje Krajowym Brutto w 1991r. do 4,22 % PKB w 1998r. Pogarszająca się sytuacja finansowa powodowała pogorszenie dostępności do świadczeń zdrowotnych; zmalała m.in. liczba udzielanych porad lekarskich w przeliczeniu na jednego mieszkańca – z 5,8 w 1990r. do 4,9 w 1998r. (statystyka publiczna nie odnotowuje w tym przypadku specjalności medycznych oraz płci pacjentów).

213.

Wzrosła ilość szpitali, nieco zmniejszyła się liczba przychodni (zarówno w mieście, jak i na wsi), sukcesywnie likwidowane były wiejskie izby porodowe. Znacząco wzrosła liczba aptek i punktów aptecznych oraz zatrudnionych tam farmaceutów (liczba farmaceutów na 100 tys. ludności wzrosła o 25% w ciągu 5 lat), co było skutkiem dynamicznego procesu prywatyzacji aptek. Rosła liczba pracowników medycznych w niektórych zawodach: lekarzy, pielęgniarek i położnych (zmalała natomiast liczba stomatologów i felczerów). Grupa zawodów medycznych jest przy tym bardzo sfeminizowana – w roku 1991 kobiety stanowiły 81,5% pracowników ochrony zdrowia i opieki społecznej (ale tylko 9,1% zajmowało stanowiska kierownicze). W końcu 1996 r. na 100 tys. ludności przypadało 727 łóżek szpitalnych i 89 łóżek w zakładach stacjonarnych leczenia psychiatrycznego. Leczeniu szpitalnemu było poddanych ponad 15% mieszkańców Polski, tj. prawie co siódmy Polak.

214.

Do końca roku 1998 r., tj. do czasu wejścia w życie *ustawy o powszechnym ubezpieczeniu zdrowotnym*, poradnictwem w zakresie planowania rodziny zajmowali się przede wszystkim lekarze ginekolodzy i położne środowiskowe, działające w ramach poradni „K”

(specjalistyczne poradnie dla kobiet). W 1997 roku w 1 trymestrze ciąży opieką zdrowotną objętych było 60,4% kobiet mieszkających w mieście i 44,3% mieszkanek wsi. Szczegółowe dane statystyczne dotyczące warunków realizacji opieki zdrowotnej przedstawiono w tabeli A.12.1 (aneks).

Sytuacja zdrowotna

215.

Znaczną poprawę uzyskano w zakresie zmniejszenia śmiertelności niemowląt. Wahania współczynnika umieralności niemowląt na 1000 żywych urodzeń spadł w latach 1990-1998 z 19,3 do 9,5. Wpływ na poprawę sytuacji w tym zakresie wywarło objęcie bezpłatną opieką medyczną wszystkich kobiet podczas ciąży, porodu i porożu oraz zapewnienie fachowej opieki podczas większości porodów.

216.

Głównymi przyczynami zgonów niemowląt (statystyka państwowa nie odnotowuje zróżnicowania płci) były: stany chorobowe płodów lub noworodków powstające w okresie okołoporodowym, wady rozwojowe wrodzone, choroby układu oddechowego, choroby zakaźne i pasożytnicze, zewnętrzne przyczyny urazów i zatruc oraz objawy, oznaki i stany niedokładnie określone.

217.

Główne przyczyny zgonów dorosłej populacji, niezależnie od płci i miejsca zamieszkania (wieś/miasto), stanowiły choroby układu krążenia oraz choroby nowotworowe, przy czym szczególnie niepokojący był szybszy przyrost zachorowalności kobiet niż mężczyzn na wymienione tzw. choroby cywilizacyjne.

218.

Choroby układu krążenia stanowiły główną przyczynę wszystkich zgonów (ok. 50% zgonów w 1996 r.), przy czym nieznacznie większe natężenie zgonów występowało wśród kobiet. Według danych GUS wśród leczonych w szpitalach cywilnej służby zdrowia przeważali mężczyźni, ale liczba kobiet hospitalizowanych z powodu chorób układu krążenia rosła szybciej niż liczba mężczyzn. Choroby układu krążenia stanowiły główną przyczynę hospitalizacji kobiet: w latach 1980-1992 liczba kobiet przebywających na leczeniu szpitalnym z tego powodu wzrosła o ponad 47%.

219.

Drugą z kolei przyczyną zgonów w Polsce były choroby nowotworowe (ok. 20% zgonów), przy czym według danych Instytutu Onkologii w latach 1990-1995 liczba zachorowań wśród mężczyzn wzrosła o 23%, a wśród kobiet o 29%. Z powodu chorób nowotworowych częściej umierali mężczyźni - w 1996 r. na 100 tys. osób zmarło 243,2 mężczyzn i 172,3 kobiet. U kobiet najczęściej występowały nowotwory złośliwe piersi i narządów rodnych, a następnie płuc, okrężnicy i żołądka, skóry, odbytnicy i pęcherzyka żółciowego. Umieralność kobiet z powodu wymienionych nowotworów była wysoka i wynosi (wskaźnik na 100 tys. ludności wg danych za rok 1994) w wypadku: sutka - 22,2, płuc, tchawicy, oskrzeli - 15,7, żołądka - 12, szyjki macicy - 10,3, jajnika - 9,5, okrężnicy - 9, odbytnicy - 8,7, trzustki - 8,6, pęcherzyka żółciowego - 7,4, wątroby - 7,2. Powszechność badań profilaktycznych jest wciąż niska (zgodnie z badaniami CBOS z października 1998 r., 28% kobiet nigdy nie poddało się badaniom cytologicznym) - mimo to można uznać, że programy profilaktyczne, realizowane w okresie sprawozdawczym, przyczyniły się do zmniejszenia liczby zgonów z powodu nowotworu szyjki macicy. Powodowały także zwiększenie zainteresowania wykonywaniem badań cytologicznych i mammografii, zarówno wśród personelu medycznego, jak i pacjentek.

220.

W roku 1991 wskaźnik zgonów związanych z ciążą, porodem i porożem wynosił 22,9 na 100 tys. żywych urodzeń, w tym 14,7 z przyczyn położniczych. Główne przyczyny śmierci matek

to krwotoki, zatory i zakażenia. Schorzenia związane z ciążą i porodem stanowiły np. w 1994 r. przyczynę 11,8 % absencji chorobowych ogółem wśród kobiet, a łącznie z chorobami kobiecych narządów płciowych były drugą przyczyną niezdolności kobiet do pracy.

221.

Schorzenia przewlekłe częściej występowały u kobiet (68%) niż mężczyzn (55,5%). Najczęściej występujące choroby przewlekłe u kobiet to: schorzenia kości, w tym kręgosłupa (41% w przedziale 60-69 lat), choroby stawów (48,3% w wieku 70-79 lat), choroba nadciśnieniowa (31,4% w wieku 60-69 lat), nerwice (17,6%), niedokrwienność serca (31,4% w wieku 60-69 lat) oraz uczulenia, alergie i choroby wątroby. Schorzenia te zwykle występowały w przedziale wieku 50-59 lat oraz 40-49 lat. W wieku 80 lat i powyżej - 41,8% kobiet cierpiało na miażdżycę, a 29,9% na choroby gałki ocznej (w tym zaćmę lub jaskrę).

222.

Głównymi przyczynami chorób zawodowych kobiet w 1995 r. były choroby: narządów głosu (54%), zakaźne i inwazyjne (21%), skóry (7%), narządów ruchu (4%), uszkodzenia słuchu (4%), oskrzeli, obwodowego układu nerwowego (2%). Dwie pierwsze grupy schorzeń zawodowych są charakterystyczne dla dwu zawodów, wyjątkowo w Polsce sfeminizowanych – to jest edukacji i ochrony zdrowia.

223.

WHO szacuje liczbę zarażonych wirusem HIV w Polsce na 10 tys. osób, natomiast szacunki krajowe wskazują, że jest ich więcej - ok. 12 tys. osób. W okresie 11 lat - do końca 1997 r. w Polsce zarejestrowano 624 zachorowań na AIDS. Zakażenia HIV są rejestrowane przez Państwowy Zakład Higieny; w okresie sprawozdawczym rocznie odnotowywano od 809 zachorowań w 1990 r. do 638 w roku 1998 (statystyka publiczna nie uwzględnia podziału na płeć; wg. danych PZH kobiety stanowią ok. 20% zakażonych wirusem HIV).

224.

Mimo, iż Polska należy jeszcze do krajów o niskim poziomie zachorowalności na AIDS w 1993 r. zostało powołane Krajowe Biuro Koordynacyjne ds. Zapobiegania AIDS, zajmujące się problematyką leczenia, profilaktyki i edukacji. *Krajowy Program Zapobiegania Zakażeniom HIV, Opieki nad Żyjącymi z HIV i Chorymi na AIDS* realizowany od 1996 r. ma charakter międzyresortowy i przewidywał następujące cele: ograniczenie rozprzestrzeniania zakażenia HIV w Polsce oraz poprawę jakości i dostępności opieki nad ludźmi żyjącymi z HIV i chorymi na AIDS. Cele te były realizowane wobec całej populacji, ze szczególnym uwzględnieniem kobiet w ciąży i młodzieży. Działania informacyjne były prowadzone w placówkach oświatowych, jednostkach wojskowych i zakładach karnych, w środkach masowego przekazu. Prowadzone były szkolenia pracowników grup zawodowych, szczególnie narażonych na ryzyko zetknięcia (służba zdrowia, nauczyciele, dziennikarze, policja, księża), wydawane poradniki dla osób zarażonych, dofinansowywana działalność organizacji pozarządowych działających w tym obszarze. W ramach celu II realizowano program leczenia antyretrowirusowego w 11 ośrodkach na terenie kraju, wprowadzono zasadę, iż każda kobieta ciężarna może być badana w kierunku nosicielstwa HBV, a w przypadku stwierdzenia nosicielstwa matki noworodek otrzymuje szczepionki MMRII, AcHiB, Tetracoq oraz VAXIGRIP. W 1996r. uruchomiono telefon zaufania. Ogółem na realizację programu w latach 1996-1998 wydatkowano ze środków budżetowych 30.765.726 złotych (ok. 10 mln USD), w tym Ministerstwo Zdrowia 88% tej kwoty.

225.

Oceniając globalnie sytuację zdrowotną społeczeństwa polskiego, a przede wszystkim kobiet, można stwierdzić, że stan zdrowia kobiet był w okresie sprawozdawczym o wiele lepszy niż w wielu krajach świata, wciąż jednak niezadowolający. Wynikało to zarówno z jakości życia (praca zawodowa łączona z życiem rodzinnym i macierzyństwem, złe nawyki zdrowotne w zakresie odżywiania, stosowania używek i alkoholu, mała aktywność fizyczna osób

dorosłych, brak dbałości o własne zdrowie), ale także z czynników zewnętrznych, takich jak wzrost bezrobocia, narastanie ubóstwa. Z badań GUS przeprowadzonych w 1997 r. wynika, że około 24% rodzin zrezygnowało z wizyty u lekarza i badań specjalistycznych lub zabiegów rehabilitacyjnych z powodu braku pieniędzy. Z leczenia zębów z tych samych powodów zrezygnowało 30% rodzin, natomiast w 28% rodzin brakowało pieniędzy na realizację recept.

Planowanie rodziny

226.

W latach 1956-1993 zabiegi przerywania ciąży były w Polsce ogólnie dostępne (z przyczyn medycznych i społecznych) i były wykonywane nieodpłatnie w placówkach publicznych (dla osób ubezpieczonych) lub odpłatnie w gabinetach prywatnych (niezależnie od uprawnień). Najwyższą liczbę aborcji odnotowano w 1965 roku (168,6 tys., w tym 3,2 tys. ze wskazań medycznych, w roku 1992 - bezpośrednio przed wejściem w życie *ustawy o planowaniu rodziny* (...)) - wykonano 11,6 tys. zabiegów usuwania ciąży (w tym 1,3 tys. ze wskazań medycznych).

227.

Ustawa o planowaniu rodziny (...) - uznając prawo każdego do decydowania o posiadaniu dzieci – określała jednocześnie, iż prawo do życia podlega ochronie już w fazie prenatalnej. Zobowiązywała administrację rządową i samorządową do zapewnienia kobietom w ciąży opieki medycznej, socjalnej i prawnej, w tym także zapewnienia dostępu do informacji na temat uprawnień przysługujących matkom, ojcom i dzieciom. Do roku 1996 ustawa zezwalała na przerwanie ciąży w 3 przypadkach:

1. zagrożenia życia lub zdrowia kobiety,
2. dużego prawdopodobieństwa ciężkiego i nieodwracalnego upośledzenia płodu lub nieuleczalnej choroby, zagrażającej jego życiu,
3. uzasadnionego podejrzenia, iż ciąża powstała w wyniku czynu zabronionego.

Poprawka z 1996 r. pozwalała na dokonanie aborcji także w przypadku, gdy kobieta ciężarna znajdowała się w ciężkich warunkach życiowych lub trudnej sytuacji osobistej. W tejże samej nowelizacji wprowadzono możliwość uzyskania recept na środki antykoncepcyjne za odpłatnością (30-50% ceny). Kolejna nowelizacja z końca 1997 r. przywróciła regulacje, ograniczające wykonanie aborcji wyłącznie do wskazań medycznych i kryminalnych, a także ograniczyła zakres edukacji seksualnej w programach szkolnych.

228.

W ustawie określono szczegółowe warunki przerywania ciąży (wyłącznie przez lekarza, w ustawowo określonych okresach ciąży, po konsultacji z innym lekarzem lub specjalistą). Przerwanie ciąży wymaga pisemnej zgody kobiety, a w przypadku małoletniej lub kobiety ubezwłasnowolnionej - pisemnej zgody jej ustawowego przedstawiciela; w przypadku małoletniej do 13 roku życia wymagana jest zgoda sądu opiekuńczego, przy czym małoletnia ma prawo do wyrażenia opinii. Dodatkowo kodeks etyki lekarskiej dopuszczał możliwość odmowy przeprowadzenia zabiegu przerywania ciąży przez lekarza, jeśli nie było to zgodne z jego sumieniem. W praktyce oznaczało to odmawianie przez wielu lekarzy zabiegów, niekiedy dotyczyło to całych szpitali, a z drugiej strony zwiększyło się zagrożenie życia i zdrowia wielu kobiet.

229.

Ustawa wprowadziła sankcje karne: do 2 lat pozbawienia wolności za spowodowanie śmierci lub uszkodzenia ciała dziecka poczętego, od 6 miesięcy do 8 lat za spowodowanie śmierci dziecka poczętego w wyniku stosowania przemocy wobec kobiety ciężarnej, 10 lat pozbawienia wolności za spowodowanie śmierci dziecka poczętego lub jego matki. Sankcje karne nie dotyczą matki dziecka poczętego oraz lekarza, wykonującego aborcję zgodnie z warunkami ustawy.

230.

Ustawa, stanowiąca niejako wykładnię polityki państwa w tym zakresie, nakładała na organy administracji rządowej i samorządowej obowiązki:

- opieki medycznej nad dzieckiem poczętym i jego matką,
- pomocy materialnej i opieki nad kobietami w ciąży znajdującymi się w trudnych warunkach materialnych przez czas ciąży, porodu i po porodzie,
- udzielania szczegółowych informacji na temat uprawnień, zasiłków i świadczeń przysługujących prawnie rodzinom, matkom zamężnym i niezamężnym oraz ich dzieciom, a także możliwości adopcji,
- pomocy w rozwiązywaniu problemów psychologicznych i społecznych,
- zapewnienia obywatelom swobodnego dostępu do metod i środków służących świadomej prokreacji,
- współdziałania i udzielania pomocy Kościołowi katolickiemu, innym kościołom i związkom wyznaniowym oraz organizacjom społecznym, które organizują opiekę nad kobietami w ciąży, jak również organizują rodziny zastępcze lub udzielają pomocy w przysposobieniu dzieci.

231.

Opieka zdrowotna nad kobietą w ciąży, poród i aborcja, wykonywane w publicznych zakładach zdrowia dla osoby ubezpieczonej są nieodpłatne; usługi świadczone w zakładach niepublicznych są odpłatne. Należy dodać, iż w Polsce prawo nie zezwala na wykonywanie zabiegów pozbawiających człowieka zdolności płodzenia (Kodeks karny, art.156, par. 1); nie ma także zwyczaju obrzezania kobiet.

232.

Realizacja ustawy *o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży* nadzorowana jest przez Sejm, któremu Rada Ministrów składa coroczne sprawozdanie. I tak na przykład w sprawozdaniu za rok 1995 odnotowano - 45.308 poronień samoistnych, w publicznych zakładach opieki zdrowotnej wykonano 559 zabiegów przerywania ciąży, w tym 33 w wyniku badań prenatalnych¹⁹. W okresie od 15 marca 1995 r. do 15 marca 1996 r. zarejestrowano 85 przypadków naruszenia prawa karnego w zakresie objętym ww. ustawą, z czego 49 spraw umorzono, w 11 przypadkach podstawę wszczęcia postępowania stanowiło znalezienie porzuconych kilkumiesięcznych płodów. W sprawozdaniu stwierdzono, iż rozmiary nielegalnej aborcji mogą być znacznie większe, a nadmierna restrykcyjność ustawy bywa wykorzystywana do rozgrywek osobistych oraz prowadzi do tragedii w wymiarze indywidualnym i społecznym, z uwagi na zakaz dokonywania zabiegu przerywania ciąży ze względu na ciężkie warunki życiowe i trudną sytuację osobistą.

233.

W *Sprawozdaniu Rady Ministrów z wykonania ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży za rok 1995* stwierdzono, że dostępność do genetycznych badań przedurodzeniowych była dostateczna i nie była ograniczona szczególnymi wymogami. W 1995 r. wykonano 1.452 badania w 7 ośrodkach; stwierdzono 69 patologii płodu. W tymże roku rozpoczęto wdrażanie *Programu poprawy opieki perinatalnej*.

234.

W zakresie dostępności do środków służących świadomej prokreacji stwierdzono ogólnie dobre zaopatrzenie aptek (85% asortymentu środków stale dostępna). W roku 1995 do obrotu dopuszczonych było 25 leków hormonalnych (w tym 2 leki refundowane przez Państwo), 8 preparatów chemicznych, 7 rodzajów wkładek domacicznych oraz prezerwatywy.

¹⁹ W 1995r. odnotowano 433.100 urodzeń żywych.

Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej (MZiOS) oceniło, iż sprzedano ok. 3,55 mln opakowań hormonalnych środków antykoncepcyjnych o wartości 27,4 mln zł, a stosowało je ok. 3,4 % kobiet (nigdy nie stosowało środków antykoncepcyjnych 44,3% badanych). Z sondażu MZiOS wynika, że najłatwiejszy był dostęp do prezerwatyw (67%), najtrudniejszy do środków domacicznych (34%); bariery w stosowaniu tworzyły – brak nawyku z korzystania (41%), stanowisko Kościoła (39%), wstyd przy zakupie (23%), brak informacji (22%). Tylko 5% respondentów wymieniło małą dostępność.

235.

Wymienione dane wskazują, iż zasadnicze przyczyny barier w stosowaniu środków antykoncepcyjnych stanowiły – poza względami religijnymi - brak nawyków i niewiedza, a więc czynniki, które zależą od stanu oświaty. Na mocy Zarządzenia nr 26 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 sierpnia 1993 r., edukacja w zakresie życia seksualnego była prowadzona od 1993 r. na wszystkich poziomach nauczania szkolnego, przy czym jej efektywność była uzależniona od stopnia przygotowania nauczycieli i stosowanych materiałów pomocniczych. Rzeczywista ocena skuteczności edukacji szkolnej nie jest możliwa w krótkim czasie realizacji programu „wiedzy o życiu seksualnym człowieka, zasadach świadomego i odpowiedzialnego rodzicielstwa, o wartości rodziny, życia poczętego oraz metodach i środkach świadomej prokreacji”; w 1995r. program uzupełniono o profilaktykę HIV/AIDS. Do użytku szkolnego w okresie sprawozdawczym było dopuszczonych 14 podręczników oraz książek pomocniczych, reprezentujących różne opcje światopoglądowe. Studia podyplomowe w tym zakresie prowadziły dla nauczycieli 3 uczelnie; doskonalenie nauczycieli odbywało się także w trybie szkoleń. Podobne działania oświatowe prowadzone były także dla dorosłych – głównie przez poradnie dla kobiet i stacje sanitarno-epidemiologiczne.

Realizacja polityki zdrowotnej państwa wobec kobiet

236.

Niekorzystna w porównaniu z bardziej rozwiniętymi krajami sytuacja zdrowotna społeczeństwa polskiego stała się podstawą przygotowania w 1994 r. programu *Strategia dla zdrowia*, który przewidywał dokonanie reform w zakresie finansowania i organizacji ochrony zdrowia oraz zakładał przygotowanie *Narodowego Programu Zdrowia*. Cele strategiczne *Narodowego Programu Zdrowia na lata 1995-2005* mają prowadzić do poprawy zdrowia i związanej z nim jakości życia przez:

- Stwarzanie warunków oraz kształtowanie motywacji, wiedzy i umiejętności zdrowego stylu życia, a także podejmowania działań na rzecz zdrowia własnego i innych,
- Kształtowanie sprzyjającego zdrowiu środowiska życia, pracy i nauki,
- Zmniejszenie różnic w zdrowiu i dostępie do świadczeń zdrowotnych.

237.

Wśród sformułowanych w tym dokumencie 18 celów operacyjnych, znalazła się promocja karmienia piersią, zapobieganie występowaniu oraz skutkom wcześniactwa i małej urodzeniowej masy ciała, usprawnienie wczesnej diagnostyki i zwiększenie efektywności leczenia nowotworów złośliwych szyjki macicy i sutka, intensyfikacja profilaktyki próchnicy zębów i chorób przyzębia u dzieci, młodzieży oraz kobiet ciężarnych.

238.

W ocenie realizacji *Narodowego Programu Zdrowia na lata 1995-2005* stwierdzono między innymi, że:

- obniżenie współczynnika umieralności niemowląt świadczy o pozytywnych zjawiskach w opiece nad matką i dzieckiem, wynikających z realizacji od 1996r. na terenie całego kraju „Programu poprawy opieki perinatalnej w Polsce”,

- infrastruktura w postaci pracowni cytologicznych i mammografów w Polsce jest wystarczająca do prowadzenia badań skryningowych (badania cytologiczne 2 mln kobiet i mammografia 1,5 miliona kobiet).

239.

Należy stwierdzić, iż uzyskana w omawianym okresie poprawa wskaźników dotyczących np. zmniejszenia śmiertelności niemowląt i matek, oraz zwiększenie wczesnej wykrywalności niektórych nowotworów u kobiet świadczą, iż mimo trudnej sytuacji ekonomicznej państwa i zmniejszenia nakładów na ochronę zdrowia polityka państwa przyniosła zauważalną poprawę sytuacji zdrowotnej społeczeństwa, w tym również kobiet (podstawowe dane statystyczne dotyczące warunków realizacji opieki zdrowotnej w okresie sprawozdawczym przedstawiono w tabeli A.12.1 - aneks).

Artykuł 13. Korzyści społeczne i ekonomiczne

Zasiłki rodzinne

240.

Podobnie jak w poprzednim okresie sprawozdawczym, zarówno kobiety jak i mężczyźni korzystali na zasadzie równości ze świadczeń rodzinnych. Istniały również regulacje prawne obejmujące szczególną ochroną osoby samotnie wychowujące dzieci. System świadczeń rodzinnych był regulowany przepisami: prawa pracy i ubezpieczeń społecznych, pomocy społecznej jak również systemu podatkowego. Kryteria były wspólne dla kobiet i mężczyzn - jedyna różnica występowała w przypadku świadczeń wypłacanych w związku z porodem. W zależności od rodzaju świadczenia, było ono wypłacane: osobie (np. renta socjalna), opiekunowi prawnemu (np. zasiłek wychowawczy na dziecko) lub rodzinie na ręce osoby wnioskującej (np. zasiłek mieszkaniowy).

241.

Prawo podatkowe wskazywało rodzaje dochodów, które nie podlegały opodatkowaniu: alimenty na dzieci, zasiłki/dodatki rodzinne i pielęgnacyjne, zasiłki wychowawcze oraz porodowe, jednorazowe zasiłki z tytułu urodzenia dziecka wypłacane z funduszy związków zawodowych, świadczenia z pomocy społecznej²⁰. Ponadto system podatkowy dopuszczał wspólne rozliczanie się małżonków, oraz rodziców samotnie wychowujących dzieci (mogą rozliczyć się wspólnie z jednym dzieckiem, bez względu na faktyczną liczbę posiadanych dzieci) i tym samym obniżanie podstawy opodatkowania. Tak zapisane ulgi były *de facto* formą zasiłków rodzinnych wpisaną w krajowy system podatkowy.

242.

Kryterium warunkującym przyznanie świadczenia rzeczowego lub finansowego z pomocy społecznej był poziom dochodów uzyskiwanych przez rodzinę. Na dostępność i poziom świadczenia nie miała wpływu płeć beneficjenta lecz jego sytuacja materialna i rodzinna; równocześnie jedna osoba lub rodzina mogła otrzymać więcej niż jedno świadczenie. Osobie która utraciła prawo do zasiłku dla bezrobotnych i jednocześnie samotnie wychowywała co najmniej jedno dziecko w wieku poniżej 15 lat przysługiwał gwarantowany zasiłek okresowy wypłacany przez okres 36 miesięcy, a równocześnie ośrodek pomocy społecznej opłacał za nią składkę na ubezpieczenie emerytalne i rentowe od wysokości zasiłku (chyba że osoba ta podlegała ubezpieczeniu z innego tytułu)²¹.

243.

Kolejnym świadczeniem z pomocy społecznej, skierowanym w sposób szczególny do osób i rodzin wychowujących dzieci był zasiłek stały. Zasiłek stały przysługiwał osobie nie podejmującej pracy lub rezygnującej z pracy w celu wychowania dziecka wymagającego stałej opieki i pielęgnacji, jeżeli dochód na osobę w rodzinie nie przekraczał kryterium dochodowego na osobę określonego w ustawie. Osobie wychowującej dziecko zasiłek przysługiwał również wówczas, gdy dziecko wymagające stałej opieki lub pielęgnacji ukończyło 18 lat i było niezdolne do samodzielnej egzystencji.

244.

Część świadczeń w systemie polityki państwa na rzecz rodziny była realizowana w ramach obowiązkowego ubezpieczenia społecznego. W ramach tego systemu ubezpieczeni mieli prawo do zasiłków chorobowych, macierzyńskich i opiekuńczych²².

²⁰ Ustawa z dnia 26 czerwca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (Dz.U. Nr 80, poz. 350 z p. zm.) art. 6 ust.4-5 oraz art. 20 ust. 1 i art.21.

²¹ Ustawa z dnia 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej (Dz. U. Nr 87, poz. 506 z p. zm.)

²² Ustawa z dnia 26 czerwca 1999 r. o świadczeniach z ubezpieczenia społecznego z tytułu choroby i macierzyństwa (Dz. U. Nr 60, poz. 636 z p. zm.)

Uzupełnieniem tego systemu były zasiłki rodzinne, pielęgnacyjne i wychowawcze przyznawane i wypłacane uprawnionym przez pracodawcę lub właściwy organ emerytalno-rentowy na podstawie kryterium dochodowego.²³ W ramach tego systemu od 1 stycznia 1998 r. przyznawano zasiłek rodzinny w podwójnej wysokości osobie samotnie wychowującej dziecko uprawnione do zasiłku pielęgnacyjnego (przewlekłe chore lub niepełnosprawne).

245.

Fundusz alimentacyjny stworzony został w celu wsparcia materialnego dla osób samotnie wychowujących dzieci²⁴. Świadczenia z funduszu alimentacyjnego przysługiwały osobie zamieszkałej w Polsce, dla której alimenty zostały ustalone wyrokiem sądu, jeżeli egzekucja tych alimentów okazała się bezskuteczna. Świadczenia przysługiwały w wysokości bieżąco ustalanych alimentów, jednakże nie wyższej niż 30% przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia. O przyznanie świadczenia występowało się za pośrednictwem Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (ZUS)²⁵. Przyznanie świadczenia nie było warunkowane płcią osoby występującej.

246.

Ubezpieczenie zdrowotne²⁶ w Polsce obejmowało wyłącznie świadczenia rzeczowe, których dostępność regulowana była na ogólnych zasadach bez względu na płeć ubezpieczonego. Funkcjonujący przed wprowadzeniem ubezpieczeń do roku 1996 system budżetowy również nastawiony był na świadczenia rzeczowe, których udzielanie nie było uzależnione od płci pacjenta.

247.

Statystyki zarówno urzędów skarbowych jak pomocy społecznej oraz ZUS nie dysponują danymi obrazującymi strukturę grup świadczeniobiorców pod względem płci, rejestrują jedynie liczbę podatników, którzy skorzystali z poszczególnych ulg podatkowych albo odbiorców świadczenia alimentacyjnego lub rodzin, które uzyskały wsparcie, czasem z kilku tytułów.

Przedsiębiorczość kobiet

248.

W okresie sprawozdawczym liczba kobiet prowadzących własną działalność gospodarczą wzrosła blisko dwukrotnie: z 566,5 tys. w roku 1991 do 1,2 mln w roku 1998. Jednakże procentowy udział kobiet w grupie przedsiębiorców pozostawał na zbliżonym poziomie: od 39 w 1992 i 1993 roku, do 38 w latach 1995-97 i 37 w 1998 roku. Do połowy lat 90. większość kobiet prowadziła działalność w sferze handlu (46%) i przemysłu (17%). Dane z 1998 r. wskazują, że zaszła zmiana: firmy, handlowe stanowiły jedną trzecią firm, których właścicielkami były kobiety, pozostałe to własne przedsiębiorstwa produkcyjne (np. produkcja drzwi garażowych, materiałów budowlanych), firmy świadczące usługi materialne (np. naprawa maszyn i urządzeń, prowadzenie restauracji, wiercenie studni głębinowych itd.), albo niematerialne.

249.

Wśród czynników mających wpływ na rozpoczęcie działalności gospodarczej i prowadzenie firmy przez kobiety najtrudniejszy okazał się problem niemożności pogodzenia pracy zawodowej i obowiązków domowych. Pozostałe czynniki, takie jak polityka władz szczebla

²³ Ustawa z dnia 1 grudnia 1994 r. o zasiłkach rodzinnych i pielęgnacyjnych (Dz. U. z 1995 r. Nr 4, poz. 17 z p. zm.)

²⁴ Ustawa z dnia 18 lipca 1974 r. o Funduszu Alimentacyjnym (Dz. U. Nr 27, poz. 157 z p. zm.)

²⁵ Rozporządzenia Ministrów Pracy, Płacy i Spraw Socjalnych oraz Sprawiedliwości z dnia 4 grudnia 1974 r. w sprawie świadczeń z funduszu alimentacyjnego (Dz. U. Nr 49, poz. 308 z p. zm.)

²⁶ Ustawa z dnia 6 lutego 1997 r. o powszechnym ubezpieczeniu zdrowotnym (Dz. U. Nr 28, poz. 153 z p. zm.)

centralnego i lokalnego, polityka banków i instytucji finansowych, powszechnie przyjęte stereotypy dotyczące roli kobiet i mężczyzn, brak predyspozycji lub kwalifikacji zawodowych odgrywały mniejszą rolę jako czynniki uniemożliwiające równy start kobietom i mężczyznom.

250.

W *Krajowym programie działań na rzecz kobiet- I etap wdrożeniowy do roku 2000 (1997)*, którego adresatem były ministerstwa i organy administracji lokalnej, zawarto m.in. zadania dotyczące wspierania przedsiębiorczości kobiet oraz wspierania rozwoju małych przedsiębiorstw kierowanych przez kobiety w miastach i na wsi. Wśród zadań wymienione były:

- wprowadzenie instrumentów motywujących kobiety bezrobotne do korzystania z pożyczek funduszu pracy na działalność gospodarczą,
- upowszechnianie wiedzy o możliwościach i warunkach rozwoju małego biznesu w lokalnym środowisku,
- rozwijanie turystyki i agroturystyki poprzez reklamę, uproszczenie zasad rejestracji kwater i szkolenie osób chcących świadczyć usługi turystyczne,
- finansowe wspieranie (poprzez system kredytów i grantów) działalności inwestycyjnej w sektorze małych i średnich przedsiębiorstw, w tym prowadzonych przez kobiety,
- opracowanie lokalnych programów promowania nowo zakładanych przez kobiety firm,
- rozpowszechnianie informacji o kobietach-przedsiębiorcach, które odniosły sukces w tradycyjnej i nietradycyjnej działalności gospodarczej,
- szkolenie kobiet bezrobotnych w zakresie przygotowania do prowadzenia własnej firmy i kształtowanie niezbędnych do tego umiejętności,
- wprowadzenie we wszystkich publikowanych danych statystycznych GUS, w tym także dotyczących sektora małych i średnich firm, podziału według kryterium płci.

Dostęp do kredytów

251.

Zgodnie z art. 70 ust. 1 Prawa bankowego z dnia 29 sierpnia 1997 r. (Dz. U.02.72.665, z późniejszymi zmianami) „Bank uzależnia przyznanie kredytu od zdolności kredytowej kredytobiorcy.” Nie ma zatem formalnych ograniczeń w dostępie kobiet do pożyczek i kredytów bankowych. W przypadku małżonków na zawarcie umowy kredytowej opiewającej na wysoką kwotę musi udzielić zgody współmałżonek, jako dla czynności przekraczającej zwykły zarząd wspólnym majątkiem małżeńskim (art. 36 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego). Według orzecznictwa Sądu Najwyższego, nie jest skuteczne poręczenie cywilne (wekslowe) udzielone przez jednego z małżonków bez wymaganej zgody drugiego, jeśli sprawa przekracza zakres zwykłego zarządu majątkiem wspólnym, co jest sprawą konkretnego przypadku.

252.

W okresie sprawozdawczym banki w większości nie prowadziły statystyk pozwalających określić, jaki procent kobiet korzystał z kredytu. Wyjątkiem jest tzw. Fundusz Mikro, utworzony w 1994 r. przez Polsko-Amerykański Fundusz Przedsiębiorczości PAEF do realizacji programu wspierania mikroprzedsiębiorczości w Polsce.

Pożyczki udzielone przez Fundusz Mikro

Rok	Ilość pożyczek ogółem	W tym udzielone kobietom
1995	156	42,3%
1996	1773	35,8%
1997	5586	38,1%
1998	9531	38,4%

Rekreacja, sport, kultura

253.

Równe prawa obywateli do uczestnictwa w działalności rekreacyjnej, w sporcie oraz we wszystkich dziedzinach życia kulturalnego są zapisane w Konstytucji RP. Art.6 Konstytucji RP stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju, natomiast art.73 Konstytucji każdemu obywatelowi zapewnia wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury.

254.

W latach 1990-1998 pomimo braku prawnych ograniczeń uczestnictwa kobiet w sporcie, należy odnotować fakt istotnych różnicowań w uprawianiu sportu wyczynowego przez kobiety i mężczyzn. Aktywność w tym zakresie kobiet była znacznie niższa w porównaniu z aktywnością mężczyzn. I tak od roku 1990 do 1998 udział kobiet wśród osób ćwiczących w klubach sportowych wzrósł tylko nieznacznie - z 17,4% do 18,8%. Spostrzeżenie to dotyczy również udziału kobiet w kadrze zarządzającej w obszarze kultury fizycznej, brak jednak w tym zakresie danych statystycznych, bowiem uczestnictwo w kulturze i rekreacji było w latach 90. w badaniach traktowane w zawężonym zakresie. Natomiast obowiązkowe zajęcia wychowania fizycznego prowadzone w szkołach, stwarzają równe szanse uczestnictwa w kulturze fizycznej tak uczniom, jak i uczennicom.

255.

W *Krajowym Programie Działań Na Rzecz Kobiet – I etap wdrożeniowy do roku 2000* znajdowało się zadanie zapewnienia kobietom i mężczyznom równego dostępu do aktywności fizycznej, zajęć rekreacyjnych i sportowych, prowadzonych zarówno w szkołach, jak poza nimi (resort odpowiedzialny: Ministerstwo Edukacji, Nauki i Sportu).

256.

Udział w rekreacji i w kulturze warunkują dwie grupy czynników. Pierwsze z nich dotyczą dostępu do obiektów rekreacji i sportu oraz do instytucji kultury; drugie związane są z potrzebami kulturalnymi oraz z właściwym przygotowaniem do odbioru i uczestnictwa w kulturze. Badania GUS z 1990 r. ujawniły poważne zmniejszenie się potrzeb kulturalnych polskiego społeczeństwa w stosunku do lat 80., zwłaszcza w zakresie czytelnictwa książek, gazet i czasopism. Ograniczone zostały kontakty z takimi instytucjami kultury, jak teatr (11,2% mężczyzn i 15,9% kobiet, w miastach odpowiednio: 16,3% 21,2%), filharmonia (3,9% mężczyzn i 5,1% kobiet, w miastach odpowiednio: 5,9% i 6,9%, na wsi: 1,0% i 2,0%). Nieco częściej respondenci deklarowali uczęszczanie do muzeów (10,5% mężczyzn i 12,0% kobiet, w miastach odpowiednio: 14,8% i 15,6%, na wsi: 4,5% i 4,56%).

257.

Badania wykazały wiele barier i trudności w dostępie do kultury. Wymieniano wzrost cen, malejącą ofertę kulturalną, „ucieczkę” instytucji kultury ze wsi i małych miasteczek, nadmierne uproszczenie przekazu kulturowego, wzrost ograniczeń materialnych w korzystaniu z kultury, wypierania innych form przekazu przez telewizję, procesy adaptacji dużych grup społecznych do nowej sytuacji i minimalizowanie potrzeb kulturalnych. Zjawiska te nasilały się w latach następnych. Procesy te dotknęły w równym stopniu mężczyzn, jak i kobiet, a dane empiryczne w tym zakresie nie sygnalizują zjawiska dyskryminacji ze względu na płeć. Należy jednak zwrócić uwagę na grupy słabe pod względem ekonomicznym, a więc szczególnie upośledzone w dostępie do kultury, sportu i rekreacji, w tym samotne matki, kobiety wiejskie mające ograniczony dostęp do obiektów sportowych i instytucji kultury, ludzi starych, wśród których przeważają liczebnie kobiety.

Artykuł 14. Kobiety wiejskie

Restrukturyzacja rolnictwa

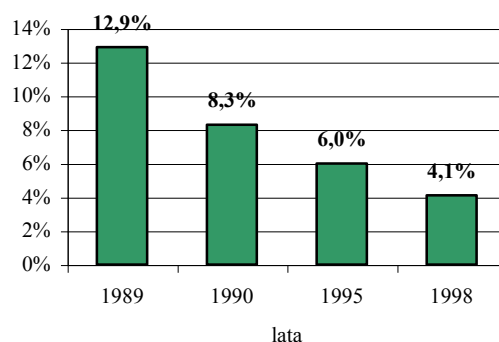
258.

W latach objętych sprawozdaniem, na wsi miały miejsce ogromne zmiany społeczne i strukturalne, związane ze zmianami ustrojowymi. W 1990 roku liczba indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce wynosiła 2.138.000, przy przeciętnej powierzchni ogólnej 7,1 ha (w tym użytki rolne 6,3 ha). Do roku 1997 ilość gospodarstw indywidualnych zmniejszyła się o 6%, ale przeciętna powierzchnia gospodarstwa wzrosła do 7,8 ha, czyli o 10%. Od roku 1989 roku udział rolnictwa łącznie z łowiectwem i leśnictwem w wytworzonym Produkcie Krajowym Brutto systematycznie spadał (rys.1) z poziomu 12,9% do 4,1% w roku 1998.

259.

Wyniki spisu rolnego z 1996 roku wskazują, że liczba ludności związana z rolnictwem wynosiła 11.559.200, czyli 29,9% ogółu ludności Polski. W latach 1991-1997 w grupach wiekowych do 44 lat na 100 mężczyzn przypadało poniżej 90 kobiet, powyżej 45 roku życia liczba kobiet znacznie przewyższała liczbę mężczyzn. W rolnictwie kobiety odgrywały zawsze istotną rolę ze względu na częściowe lub całkowite odchodzenie mężczyzn do zawodów pozarolniczych (tzw. ludność dwuzawodowa lub zarobkująca poza rolnictwem w rodzinach wielopokoleniowych), głównie do przemysłu ciężkiego, transportu i budownictwa. Zmuszało to kobiety do przejmowania wielu zadań wykonywanych tradycyjnie przez mężczyzn. Z czasem nasilił się odpływ młodych kobiet, znajdujących zatrudnienie w przemyśle i usługach poza wsią. Pociągnęło to za sobą zmiany w strukturze demograficznej ludności rolniczej, pogłębiło procesy starzenia się siły roboczej. Wystąpiła nierównowaga płci wśród ludności w wieku produkcyjnym – na wsi zaczęli przeważać mężczyźni nie mogący znaleźć partnerki życiowej.

Rysunek 14.1. Udział rolnictwa, łowiectwa i leśnictwa w wytworzonym PKB w latach 1989 – 1998.

260.

Prowadzona w okresie sprawozdawczym polityka strukturalna wobec wsi dotyczyła m.in.:

- przekształceń własnościowych – prywatyzacja istniejących w czasach komunistycznych państwowych gospodarstw rolnych (PGR), prowadzona przez Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa,
- wspierania tworzenia nowych miejsc pracy – pożyczki, mikro-pożyczki, gwarancje i poręczenia, tworzenie inkubatorów i centrów małej przedsiębiorczości,
- aktywizacji zawodowej mieszkańców wsi, realizowanej przez: dofinansowanie podnoszenia i zmiany kwalifikacji zawodowych mieszkańców wsi, dotacje na doradztwo,

praktyczną naukę zawodu, organizowanie szkoleń dla bezrobotnych i zagrożonych utratą pracy oraz naukę szukania pracy,

- umożliwienia rolnikom wcześniejszego przejścia na emeryturę,
- dofinansowania projektów w dziedzinie infrastruktury: budowy wodociągów, kanalizacji, oczyszczalni ścieków, oczyszczalni przyzgodowych, wysypisk śmieci, telefonizacji.

261.

Polityki wobec wsi i rolnictwa, mająca na celu przeprowadzenie zmian strukturalnych na wsi oraz poprawę warunków pracy i życia ludności wiejskiej - w tym kobiet, była prowadzona w oparciu o takie programy jak:

- *Strategia dla rolnictwa i obszarów wiejskich* – opracowana w 1990 r.,
- *Założenia polityki społeczno-gospodarczej dla wsi, rolnictwa i gospodarki żywnościowej* – w 1994 r.,
- *Średniookresowa strategia rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich* – w 1998r.,
- Minister Rolnictwa współdziałała od 1997 r. w realizacji *Krajowego Programu Działań na Rzecz Kobiet – I etap wdrożeniowy do roku 2000*.

Aktywność zawodowa kobiet wiejskich

262.

Polskie gospodarstwa rolne są najczęściej prowadzone przez obydwój małżonków, z reguły przy zachowaniu tradycyjnego podziału ról, gdzie mężczyzna jest głową rodziny i kierownikiem gospodarstwa. Według badań Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego (SGGW), jedynie co piąte indywidualne gospodarstwo było kierowane przez kobietę, w tym zwykle przez kobiety samotne. Kobiety częściej niż mężczyźni stawały się kierownicami nie z wyboru, lecz z życiowej konieczności (wdowieństwo spowodowane nadumieralnością mężczyzn w uboższych regionach, brak dorosłego mężczyzny w rodzinie, choroba męża, stała praca męża poza gospodarstwem). W większości przypadków gospodarstwa prowadzone przez kobiety nie były typowymi, rozwojowymi gospodarstwami rodzinnymi, ale miały charakter socjalny, pełniły także funkcję uzupełniającego miejsca pracy dla rodziny. Jedynie 4% kobiet kierujących gospodarstwami rolnymi stanowiły wykształcone specjalistki.

Tabela 14.1. Sytuacja kobiet wiejskich na rynku pracy (stan w IV kwartale 1997)

Wyszczególnienie		Wskaźnik aktywności zawodowej	Wskaźnik zatrudnienia	Wskaźnik bezrobocia
Ludność Polski	Ogółem	57,4%	51,5%	10,2%
	Mężczyźni	65,5%	59,8%	8,7%
	Kobiety	50,0%	44,0%	12,0%
Ludność wiejska	Razem	59,5%	53,9%	9,3%
	Mężczyźni	68,3%	63,0%	-
	Kobiety	50,9%	45,2%	-

263.

Aktywność ekonomiczna kobiet wiejskich w 1996 r. przedstawiała się następująco:

- 64,8% - praca wyłącznie lub głównie w swoim indywidualnym gospodarstwie rolnym,
- 15,8% - praca wyłącznie lub głównie poza swoim gospodarstwem rolnym,
- 0,9% - bezrobotne,
- 18,5 % - bierne zawodowo.

Przedsiębiorczość kobiet wiejskich

264.

Ważną rolę w rozwoju obszarów wiejskich odgrywały małe i średnie przedsiębiorstwa (MSP), z których co piątą prowadziła kobieta. 51% ankietowanych przez SGGW kobiet przedsiębiorczyń prowadziła działalność handlową (głównie sklepy spożywcze i przemysłowe), 39% prowadziło działalność usługową usługi (głównie zakłady fryzjerskie i krawieckie), pozostałych 10% to firmy produkcyjne. Rzadkością były nowoczesne usługi wymagające wysokich kwalifikacji (doradztwo finansowo-podatkowe, rachunkowość). Jedynie 34% kobiet wiejskich rozpoczynających działalność gospodarczą korzystało z kredytu. Dochody otrzymywane z prowadzenia MSP były relatywnie niskie, niejednokrotnie wspierane dochodem rolniczym - co druga firma związana była z gospodarstwem rolnym. Dochody wyższe niż przeciętnie, uzyskiwano na ogół w gminach podmiejskich, będących często zapleczem dużych aglomeracji.

Rodzina i dzietność

265.

W latach 1990-1997 zanotowano zmniejszenie liczby nowo zawieranych związków małżeńskich, zarówno w miastach (o 1,0 na 1000 ludności), jak i na obszarach wiejskich (o 2,1), jednakże na wsi wskaźnik ten kształtował się w 1997 roku nadal na wyższym poziomie w porównaniu z miastem. Liczba rozwodów w badanych latach była na tym samym poziomie, lecz warto podkreślić, iż była ona trzykrotnie mniejsza w przeliczeniu na 1000 ludności na wsi niż w mieście. Przyrost naturalny był znacznie większy na obszarach wiejskich niż w miastach – tendencja ta utrzymywała się przez cały badany okres (potwierdza to liczba urodzeń – tabela A.14.1, aneks).

Zabezpieczenia socjalne na wsi

266.

Przez wszystkie etapy powojennej historii mieszkańcy wsi, głównie ci związani z rolnictwem, znajdowali się w trudniejszej sytuacji materialnej niż mieszkańcy miast pracujący w działach pozarolniczych. Prywatna gospodarka chłopska, teoretycznie lepiej w porównaniu z innymi segmentami gospodarki przygotowana do reguł wolnego rynku (pod względem struktury własności), w dobie przemian systemowych, znalazła się w jeszcze trudniejszej sytuacji. To właśnie rolnikom indywidualnym, pracującym na własnej ziemi, na własny rachunek i na własne ryzyko, transformacja przyniosła gwałtowne pogorszenie sytuacji materialnej. W 1999 r. poniżej minimum socjalnego znalazło się 43,2% gospodarstw domowych w miastach i 66,2% na wsi, a poniżej minimum egzystencji 3,7% w miastach oraz 12% na wsi. W latach dziewięćdziesiątych zmieniła się struktura źródeł dochodu osobistego użytkowników gospodarstw rolnych. Zmalał udział dochodu rolniczego przy wzroście dochodu z zarobkowania, ze świadczeń społecznych i pozostałych źródeł. W okresie, gdy spadły dochody rolnicze w małych gospodarstwach (najliczniejszych w Polsce), system emerytalny okazał się ważny nie tylko z punktu widzenia przyśpieszenia wymiany pokoleń w gospodarstwie rolnym, ale również jako instrument wspierania socjalnego dochodów rodzin rolniczych.

267.

Rolnicy mają odrębny system ubezpieczenia społecznego realizowany przez Kasę Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS) na podstawie ustawy z dnia 20.12.1990 r. o *ubezpieczeniu społecznym rolników* (Dz.U. z 1998 r. Nr 7, poz. 25 z późn. zm.), obowiązujący od 1 stycznia 1991 r. System ten gwarantuje równy dostęp do świadczeń zarówno kobietom jak i mężczyznom - za rolnika uważa się osobę prowadzącą działalność rolniczą na własny rachunek w gospodarstwie rolnym, bez względu na płeć. Przepisy ww. ustawy dotyczące

ubezpieczenia rolnika i świadczeń przysługujących rolnikowi stosuje się także do małżonka rolnika, chyba że nie pracuje on w gospodarstwie rolnika ani w gospodarstwie domowym bezpośrednio związanym z tym gospodarstwem rolnym. Ustawa przewiduje świadczenia z tytułu urodzenia dziecka. Są to: jednorazowy zasiłek z tytułu urodzenia dziecka lub przyjęcia dziecka w wieku do jednego roku na wychowanie oraz zasiłek macierzyński. Świadczenia te wypłacane są łącznie matce lub ojcu dziecka w zależności, które z rodziców wystąpi z wnioskiem. Podobnie jak w pozarolniczym systemie ubezpieczeń społecznych (ZUS), wiek emerytalny dla kobiet wynosi 60 lat i jest o 5 lat niższy niż dla mężczyzn. Państwo jest gwarantem wypłat emerytur i rent z systemu ubezpieczenia społecznego rolników.

Rola obywatelska kobiet wiejskich i ich organizacje

268.

Kobiety i mężczyźni pracujący w rolnictwie mają prawo do tworzenia organizacji społeczno-zawodowych i związków zawodowych²⁷ dla reprezentacji swoich interesów i potrzeb. Gwarantem tego prawa jest między innymi ratyfikowana przez Polskę *Konwencja MOP Nr 141, dotycząca organizacji pracowników rolnych i ich roli w rozwoju gospodarczym i społecznym*. W wyborach do organów izb rolniczych (samorząd rolniczy) prawo wyborcze posiadają obydwójce małżonkowie prowadzący gospodarstwo rolne stanowiące współwłasność małżeńską²⁸. Liczna grupa kobiet działa w zarządach organizacji rolniczych.

269.

Jedną z lepiej zorganizowanych organizacji kobiecych są Koła Gospodyń Wiejskich (KGW), obecnie najbardziej liczna organizacja kobieca na polskiej wsi. KGW zaczęły w Polsce powstawać w roku 1866, po II wojnie światowej zostały formalnie reaktywowane w 1957 roku i działają nieprzerwanie do dziś. Zgodnie z regulaminem, członkiniami koła mogą być, na zasadach dobrowolności, wszystkie kobiety, którym odpowiada program działania KGW, i których charakter pracy zawodowej lub działalności społecznej związany jest ze środowiskiem wiejskim. Zdecydowaną większość członkiń KGW stanowią rolniczki, ale są także nauczycielki, lekarki, pielęgniarki i pracownice instytucji obsługujących wieś i rolnictwo. Działalność KGW koncentruje się wokół doradztwa, szkoleń, organizacji letniego wypoczynku dzieci, przeciwdziałania alkoholizmowi, pomocy ubogim, upowszechniania amatorskiego ruchu artystycznego i kultywowaniu folkloru.

Edukacja

270.

Mimo zauważalnej poprawy, nadal wykształcenie pracujących w rolnictwie pozostaje na niższym poziomie ogólnym i fachowym. W 1995 r. wg Spisu reprezentacyjnego 1995r. - 54,6% pracujących w rolnictwie posiadało tylko wykształcenie podstawowe lub niepełne podstawowe. Zaledwie 1,9% legitymowało się wykształceniem wyższym (w miastach 9,8%). Wzrósł jednak udział osób posiadających wykształcenie średnie zawodowe i średnie (w porównaniu do danych ze Spisu Powszechnego 1988r.) z 36,3% w 1988r. do 42,2% w 1995 r.

271.

Dane o wykształceniu uzyskane w wyniku Spisu rolnego w 1996 r. (tabela A.14.2 – aneks) wskazują, że ewidentna przewaga mężczyzn występowała jedynie w przypadku wykształcenia zasadniczego zawodowego, natomiast w pozostałych grupach wyższy był udział kobiet. O znacznej przewadze kobiet w grupie z wykształceniem niepełnym podstawowym decydują osoby, które nie ukończyły szkoły przed II wojną światową, kiedy rzadkością wśród ludności wiejskiej było ukończenie pełnej siedmioklasowej szkoły

²⁷ Ustawa z dnia 23.05.1991 r. o związkach zawodowych (Dz.U. Nr 79, poz. 854 z późn. zm.),

²⁸ Ustawa z dnia 14.12.1995 r. o izbach rolniczych (Dz.U. z 2002 r. Nr 101, poz. 927 z późn. zm.)

podstawowej (różnica wynika z dłuższej średniej długości życia kobiet). W grupie wiekowej 25-29 lat udział kobiet z wykształceniem podstawowym i poniżej wynosił już tylko 13,5%.

272.

W latach 1991-1998 Minister Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej zakładał i prowadził szkoły rolnicze dla młodzieży i dorosłych. Przepisy prawa regulujące funkcjonowanie tych szkół zachowywały równość w dostępie do kształcenia bez względu na płeć. Programy nauczania dopuszczone do użytku przez Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej nie naruszały zasady równości kobiet i mężczyzn zarówno w treściach jak i w formach organizacyjnych zajęć.

273.

W latach 1991 – 1998 systematycznie wzrastała liczba dziewcząt wiejskich uczęszczających do szkół średnich – w liceach liczba ta wzrosła o blisko 40%. O ponad 45% wzrosła także liczba dziewcząt kończących średnią szkołę ogólnokształcącą. Według danych z 1997 r. kobiety kształcące się w szkołach rolniczych stanowiły 54,7% liczby uczących się, z czego 42,2% uczących się w szkołach zasadniczych, 61,6% w technikach i liceach zawodowych oraz 71,4 % w szkołach policealnych. W latach 1990-1997 występował natomiast stały spadek udziału młodzieży wiejskiej wśród studentów akademii rolniczych - z 9,2% w 1990 r. do 7,1% w 1996 r., co związane było z pogarszającą się sytuacją ekonomiczną rodzin wiejskich (należy zaznaczyć, że w tym samym okresie ogólna liczba młodzieży studiującej wzrastała).

Zdrowie

274.

Na terenach wiejskich odnotowuje się mniej zachorowań na choroby przewlekłe (np. w roku 1996 zachorowalność w mieście wynosiła 63,2%, w tym kobiety 68,5%, mężczyźni 57,0%, a na wsi 60,2%, w tym kobiety 67%, mężczyźni 53,1%). Jednym z mierników oceny zdrowia jest samoocena. Wyniki samooceny przeprowadzonej w roku 1996 przedstawione są w tabeli A.14.3 (aneks). Różnice w przeprowadzonej samoocenie są właściwie niewielkie. Również w przypadku stanu odżywienia wyrażonego poprzez kategorie wagowe nie występują szczególnie duże różnice między mieszkankami miast i wsi (tabela A.14.4 - aneks).

275.

W roku 1997 w porównaniu z rokiem 1990, nieznacznie zmniejszył się wskaźnik umieralności kobiet w przeliczeniu na 1000 kobiet zarówno na wsi, jak i w mieście, jednakże nadal jest on wyższy w przypadku kobiet wiejskich. Wskaźnik umieralności kobiet wiejskich w czasie ciąży, porodu i położu zmniejszył się o 50% w porównaniu z rokiem 1989 i w 1996 roku zrównał się z poziomem umieralności kobiet w miastach. W latach 1989-1996 zwiększyła się przewidywana dalsza długość życia kobiet, przy czym wciąż wskaźnik ten utrzymuje się na wyższym poziomie na wsi, niż w mieście (tabela A.14.5 – aneks).

276.

W badanym okresie zmniejszyła się liczba urodzeń w Polsce, przy czym w 1997 roku na obszarach wiejskich wciąż rodziło się więcej dzieci, niż w miastach. W roku 1990 więcej zgonów niemowląt (o 0,6) w przeliczeniu na 1000 ludności zanotowano na terenach wiejskich, jednak siedem lat później to w miastach umierało więcej niemowląt (o 0,8 na 1000 ludności). Szczegóły przedstawiają tabele A.14.6 i A.14.7 – aneks).

Artykuł 15. Równość wobec prawa cywilnego

277.

W zakresie zastosowania artykułu 15 Konwencji odpowiednie regulacje obowiązują na poziomie konstytucyjnym i ustawowym (patrz: art. 2). Zasada równości wobec prawa umiejscowiona została w rozdziale II Konstytucji „Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela”. Na poziomie ustawowym, równość kobiet i mężczyzn wobec prawa zapewniają obowiązujące od 1964 r. przepisy prawa cywilnego. Kodeks cywilny przyznaje zdolność prawną każdemu człowiekowi (bez względu na płeć) od chwili urodzenia (art. 8 Kodeksu cywilnego Dz.U.64.16.93). Kobiety i mężczyźni mają też w świetle prawa jednakową zdolność do czynności prawnych. Zarówno kobiety jak i mężczyźni nabywają pełną zdolność do czynności prawnych z chwilą uzyskania pełnoletności. Zgodnie z art. 10. Kodeksu cywilnego, pełnoletnim jest każdy, kto ukończył osiemnaście lat. Osoba małoletnia pełnoletność uzyskuje przez zawarcie małżeństwa i nie traci jej w razie unieważnienia małżeństwa.

278.

W okresie sprawozdawczym prawo dopuszczało jednak odmienny dla kobiet i dla mężczyzn minimalny wiek, w którym można zawrzeć związek małżeński, a co za tym idzie - różny wiek nabywania zdolności do tej czynności prawnej. Szczegółowo kwestia ta omówiona została w sprawozdaniu z realizacji art. 16 Konwencji.

279.

Ograniczenia pełnej zdolności do czynności prawnych statuuje Kodeks cywilny i są one jednakowe dla kobiet i dla mężczyzn. Zdolności do czynności prawnych nie mają w świetle prawa osoby, które nie ukończyły lat trzynastu, oraz osoby całkowicie ubezwłasnowolnione. Ograniczoną zdolność do czynności prawnych mają natomiast małoletni, którzy ukończyli lat trzynaście oraz osoby ubezwłasnowolnione częściowo. Przyczyny ubezwłasnowolnienia częściowego, które są takie same w odniesieniu do kobiet jak i do mężczyzn, wymienia art. 16. § 1 Kodeksu cywilnego i zalicza do nich: chorobę psychiczną, niedorozwój umysłowy albo innego rodzaju zaburzenia psychiczne, w szczególności pijaństwo lub narkomanię, jeżeli stan danej osoby nie uzasadnia ubezwłasnowolnienia całkowitego, lecz potrzebna jest pomoc do prowadzenia jej spraw.

280.

W świetle prawa, każda czynność prawna mająca na celu ograniczenie zdolności prawnej kobiet, jako sprzeczna z konstytucyjną zasadą równości oraz powyższymi normami, jest z mocy prawa nieważna. Zgodnie bowiem z art. 58. § 1 Kodeksu cywilnego, czynność prawna sprzeczna z ustawą albo mająca na celu obejście ustawy jest nieważna, chyba, że właściwy przepis przewiduje inny skutek, w szczególności ten, iż na miejsce nieważnych postanowień czynności prawnej wchodzi odpowiednie przepisy ustawy. W świetle tego przepisu, sankcję nieważności pociągają za sobą wszelkie czynności prawne sprzeczne z przepisami ustawy.

281.

Kobiety i mężczyźni mają identyczne prawa w zakresie nawiązywania stosunków prawnych we własnym imieniu i na własną rzecz, w tym w zakresie zawierania umów, także majątkowych, i dysponowania mieniem. W ramach zawartego małżeństwa powstaje między małżonkami z mocy ustawy wspólność majątkowa obejmująca ich dorobek (wspólność ustawowa). Przedmioty majątkowe nie objęte wspólnością stanowią majątek odrębny każdego z małżonków. Każdy z małżonków może swobodnie i indywidualnie rozporządzać swoim majątkiem odrębnym oraz wykonywać samodzielnie zarząd majątkiem wspólnym. Do dokonania czynności przekraczających zakres zwykłego zarządu (poręczenie, sprzedaż lub nabycie nieruchomości mające istotne znaczenie dla wartości majątku) potrzebna jest zgoda

drugiego małżonka. Małżonkowie mogą w drodze umowy wspólność ustawową rozszerzyć, ograniczyć lub wyłączyć (rozdzielność majątkowa). Istniejące w tym zakresie przepisy kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (Dz. U. z 1964 Nr 9, poz. 59) nie są dyskryminujące z przyczyn płci.

282.

Zdolność kredytowa kobiet i mężczyzn oceniana jest według jednakowych kryteriów. Obywatele polscy, niezależnie od płci, mają także równe prawa w zakresie ustanawiania hipoteki, sprzedaży i nabycia nieruchomości. Jedyne istniejące w tym względzie ograniczenia wynikają z ograniczenia zdolności do czynności prawnej.

283.

Kobiety i mężczyźni w Polsce mają równe prawo wyboru miejsca zamieszkania i pobytu. Obowiązujące w okresie sprawozdawczym kodeks postępowania cywilnego, kodeks postępowania karnego oraz kodeks postępowania administracyjnego nie zawierają przepisów powodujących rozróżnienie w sytuacji prawno procesowej kobiet i mężczyzn. Zdolność sądowa przyznana jest bowiem każdej osobie fizycznej, bez rozróżnienia wynikającego z jej płci. Kobiety i mężczyźni *de iure* traktowani są w jednakowy sposób przed sądami i trybunałami, bez względu na to czy występują w postępowaniu w charakterze strony, czy świadka.

284.

Kodeks rodzinny i opiekuńczy przyznaje rodzicom równe prawa w zakresie decydowania o sprawach związanych z władzą rodzicielską. Jeżeli władza rodzicielska przysługuje obojgu rodzicom, każde z nich jest obowiązane i uprawnione do jej wykonywania. O istotnych sprawach dziecka rodzice rozstrzygają wspólnie; w braku porozumienia między nimi rozstrzyga sąd opiekuńczy.

285.

Także ogólna dostępność do usług prawnych jest jednakowa dla obu płci. Obowiązujące ustawy korporacyjne (prawo o adwokaturze z 26 maja 1982, ustawa o prokuraturze z 20 czerwca 1985, a także prawo o ustroju sądów powszechnych z 20 czerwca 1985 r. i ustawa o komornikach sądowych i egzekucji z 29 października 1997), nie zawierają ograniczeń wynikających z płci, w zakresie dostępu kobiet do zawodu adwokata, prokuratora, komornika sądowego, sędziego czy ławnika, a ustalone kryteria dopuszczalności do zawodu nie mogą prowadzić do dyskryminacji bezpośredniej ani pośredniej.

Artykuł 16. Równość w małżeństwie i wobec prawa rodzinnego

286.

Stosunki małżeńskich i rodzinne regulowane były w okresie sprawozdawczym przez Konstytucję RP (z 22 lipca 1952 r., następnie z 2 kwietnia 1997 r.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy z 25 lutego 1964 r., ustawę - Prawo o aktach stanu cywilnego z 29 września 1986 r., Kodeks cywilny z 23 kwietnia 1964 r., Kodeks postępowania cywilnego z 23 kwietnia 1964 r., ustawę - Prawo prywatne międzynarodowe z 12 listopada 1965 r., umowy międzynarodowe, których stroną była Rzeczpospolita Polska.

287.

Obowiązujący w okresie sprawozdawczym Kodeks rodzinny i opiekuńczy (k.r.o.) w sposób odmienny dla kobiet i dla mężczyzn regulował kwestię minimalnego wieku, w którym kobieta i mężczyzna mogą zawrzeć związek małżeński. Kodeks przewidywał, iż nie może zawrzeć małżeństwa mężczyzna nie mający ukończonych lat 21, ani kobieta nie mająca ukończonych lat 18 (art. 10 § 1 k.r.o.). Jeżeli z okoliczności wynikało, że małżeństwo będzie zgodne z dobrem założonej przez nie rodziny oraz z interesem społecznym, sąd opiekuńczy mógł zezwolić na zawarcie małżeństwa mężczyźnie, który ukończył lat 18, albo kobiecie, która ukończyła lat 16. Wiek uzyskania pełnoletności określany był natomiast dla obojga płci jednakowo - na 18 lat. Zróżnicowanie powyższe zostało podyktowane dążeniem do uniknięcia zawierania małżeństw przez mężczyzn przed odbyciem obowiązkowej służby wojskowej.

288.

Należy podkreślić, iż zgodnie z Kodeksem karnym z 19 kwietnia 1969 r. (wszedł w życie 1 stycznia 1970 r.) bigamia była przestępstwem i osoba, która zawarła małżeństwo, pomimo że pozostawała w związku małżeńskim, podlegała karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 5 (Art. 183 § 1 Kodeksu karnego). Prawo karne zabraniało również współżycia z osobą poniżej 15 roku życia (art. 176 Kodeksu karnego z 1969 r. przewidywał za przestępstwo to karę pozbawienie wolności od roku do lat 10).

289.

W kwestii wyboru nazwiska w związku z zawarciem małżeństwa, nazwiska Kodeks rodzinny i opiekuńczy stanowił, że jeśli żona chce zachować swoje rodowe nazwisko lub dodać do niego nazwisko męża, musi złożyć stosowne oświadczenie w tej kwestii przy zawarciu małżeństwa. Brak tego oświadczenia skutkowało automatycznym przyjęciem przez kobietę nazwiska męża. Z kolei mąż mógł dodać nazwisko żony do swojego nazwiska, jednak pod warunkiem, że żona zdecydowała się zachować swoje nazwisko.

290.

Jeśli chodzi o nazwisko dziecka to zasadą było, że dziecko, co do którego istnieje domniemanie, że pochodzi ono od męża matki, nosi jego nazwisko, chyba że małżonkowie oświadczyli, że dziecko nosić będzie nazwisko matki, a ta ostatnia zachowała swoje dotychczasowe nazwisko albo dodała do niego nazwisko męża. Jeżeli ojciec dokonał uznania dziecka, mogło ono nosić nazwisko ojca, chyba że ten, za zgodą osób, których zgoda potrzebna jest do ważności uznania, złożył oświadczenie, że dziecko będzie nosiło nazwisko matki.

291.

Zgodnie z Kodeksem rodzinnym i opiekuńczym, obowiązującym w okresie 1990-1998, małżonkowie mieli równe prawa i obowiązki w małżeństwie, wspólnie rozstrzygali o sprawach rodziny, a w przypadku braku takiego porozumienia, każde z nich mogło zwrócić się o rozstrzygnięcie do sądu. Oboje małżonkowie obowiązani byli, każdy według swych sił oraz swych możliwości zarobkowych i majątkowych, przyczyniać się do zaspokajania potrzeb

rodziny, którą przez swój związek założyli. Zadośćuczynienie temu obowiązkowi mogło polegać także na osobistych staraniach o wychowanie dzieci i na pracy we wspólnym gospodarstwie domowym. W przypadku nie wywiązywania się przez małżonka z ciężącego na nim obowiązku alimentacyjnego drugi z małżonków mógł wystąpić do sądu o zasądzenie alimentów.

292.

Polskie prawo nie przewidywało żadnych ograniczeń w zakresie wyboru nazwiska, zawodu i zajęcia przez każde z małżonków, jak również w odniesieniu do własności, nabywania, rozporządzania, zarządzania, użytkowania i dysponowania mieniem. Małżonkowie mieli także równe prawa i obowiązki w stosunku do wspólnych dzieci, jak również równe prawa w zakresie przysposobienia dzieci. Każde z nich na tych samych zasadach mogło wystąpić do sądu o rozwiązanie małżeństwa przez rozwód. Przepisy kodeksu cywilnego składające się na prawo spadkowe także gwarantowały równość praw kobiet i mężczyzn. Prawo nie zawierało ograniczeń w wyborze miejsca zamieszkania poza sytuacją, kiedy osoba jest małoletnia lub całkowicie ubezwłasnowolniona.

293.

Wyniki badań opinii publicznej wskazywały jednak, że w praktyce zasada równości nie była w pełni realizowana, zwłaszcza w dziedzinie wykonywania obowiązków domowych. Duża część społeczeństwa, w szczególności kobiet, opowiadała się za partnerskim modelem rodziny, w którym kobieta i mężczyzna pracują zawodowo i dzielą się obowiązkami domowymi. W praktyce kobiety, także te pracujące zawodowo na pełnym etacie, wykonywały zdecydowaną większość prac na rzecz domu i rodziny, również tych, które polegają na opiece i pomocy wspólnym dzieciom (CBOS 1993, OBOP 1995).

294.

W raportowanych latach 1990-1998 kobiety częściej niż mężczyźni wnosili pozwy o rozwód, wnosząc je także z odmiennych powodów. Na ogół ubiegały się o rozwód wówczas, gdy pozostawanie dla nich w małżeństwie było zbyt traumatyczne i niemożliwe do zniesienia (zwłaszcza z powodu alkoholizmu męża, czy znęcania się nad żoną i dziećmi). Mężczyźni częściej od kobiet ubiegali się o rozwód dlatego, że pragnęli założyć następną rodzinę .

295.

Kobiety, znacznie częściej też niż mężczyźni, sprawowały po rozwodzie bezpośrednią opiekę nad dzieckiem. Pociągało to za sobą większe obciążenie kobiet obowiązkami związanymi zarówno z wychowaniem, jak i utrzymaniem dzieci. Osoby sprawujące opiekę nad dzieckiem (z reguły kobiety), uprawnione do alimentów, które z powodu inflacji szybko traciły swoją wartość, zmuszone były do częstego występowania w imieniu dziecka do sądu o ich podwyższenie .

296.

Z kolei organizacja pozarządowa pn. Stowarzyszenie Obrony Praw Ojca, powołując się na fakt, że w przeszło 90% spraw rozwodowych sprawowanie opieki nad dzieckiem powierzane było matce, zarzucało sądom, że dyskryminują mężczyzn. W praktyce jednak ojcowie bardzo rzadko składali wnioski o powierzenie im opieki nad dzieckiem (tylko ok. 3% mężczyzn). Takie rozstrzygnięcia z reguły więc spowodowane były preferencjami samych rodziców (wg. raportu Centrum Praw Kobiet „Kobiety w Polsce 2003”).

297.

W okresie sprawozdawczym Polska należała do krajów o bardzo niskich wskaźnikach rozwodów (7,3 na 10.000 ludności w 1993 r.). Wskaźnik ten obniżył się zwłaszcza w 1991 r. (do poziomu 8,89) w porównaniu z rokiem 1990 (11,1). Wiązało się to z przekazaniem rozpatrywania spraw rozwodowych do kompetencji sądów wojewódzkich i w konsekwencji utrudnieniem drogi do sądu. Mogło to mieć szczególnie niekorzystne skutki dla kobiet zamieszkałych z dala od miasta wojewódzkiego, które w traumatycznej dla nich sytuacji

chciały złożyć pozew o rozwód, a nie były w stanie ponieść kosztów związanych z dojazdem do odległej siedziby sądu. Jednocześnie niska świadomość przysługujących uprawnień oraz niedostatek funduszy na pomoc prawną powodowały, że kobiety rzadko posiadały wiedzę lub były informowane o możliwości częściowego albo całkowitego zwolnienia od kosztów sądowych.

298.

Parlamentarna Grupa Kobiet zgłosiła w 1994 r. do Sejmu projekt nowego prawa rozwodowego. Przewidywał on powrót spraw rozwodowych do sądów rodzinnych i znaczne uproszczenie procedury rozwodowej. Projekt ten, z uwagi na daleko idące zmiany, budził wiele kontrowersji i sprzecznych ocen dotyczących skutków, jakie jego wprowadzenie spowoduje dla kobiet, gdyż decyzja w kwestii powrotu do poprzednio obowiązującego uregulowania własności rzeczowej w sprawach rozwodowych, wymagała również uprzedniej analizy kosztów oraz problemów organizacyjnych związanych z taką zmianą.

299.

W okresie sprawozdawczym zasadą było, że w czasie trwania małżeństwa pomiędzy małżonkami istnieje wspólność majątkowa. Oboje byli zobowiązani współdziałać w zarządzie majątkiem wspólnym, lecz każdy z nich mogło samodzielnie wykonywać ten zarząd zarówno w zakresie zwykłego zarządu, jak i czynności, które przekraczają ten zakres. Oboje małżonkowie mieli równe udziały w majątku wspólnym. Z ważnych powodów każdy z małżonków mógł żądać, aby ustalenie udziałów w majątku wspólnym nastąpiło z uwzględnieniem stopnia, w którym każdy z nich przyczynił się do powstania tego majątku. Przy ocenie wkładów małżonków, w prawie polskim przyjęto rozwiązanie, iż sąd bierze pod uwagę osobisty wkład w wychowanie dzieci, pracę we wspólnym gospodarstwie domowym i dochody małżonków. Dla kobiet rozwiązanie to było korzystne, ponieważ to one często wносиły największy wkład pracy w prowadzenie domu i wychowywanie dzieci.

300.

W *Krajowym Programie Działań na rzecz Kobiet – I etap wdrożeniowy do 2000 r.* (1997) znalazły się m.in. następujące zadania: podjęcie działań zmierzających do rozważenia zasadności zrównania wieku kobiet i mężczyzn uprawniającego do zawarcia małżeństwa, analizowanie orzeczeń sądów rodzinnych pod kątem przestrzegania zasady równości praw i obowiązków obojga małżonków, upowszechnienie wyników badań dot. pełnego respektowania zasady równości praw i obowiązków obojga małżonków, eliminowanie utrudnień w dostępie do sądu w sprawach rozwodowych, w szczególności poprzez rozważenie możliwości uproszczenia procedury rozwodowej oraz zmiany własności sądów, promowanie zasady równego traktowania obojga rodziców w zakresie pełnienia funkcji opiekuńczych i wychowawczych oraz zwalczanie stereotypów na temat ról kobiet i mężczyzn.

301.

Obowiązujące w okresie sprawozdawczym przepisy prawne nie przewidywały powstania innej formy związku niż małżeński, nie istniały więc prawne regulacje dotyczące konkubinatu. Konkubenci nie mogli złożyć wspólnego zeznania podatkowego. Trwanie w konkubinacie nie powodowało powstania wspólnego majątku. Każdy z konkubentów posiadał swój odrębny majątek i nie mógł być pociągnięty do odpowiedzialności za długi drugiej strony. Wieloletnie wspólne zamieszkiwanie nie powodowało, że w razie śmierci jednego z nich drugiemu przysługiwać będzie prawo do spadku (na mocy dziedziczenia ustawowego), chyba że zmarły pozostawił testament. Uzyskanie majątku w drodze darowizny lub testamentu mogło być zaskarżone przez pominiętych najbliższych krewnych darczyńcy lub spadkodawcy.

302.

Zgodnie z większością orzeczeń Sądu Najwyższego, mimo iż konkubenci prowadzili wspólne gospodarstwo domowe i zamieszkiwali razem, po zmarłym konkubencie nie przysługiwała renta rodzinna. Nieliczne prawa, które zostały zapewnione, to prawo wstąpienia w stosunek najmu lokalu mieszkalnego po zmarłym konkubencie - osobą faktycznie pozostającą we wspólnym pożyciu z najemcą, o ile stale zamieszkiwał z nim w tym lokalu do chwili jego śmierci.

303.

W okresie sprawozdawczym nie istniały praktyki przyrzeczenia małżeństwa i małżeństwa dzieci, jak również małżeństwa wdowy z bratem zmarłego męża. Nie było również wymagań formalno-prawnych co do wnoszenia przez kobiety posagu, nie było to też stosowane w praktyce. Prawo nie regulowało kwestii matek zastępczych (*surrogate mothers*).

304.

Kwestie związane z decydowaniem o liczbie dzieci i odstępach czasu między ich narodzinami oraz z dostępem do informacji, poradnictwa i środków umożliwiających korzystanie z tego prawa omówione zostały w części sprawozdania dotyczącej art. 12, a kwestia przemocy w bliskich związkach – w art. 5.

ANEKS

Tabela A.7.1.

Liczba kobiecych organizacji pozarządowych w Polsce.

	1993	1995	1997
Organizacje, federacje, kluby, grupy nieformalne	24+61 teren.	36 + 86 teren.	53+113 teren.
Jednostki budżetowe	2	3	4
Fundacje	6	10	12
Organizacje charytatywne	3	1	-
Stowarzyszenia i związki o podłożu religijnym	3	5	6
Grupy związkowe i partyjne	6+3 teren.	6+14 teren.	6+63 teren.
Ośrodki naukowe	5	7	7
Fundacje i organizacje prowadzące programy dla kobiet	4	7	5
Razem	117	175	270

Tabela A.10.1:

Udział kobiet w kształceniu na poziomie wyższym w latach 1991 – 1998

Rok akademicki	Udział kobiet w ogólnej liczbie studentów
1990/1991	50%
1991/1992	50%
1992/1993	52%
1993/1994	53%
1994/1995	55%
1995/1996	56%
1966/1997	57%
1997/1998	57%

Tabela A.10.2:

Udział kobiet w kształceniu w różnych typach szkół wyższych, w roku szkolnym 1997/98

Typ szkoły	studentki	absolwentki
Uniwersytety	67%	74%
Wyższe szkoły techniczne	29%	29%
Wyższe szkoły rolnicze	52%	54%
Wyższe szkoły ekonomiczne	61%	65%
Wyższe szkoły pedagogiczne	77%	88%
Akademie medyczne	69%	64%
Wyższe szkoły morskie	29%	33%
Akademie wychowania fizycznego	45%	50%
Wyższe szkoły artystyczne	64%	66%
Wyższe szkoły teologiczne	60%	47%

Tabela A.11.1.

Stosunek miesięcznego wynagrodzenia kobiet do wynagrodzenia mężczyzn wg wielkich grup zawodowych (dane za październik 1998 r.)

Ogółem	81%
Wyżsi urzędnicy i kierownicy	75%
Specjaliści	72%
Technicy i inny średni personel	74%
Pracownicy biurowi	94%
Pracownicy usług osobistych i sprzedawcy	75%
Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy	90%
Robotnicy przemysłowi, rzemieślnicy	67%
Operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń	85%
Pracownicy przy pracach prostych	83%

Tabela: A.11.2.

Udział kobiet w grupie ludności aktywnej zawodowo (wg. grup wiekowych w %) w latach 1995 i 1998

Wiek	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65 i więcej
1995 rok	45,2%	43,3%	47,6%	48,5%	42,0%	46,5%
1998 rok	45,7%	43,8%	47,0%	59,7%	40,7%	44,8%

Tabela A.11.3.

Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną - 1995 rok

Wyszczególnienie	Razem	Mężczyźni	Kobiety
OGÓŁEM w tys.	2.199	1.412	787
w %	100,0%	64,2%	35,8%
W odsetkach ogółem			
OGÓŁEM	100,0%	100,0%	100,0%
Miasto	52,2%	48,9%	58,1%
Wieś	47,8%	51,3%	41,9%
Wiek w latach:			
do 24	22,4%	21,4%	24,3%
25-34	25,5%	27,5%	21,8%
35-44	26,9%	27,7%	25,5%
45-59	17,6%	17,3%	18,2%
60 i więcej	7,6%	6,1%	10,2%
Wykształcenie:			
podstawowe i niepełne	33,8%	33,4%	34,4%
zasadnicze zawodowe	38,4%	43,7%	28,8%
średnie	20,8%	17,9%	26,1%
policealne i wyższe	7,0%	5,0%	10,7%
W % ludności w wieku 15 lat i więcej danej kategorii			
OGÓŁEM	7,6%	10,2%	5,2%
Miasto	6,3%	8,2%	4,7%
Wieś	9,7%	13,5%	6,0%
Wiek w latach:			
do 24	9,1%	11,3%	7,0%
25-34	11,4%	15,6%	7,0%
35-44	9,4%	12,4%	6,4%
45-59	6,2%	8,2%	4,4%
60 i więcej	2,7%	3,5%	2,2%
Wykształcenie:			
podstawowe i niepełne	6,7%	10,1%	4,3%
zasadnicze zawodowe	11,1%	13,0%	7,8%
średnie	6,9%	8,1%	4,7%
policealne i wyższe	5,5%	5,7%	5,3%

Tabela A.12.1

Warunki realizacji opieki zdrowotnej wg stanu na 31 grudnia.

wyszczególnienie	1990	1995	1998
Zakłady opieki zdrowotnej			
a/ przychodnie	6.584	6.473	5.825 ^{*)}
b/ ośrodki zdrowia	3.328	3.312	3.205
w tym gminne	1.478	1.503	1.471
c/ praktyki lekarskie			
w miastach	-	-	422
praktyki lekarskie na wsi			348
d/ szpitale	677	705	715
e/ izby porodowe	70	8	1
Apteki i punkty apteczne	4.397	6.761	7.767
w tym na wsi	1.344	1.563	1.687
Pracownicy medyczni cywilnej służby zdrowia			
a/ lekarze	81.641	89.421	90.086
w tym kobiety	44.172	49.388	49.245
b/ lekarze stomatolodzy	18.205	17.805	17.323
w tym kobiety	14.532	14.192	13.544
c/ lekarze specjaliści			
pediatrii	10.161	10.566	10.088
położnictwa	6.091	6.179	6.431
d/ felczerzy	2.710	1.315	835
e/ farmaceuci	15.110	19.447	20.572
w tym kobiety	12.595	17.295	18.204
d/ pielęgniarki	207.767	211.603	213.127
e/ położne	24.016	24.440	24.434
Porady			
a/ ogółem	220.742 tys.	207.128 tys.	190.635 tys.
b/ dla kobiet	7.775 tys.	7.163 tys.	7.071 tys.
c/ dla dzieci	39.392 tys.	33.315 tys.	28.480 tys.
d/ na wsi ^{**)}	31.794 tys.	30.756 tys.	29.285 tys.
e/ na 1 mieszkańca	5,8	5,4	4,9

^{*)} w tym 1.663 przychodnie niepubliczne^{**)} porady udzielone w ośrodkach i punktach zdrowia na wsi

Tabela A.14.1.

Ruch naturalny ludności w latach 1990-1997 (na 1000 ludności).

Lata	Małżeństwa	Rozwody	Przyrost naturalny	Urodzenia żywe
Miasto				
1990	6,1	1,5	3,0	12,6
1997	5,1	1,5	0,0	9,3
Wieś				
1990	7,7	0,5	6,0	17,2
1997	5,6	0,5	2,2	12,9

Tabela A.14.2.

Użytkownicy gospodarstw indywidualnych na wsi powyżej 1 ha użytków rolnych według poziomu wykształcenia w 1996 roku

	Ogółem	Poziom wykształcenia użytkownika						
		wyższe	policealne	zawodowe	ogólnokształcące	zasadnicze zawodowe	podstawowe ukończone	podstawowe nieukończone i bez wykształcenia szkolnego
Razem	100,0%	1,9%	0,8%	12,6%	2,0%	31,0%	45,6%	6,1%
Mężczyźni	100,0%	1,8%	0,5%	12,5%	1,2%	35,5%	44,3%	4,3%
Kobiety	100,0%	2,1%	1,8%	13,1%	4,1%	18,8%	49,3%	10,8%

Tabela A.14.3.

Samooceńca zdrowia przeprowadzona przez kobiety w 1996 roku

Stan zdrowia	Wieś	Miasto
Bardzo dobry	11,7%	11,4%
Dobry	38,7%	39,9%
Taki sobie	27,7%	31,7%
Zły	17,4%	13,4%
Bardzo zły	4,1%	3,3%

W oparciu o wyniki reprezentacyjnego badania stanu zdrowia ludności; nie uwzględniono osób, które nie udzieliły odpowiedzi

Tabela A.14.4.

Stan odżywienia kobiet według kategorii wagowych w 1996 roku

Stan odżywienia	Wieś	Miasto
Duża niedowaga	2,9%	4,3%
Niedowaga	10,4%	13,1%
Norma (niski przedział)	46,4%	44,5%
Norma (wysoki przedział)	12,7%	12,1%
Nadwaga	14,4%	14,1%
Otyłość	13,2%	11,9%

Tabela A.14.5.

Długość życia i umieralność kobiet w latach 1989-1997

Rok	Wieś	Miasto
Umieralność kobiet (na 1000 kobiet)		
1990	10,0	8,7
1997	9,8	8,5
Umieralność kobiet przy porodzie (liczba kobiet na 100 tys. ludności wiejskiej/miejskiej)		
1989	0,2	0,1
1996	0,1	0,1
Przewidywana długość życia kobiet (w latach)		
1989	76,1	75,1
1997	77,3	76,8

Tabela A.14.6.

Urodzenia żywe oraz zgony niemowląt w latach 1990-1997 (na 1000 ludności).

Lata	Urodzenia żywe	Zgony niemowląt
Miasto		
1990	12,6%	19,1%
1997	9,3%	10,5%
Wieś		
1990	17,2%	19,7%
1997	12,9%	9,7%

Tabela A.14.7.

Ruch naturalny ludności w latach 1990-1997 (na 1000 ludności).

Lata	Małżeństwa	Rozwody	Przyrost naturalny	Urodzenia żywe
Miasto				
1990	6,1	1,5	3,0	12,6
1997	5,1	1,5	0,0	9,3
Wieś				
1990	7,7	0,5	6,0	17,2
1997	5,6	0,5	2,2	12,9